

ISSN 1302-3543 | e-ISSN 2822-2539

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Sayı : 51

Issue : 51

Yıl : 24

Year : 24

2023

51

İSTAM

İSTANBUL SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ
TASAVVUF ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

ISSN 1302-3543 | e-ISSN 2822-2539

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Scientific and Academic Research Journal مجلة البحوث العلمي والأكاديمي

İstanbul 2023

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi
Scientific and Academic Research Journal مجلة البحوث العلمي والاكاديمي

ISSN 1302-3543 | e-ISSN 2822-2539
Sayı: 51 | Issue: 51 (Haziran 2023 | June 2023)

KAPSAM

SCOPE

İslâmî İlimler, Tasavvuf
Islamic Sciences, Sufism

PERİYOT

PERIOD

Yılda 2 Sayı (30 Haziran | 30 Aralık)
Biannually (30 June | 30 December)

YAYIN DİLİ

LANGUAGE OF PUBLICATION

Türkçe & Arapça & İngilizce
Turkish & Arabic & English

YAYINCI

PUBLISHER

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul 34303, Türkiye
İstanbul Sabahattin Zaim University
Istanbul 34303, Turkey

Adres

Address

Telefon/Telephone

E-posta/E-Mail

Web Sitesi/Website

Tasavvufa dair makaleler; kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ile ilmi röportajlar yayımlanır.

Articles, book reviews, thesis reviews, conference and symposium papers and scientific interviews on Sufism are published.

Tasavvuf Dergisi yılda iki defa yayınlanan ulusal, hakemli, bilimsel, akademik bir dergidir.

Tasavvuf is a national, peer-reviewed and academic journal. The journal is published biannually.

Yazarlar Tasavvuf Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The authors retain the copyright of their works published in the Tasavvuf Journal. The legal responsibility for the content of the articles rests with the authors.

Tasavvuf Dergisi'nin tüm giderleri İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergimiz yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret almamaktadır. Dergide makalesi yayınlanan yazarlara herhangi bir ücret ödenmemektedir.

All expenses of Tasavvuf Journal are covered by Istanbul Sabahattin Zaim University. Our journal does not charge any fees from authors for article evaluation and publication process. Authors whose articles are published in the journal do not receive any payment.

Altunizade Yerleşkesi, Kuşbakkı Caddesi, No: 2, 34662, Üsküdar – İstanbul, Türkiye

+90 (212) 692 88 12

istam@izu.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvufdergisi>

İMTİYAZ SAHİBİ
OWNER

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
RESPONSIBLE MANAGER

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

DİL EDİTÖRLERİ
LANGUAGE EDITORS

TÜRKÇE
TURKISH

ARAPÇA
ARABIC

İNGİLİZCE
ENGLISH

Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi adına
On Behalf of İstanbul Sabahattin Zaim University
İstanbul/Türkiye
acara@izu.edu.tr

Prof. Dr. Necdet Tosun

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf
Anabilim Dalı
Marmara University Faculty of Theology Department of
Sufism
İstanbul/Türkiye
ntosun@hotmail.com

Prof. Dr. Süleyman Derin

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf
Anabilim Dalı
Marmara University Faculty of Theology Department of
Sufism
İstanbul/Türkiye
sderin@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5270-8428

Arş. Gör. Muhammed Furkan Cınisli

İstanbul Sabahattin Zaim
Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir, Psikoloji
İstanbul Sabahattin Zaim University Faculty of Islamic
Sciences Qur'anic Exegesis, Psychology
İstanbul/Türkiye
furkan.cinisli@izu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2742-5677

Arş. Gör. Büşra Yüksel

İstanbul Sabahattin Zaim
Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis
İstanbul Sabahattin Zaim University Faculty of Islamic
Sciences Hadith
İstanbul/Türkiye
busra.yuksel@izu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4370-7180

Arş. Gör. Elif Beyza Demirtaş

İstanbul Sabahattin Zaim
Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis
İstanbul Sabahattin Zaim University Faculty of Islamic
Sciences Hadith
İstanbul/Türkiye
elif.demirtas@izu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8184-5683

KİTÂBİYAT
REVIEW EDITOR

Dr. Abdullah Tırabzon

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam
Bilimleri İslam Hukuku Anabilim Dalı
Istanbul University Faculty of Theology Basic Islamic
Sciences Department of Islamic Jurisprudence
İstanbul/Türkiye
atrabzon@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2878-230X

SON OKUMA
PROOF

Mehmet Cafer Varol

İstanbul Sabahattin Zaim
Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tasavvuf
Istanbul Sabahattin Zaim University Faculty of Islamic
Sciences Sufism
İstanbul/Türkiye
mehmetcafervarol@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3181-7016

SEKRETER
SECRETARY

Seybetullah Yüce

İstanbul Sabahattin Zaim
Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tasavvuf
Istanbul Sabahattin Zaim University Faculty of Islamic
Sciences Sufism
İstanbul/Türkiye
seybetullah@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2357-538X

TASARIM
DESIGN

Muhammed Fatih Küçük

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam
Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı
Istanbul University Faculty of Theology Basic Islamic
Sciences Department of Qur'anic Exegesis
İstanbul/Türkiye
mfatihkucuk@outlook.com
ORCID: 0000-0002-2825-9335

BASKI
PRESS

Taymaz Matbaa
Taymaz Press

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Prof. Dr.
Ahmet Cahid Haksever

Ankara Üniversitesi/Ankara University
Ankara/Türkiye | haksever@ankara.edu.tr

Prof. Dr.
Süleyman Derin

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | sderin@marmara.edu.tr

Prof. Dr.
Necdet Tosun

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | ntosun@hotmail.com

Prof. Dr.
Ramazan Muslu

İstanbul Üniversitesi/Istanbul University
İstanbul/Türkiye | ramazan.muslu@istanbul.edu.tr

Prof. Dr.
Kadir Özköse

Sivas Cumhuriyet Üni./Sivas Cumhuriyet University
Sivas/Türkiye | kozkose@cumhuriyet.edu.tr

Prof. Dr.
Semih Ceyhan

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | ceyhan@marmara.edu.tr

Prof. Dr.
Hikmet Yaman

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | yaman.hikmet@marmara.edu.tr

Prof. Dr.
Ali Namli

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | ali.namli@marmara.edu.tr

Doç. Dr.
Ercan Alkan

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | ercan.alkan@marmara.edu.tr

DANIŐMA KURULU
ADVISORY BOARD

Prof. Dr.
Arif Naushahi

Mashad Üniversitesi/Mashad University
Islamabad/Pakistan | arifnaushahi@gmail.com

Prof. Dr.
Dilaver Gürer

Necmettin Erbakan Üni./Necmettin Erbakan University
Konya/Türkiye | dgurer@erbakan.edu.tr

Prof. Dr.
Ethem Cebecioglu

Ankara Üniversitesi/Ankara University
İstanbul/Türkiye | cebeciog@divinity.ankara.edu.tr

Prof. Dr.
Hamid Algar

California Üniversitesi/California University
Berkeley/Amerika | algar@berkeley.edu

Prof. Dr.
Himmet Konur

Dokuz Eylül Üniversitesi/Dokuz Eylül University
İzmir/Türkiye | himmet.konur@deu.edu.tr

Prof. Dr.
İlhan Kutluer

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | kutlueri@yahoo.com

Prof. Dr.
Mahmut Erol Kiliç

Üsküdar Üniversitesi/Üsküdar University
İstanbul/Türkiye | mahmuterol.kilic@uskudar.edu.tr

Prof. Dr.
Mustafa Aşkar

Ankara Üniversitesi/Ankara University
Ankara/Türkiye | musaskar@hotmail.com

Prof. Dr.
Mustafa Çiçekler

İstanbul Medeniyet Üni./Istanbul Medeniyet University
İstanbul/Türkiye | mustafa.cicekler@medeniyet.edu.tr

Prof. Dr.
Mustafa Kara

Bursa Uludağ Üniversitesi/Bursa Uludağ University
Bursa/Türkiye | mkara@uludag.edu.tr

Prof. Dr.
Mustafa Tahralı

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | mustafatahrali@hotmail.com

Prof. Dr.
Mustafa Uzun

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | muzun@hotmail.com

Prof. Dr.
Ramazan Muslu

İstanbul Üniversitesi/Istanbul University
İstanbul/Türkiye | ramazan.muslu@istanbul.edu.tr

Prof. Dr.
Reşat Öngören

İstanbul Üniversitesi/Istanbul University
İstanbul/Türkiye | rongoren@istanbul.edu.tr

Prof. Dr.
Safi Arpaguş

Marmara Üniversitesi/Marmara University
İstanbul/Türkiye | sarpagus@marmara.edu.tr

Prof. Dr.
S. Hayri Bolay

Necmettin Erbakan Üni./Necmettin Erbakan University
Konya/Türkiye | hbolay@erbakan.edu.tr

Prof. Dr.
Süleyman Uludağ

Bursa Uludağ Üniversitesi/Bursa Uludağ University
Bursa/Türkiye | usuleyman@uludag.edu.tr

Prof. Dr.
Nodirkhon Khasanov

Taşkent Üniversitesi/Taşkent University
Taşkent/Özbekistan | nkhasanov@karabuk.edu.tr

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Editörden/Editorial _____ VI

Araştırma Makaleleri

Research Articles

Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî and Certain Opinions of Him on Sufism

ابو عبد الرحمن السلمي و بعض آرائه الصوفية

Hatice Gargu Karadeniz-Veyssel Akkaya _____ 1

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin'in Rızâ Hakkında Görüşleri ve Belâ ile Musibetlere Yaklaşımı

Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin's Views on Rida and His Approach to Troubles and Calamities

أراء محمد كمال الدين حريري زاده حول الرضا ومقاربتة للبلاء والمصيبة

Selcan Nebioğlu-Hasan Kamil Yılmaz _____ 27

Sûfilerin İtikâdî Konulara Yaklaşımı: Kelâbâzî ve Sühreverdî Örneği

Sufis' Approach to Theological Matters: The Cases of Kalâbâzî and Suhrawardî

مقاربة الصوفية للمسائل الاعتقادية: الكلاباذي والسهورودي نموذجاً

Mücahit Akbal-Hasan Kamil Yılmaz _____ 55

Tasavvuf Klasiklerinde Sûfilerin Sahâbe Algısı

Companion Perception of Sufis In Sufi Classics

ادراك المتصوفة الصحابة في كلاسيكيات التصوف

Sevda Tezel-Veyssel Akkaya _____ 83

Kitâbiyât/Book Reviews

- Tasavvufa Giriş: El-Mukaddime fi't-Tasavvuf
Introduction to Sufism: Al-Mukaddima fi al-Tasavvuf
Hatice Çalışkan_____109
- Delilleriyle Ehl-i Beyt'e Meveddet - Yenâbiu'l-Mevedde li-Zevi'l-Kurbâ
Devotion to the Ahl al-Bayt with its Evidences - Yenabiu'l-Mawaddah
li-Zawil-Qurba
Feyza Tartan Uzun_____113
- Abdülkâdir Geylânî (k.s.)'den Yolun Esasları: 52 Sohbet Cilâü'l-Hâtır
Foundations of the Path according to Abdulqadir Gilani: 52 Discourses
for Purification of the Heart
Halil İbrahim Çelik_____117
- El-Behcetü'l-Ünsiyye fi'l-Firâseti'l-İnsâniyye
Al-Bahjatul-Unsiyyah fil-Firasatil-Insaniyyah
Ahmet Bayır_____123
- Sûfîlerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları
The Sufis' Understanding and Practices of Economy
Zülküf Oruç_____131

Yayın İlkeleri/Editorial Guidelines

Editörden

Tasavvuf Dergisi'nin kıymetli okuyucuları,

Dergimizin 51. sayısını takdim etmeyi bizlere nasip eden Cenâb-ı Hakk'a hamd u senâlar olsun...

Bu sayımız dört makale ve beş kitap incelemesinden oluşmaktadır.

Bu sayımızda Dr. Hatice GARGU KARADENİZ ve Doç. Dr. Veysel AKKAYA'nın "**Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri**" başlıklı araştırmasını;

Doktora Öğrencisi Selcan NEBİOĞLU ve Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ'ın "**Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin'in Rızâ Hakkında Görüşleri ve Belâ ile Musibetlere Yaklaşımı**" başlıklı makalesini;

Sevda TEZEL ve Doç. Dr. Veysel AKKAYA "**Tasavvuf Klasiklerinde Sufilerin Sahabe Algısı**" başlıklı çalışmasını;

Mücahit AKBAL ve Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ'ın "**Sûfilerin İtikâdî Konulara Yaklaşımı: -Kelâbâzî-Sühreverdî- Örneği-**" başlıklı araştırmasını okuyucularımızın istifadesine sunuyoruz.

Kitap incelemesi bölümünde ise, Tasavvufa Giriş: El-Mukaddime fi't-Tasavvuf, Delilleriyle Ehl-i Beyt'e Meveddet - Yenâbîu'l-Mevedde li-Zevî'l-Kurbâ, Abdülkâdir Geylânî (k.s.)'den Yolun Esasları: 52 Sohbet Cilâü'l-Hâtır, El-Behcetü'l-Ünsiyye fi'l-Firâseti'l-İnsâniyye, Sûfilerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları adlı kitapların incelemesi bulabilirsiniz.

Dergimizin bu sayısında katkı veren tüm yazarlarımıza, hakem olarak görev yapan tüm akademisyenlerimize verdikleri değerli katkılar nedeniyle Dergimiz ve Yayın kurumumuz adına teşekkür ediyorum. Bir sonraki sayımızda buluşmak temennisiyle...

Prof. Dr. Süleyman DERİN
Marmara Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-5270-8428
sderin@marmara.edu.tr

Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî and Certain Opinions of Him on Sufism

Dr. Hatice Gargu Karadeniz

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
hatice_gargu34@hotmail.com

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0003-4225-4941

Doç. Dr. Veysel Akkaya

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
veysel.akkaya@izu.edu.tr

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0002-4760-9951

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma/Research Article
Geliş Tarihi Received	03 Mart/March 2023
Kabul Tarihi Accepted	07 Nisan/April 2023
Yayın Tarihi Published	30 Haziran/June 2023
Yayın Sezonu Pub Date	Haziran/June
Season Cilt Volume	26
Sayı Issue	51
Sayfa Pages	1-25

Atıf | Cite as

Hatice Gargu Karadeniz – Veysel Akkaya, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri”.
Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 26/51 (Haziran 2023), 1-25.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by
iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hatice Gargu Karadeniz-Veysel Akkaya).

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50),
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Çalışmanın Tasarlanması:
Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Collection: Author-1 (%50),
Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision:
Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Öz*

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 4./10. asırda; muhaddis, müfessir, müverrih, müellif, âlim, imâm, hâfız ve bunlardan daha ziyade Horasan şeyhi kimliğiyle maruf ve meşhur olan bir sûfidir. O, zikredilen tüm bu vasıflarının zenginleştirip kemâle erdirdiği sûfi kimliğinin bir tezahürü olarak, tasavvufun tarih, ilim, âdâb, ahlâk, mücâhedeler, hâller, makamlar, sûfilerin söz ve yaşantıları, âyet ve hadis yorumları, hataları vd. konulara dair birçok eser telif etmiştir. Sülemî, tasavvuf ve sûfilerin çeşitli veçhelerine dair yazdığı onlarca eserde; bir yandan tasavvufun hakikatini dilsel manada izah etmeye çalışırken diğer yandan müntesibi olduğu Melâmetiyye/Melâmetiliğin usûl, esas ve gereklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bir diğer ifadeyle o, tasavvufun ne olup ne olmadığını beyan ederken, konuları melâmetî bakış açısıyla ele alıp tasavvufî bir değer dünyası inşa etmiştir. Sülemî'yi özgün ve seçkin kılan en önemli husus ise; tüm bunları, alanında ilk olma payesiyle yapmış olmasıdır. Binaenaleyh tasavvufun hakikati alanına giren mesele ve mevzuları ehl-i Melâmet gözüyle yorumlayan ve bunu yaparken ardında en eski ve en kapsamlı yazılı kaynakları bırakan Sülemî'nin hayatı, eserleri ve bazı tasavvufî görüşleri hakkında bu çalışmada ana hatlarıyla bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Tasavvuf, Melâmetilik, Ehl-i Melâmet, Melâmetî

* Bu çalışma, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri* başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
This study has been prepared based on the doctoral thesis titled Abu Abdurrahman es-Sülemî and his Sufi Views.

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî and Certain Opinions of Him on Sufism

Abstract

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî is a sufi known as an exegesis and hadith scholar, historian, author, scholar, hâfiz and the sheikh of Khorasan in the 4th/10th century. As the reflection of his sufi identity, which he enriched through abovementioned attributes, he wrote many books on history of Sufism, 'ilm, dhikr (remembrance), good manners, ethics, dealing, states, stages, grantings; sayings and lives of Sufis, their commentary on hadith and verses, their wrongdoings, etc.. as-Sulamî, wrote on various aspects of Sufism, tried to explain the core of Sufism in linguistic terms and on the other hand aimed to introduce the base, method, and traditions of Malâmâtiyyah. In other words, when he expresses what Sufism is and what it is not, he constructed a Sufi world of meaning by discussing the subjects from a Malâmâti perspective. What makes as-Sulamî unique is that he is the first to initiate these in his field. Hereupon this article aims to provide an outline on the life, works and certain opinions on sufism of as-Sulamî's who interpreted the subjects of sufism from Malâmâti perspective and left early and comprehensive written sources behind.

Keywords: Abu Abd ar-Rahman es-Sulamî, Sufism, Malâmâtiyyah, Ahl al-Malâma, Malâmâti

أبو عبد الرحمن السلمى و بعض آرائه الصوفية

المخلص

أبو عبد الرحمن السُّلمى هو صوفي مشهور ومفسر ومؤرخ ومؤلف وعالم وإمام وحافظ وأضافة إلى ذلك كان يعد شيخ خراسان في القرن الرابع الهجري والعاشر الميلادي. كما أنه قام بكتابة العديد من الكتب حول تاريخ التصوف والعلم والذكر والأدب والأخلاق والجهاد والأحوال والمقامات والرخص وأقوال وسلوك الصوفية وأخطائهم، وتفسير القرآن الكريم والحديث الشريف وغيرها، ويُعد السُّلمى أحد رواد التصوف الذين ورثوا التراث العرفاني من اثنين من أهم مراكز التصوف في عصره وهما بغداد وخراسان، من خلال ما توارثه هذا المركز من مؤلفات وأعلام، وقد كتب السُّلمى عشرات الكتب حول مختلف جوانب التصوف وطبقات الصوفية، حيث حاول في بعضها شرح حقائق التصوف وفق منهج لغوي، بينما حاول في البعض الآخر إبراز أسس ومتطلبات الملامية التي كان منتسبًا إليها. وبجده الطريقة، قام ببناء عالم صوفي فريد من نوعه وخاص به. ويتميز السُّلمى بأنه كان رائداً في مجاله. وبالتالي، فإن حياته وكتبه وبعض آرائه الصوفية تعد من الآثار المميزة والهامة في مجال التصوف واللامية .

الكلمات المفتاحية: أبو عبد الرحمن السُّلمى، التصوف، الملامية، أهل الملامة، الملامية.

Giriş

Ebû Abdurrahman es-Sülemî (öl. 412/1021), 4./10. asır İslâm coğrafyasının Horasan bölgesinde yer alan Nişâbur'un en önde gelen müellif sûfilerinden biridir. Sülemî'yi, günümüze ulaşan en eski ve en kapsamlı tasavvufi eserlerin farklı müellifler tarafından tek tek telif edildiği 4./10. asırda diğer müellif sûfilere ayıran başlıca özelliği, onun bir melâmetî olması ve bu kimliğinin tabii neticesi olarak eserlerinde Melâmetiyye hakkında bilgiler vermesidir.¹ Hicrî dördüncü asırdan bugüne gelindiğinde; Sülemî'yi muasır müellif sûfilere ayıran melâmetî vasfına ilave olarak, onun yazdığı eserlerin kahir ekseriyetle günümüze ulaştığı tespit edilir. Bu itibarla Sülemî, gerek ehl-i melâmet olması ve gerek bu kimliğin yazılı şahitleri hükmünde olan eserlerinin bin yılı aşkın bir süre hayatiyetini sürdürmesi, Sülemî'yi tasavvuf tarihinde yerini henüz başkasının doldur(a)madığı seçkin bir konuma taşır. Sülemî sadece Melâmetîlik hakkında değil, yazdığı onlarca eserde on dört asırlık tasavvuf tarihinin ilk dört asırlık birikimini tevarüs ettirerek tasavvufun hakikatini ortaya koymaya çalışmıştır. Binaenaleyh tasavvuf tarihinde; ilk defa Melâmetîliği yazılı olarak şerh eden şârih bir melâmetî ve tasavvufun hakikatini ortaya koyma çabasıyla muhakkik bir sûfi özelliğiyle mümtaz bir yere sahip olan Sülemî'nin, aşağıda; hayatı, eserleri, tasavvufî görüşlerine kaynaklık etmesi bakımından ilim anlayışı ve belli başlı tasavvufî görüşleri hakkında bilgi verilecektir.

1. Hayatı

Hadis, tefsir ve tasavvuf ricâl kitaplarında ismi ve şeceresi Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Mûsâ b. Hâlid b. Sâlim b. Râviye b. Saîd b. Kabîsa b. Serrâk (Sürâka) olarak zikredilen Ebû Abdurrahman es-

¹ Sülemî ile aynı asırda yaşamakla beraber bazı kaynaklara göre hocası da olduğu belirtilen Horasan sûfilerinden Serrâc'ın, Melâmetiyye'ye ve bununla bağlantılı diğer konulara eserinde yer vermemesi; Sülemî ve eserlerinin, tasavvuf tarihinde özellikle Melâmetiyye konusunda önemli bir yer edinmesine sebep olmuştur. Serrâc'ın Sülemî üzerinde tesirleri olmasının yanı sıra Horasanlı bir sûfi olarak tasavvufun birçok konusuna ışık tuttuğu *el-Lûm'a*'da Melâmetîlik'ten söz etmemesi, kanaatimizce Serrâc'ın Basra merkezli Sâlimiyye mezhebiyle yakından ilişkisiyle bağlantılıdır. Benzer şekilde aynı asır sûfilerinden Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb* adlı eserinin, söz konusu Sâlimiyye mezhebinin ahlâki ilkelerinden oluştuğu ve Kelâbâzî'nin de *et-Taarruf* eserinde Irak sûfilerini merkeze alan bir üslup takip ettiği vb. bilgiler dikkate alındığında; mezkur sûfilerle aynı asırda yaşamış olmakla birlikte Melâmetiyye başta olmak üzere tasavvufta birçok konuya ait ilk eserlerin müellifinin neden Sülemî olduğu sorusunun cevabı ortaya çıkmaktadır. Bk. Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu (İzmir: Ufuk Yayınları, 2011), 87-123.

Sülemî, 325/937 senesi 10 Cemâziye'l-âhira/25 Nisan Salı günü Nişâbur'da dünyaya geldi.² Babası Hüseyin b. Muhammed Arapların Ezd, annesi Süleym kabilesine mensuptur.³ Bu itibarla anne ve baba tarafından Arap olan Sülemî, babasının kabilesi Ezd yerine, anne tarafından dedesi Ebû Amr İsmail b. Nuceyd'in kabilesi Süleym'e nisbet edilir.⁴

Tarihî kaynaklarda Sülemî'nin neden *Ebû Abdurrahman* künyesi aldığına dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte yine aynı kaynaklarda; kendisinin bir evlilik yaşadığı ve çocuğu olduğu veyahut evlatlık edindiği hakkında hiçbir işaret bulunmamaktadır.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, ilk dinî terbiye ve eğitimi, zühd ve mücâhedeyle tanınan babası Hüseyin b. Muhammed'den almıştır.⁵

² Hâkim Nisâbüri, *Târihu Nisâbüri*, thk. Mâzin b. Abdurrahman el-Bahsîli el-Beyrutî (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006), 398-399; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût - Muhammed Naîm el-Araksûsi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 17/247; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Mahmûd el-Arnâût (Dimaşk - Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1410/1989) 5/67; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.]), 9-10 (İki cilt tek kitapta; bu kitapta iki tane 10. cilt var. 9. cilt yok. Muhtemelen baskı hatası. Buna göre Sülemî maddesinin 9. ciltte yer alması gerekir), 259.

Abdülğâfir el-Fârisî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin doğum tarihini hicrî 330 senesi olarak verirken, Zehebî bu konuda Sülemî'nin talebesi Muhammed b. Ali el-Haşşâb'ın verdiği şu bilgileri aktarır: "Hicrî Cemâziye'l-âhira'nın onuncu günü 325 senesinde doğdu. Bu tarih Mekki b. Abdân'ın ölümünden altı gün sonradır. 333 senesinde Ebû Bekir Sıbgî'den, Esam ve Ebû Abdillâh b. Ahram'dan hadis yazdı ve dedesi İsmail b. Nuceyd'den pek çok hadis dinledi". (Bk. Abdülğâfir el-Fârisî, *Târihu Nisâbüri: el-Müntehab mine's-siyâk*, haz. Mahmûd Kâzım el-Mahmûdî (Kum: Cemâatü'l-Müderriisn, 1362/1403/1983), 9; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 17/247.) Sülemî'nin doğum tarihi hakkında verilen bu iki farklı bilgi değerlendirildiğinde, 330 senesinde doğan bir çocuğun henüz üç yaşında iken hadis yazamayacağı ve Mekki b. Abdân'ın dört Cemâziye'l-âhira 325 senesinde vefat ettiği düşünülürse, 325 tarihi Sülemî'nin doğum tarihi olarak kabul edilmelidir. (Bk. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969), 35.

³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956), 3/1046; Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, bi-i'tinâ' Sven Dederling (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1394/1974) 2/380.

⁴ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Muhammed Emîn (Beyrut: Muhammed Hâşim el-Kütübî, 1976), 113; İbnü'l-Mülakkan, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, thk. Nûreddin Şerîbe (Beyrut: Dârü'l-Ma'rîfe, 1406/1986), 313.

Süleym kabilesi; ataları Süleym b. Mansûr'a dayanan Arapların meşhur bir kabilesidir ve müntesibleri sayılamayacak kadar çoktur. Bu kabile mensupları İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmış, hatta onlardan bir cemâat Şam'ın Hims şehrinde ikamet etmiştir. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 111-112; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fî tehzibi'l-ensâb* (Beyrut: Dârü Sâdır, [t.y.]), 2/128-129.

⁵ Hadis âlimi Hâkim Nisâbüri (öl. 405/1014), Hüseyin b. Muhammed'i; "Muâmelât ashâbi içinde onun gibisini az gördüm" sözleriyle anlatır. Hüseyin b. Muhammed, Abdullah Münâzil ve Ebû Ali Sekafî ile sohbet etmiş, Şiblî'yi görmüştü. Bk. Hâkim Nisâbüri, *Târihu Nisâbüri*, 398-399; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür (Tahran: Kitâbferûş-i Mahmûdî, 1337/1921), 312. Hüseyin b. Muhammed, oğlu Sülemî'ye, Ebû Ali Sekafî'den işittiği; Ahnef'in, ihvânın evlattan daha faziletli olduğuna dair söylediği sözü rivâyet eder. Bu rivâyet Sülemî'nin,

Ergenlik yaşına gelinceye kadar babasının gözetiminde büyüyen Sülemî, 340/951 yılından sonra babasının vefat etmesiyle,⁶ dedesi Ebû Amr b. İsmail en-Nüceyd'in himayesinde yetişir. Sika (güvenilir) râvî olma vasfıyla nitelenen İsmail b. Nüceyd, Melâmetîliğin önde gelen temsilcilerinden Ebû Osman el-Hîrî'nin (öl. 346/958) mürididir.⁷ Hicrî 365 yılının Rebîulevvel ayında vefat eden İsmail b. Nüceyd, torunu Sülemî'ye sadece irfanî geleneği değil, geniş bir kütüphane ile birlikte oldukça iyi derecede emlak miras bırakmıştır.⁸ Böylelikle Sülemî, dedesinden kalan zengin kütüphane ve mal sayesinde hayatında geçim sıkıntısı çekmeden vaktini ilme, tasavvufî eğitim ve terbiyeye sarfetmiştir.

Sülemî, yukarıda ifade edildiği üzere ilk dinî terbiye ve eğitimini ailesinden almakla birlikte, İslâmî ilim tedrisatında gelenek olduğu veçhile, ilk olarak hadis ezberlemek ve yazmak ile ilim hayatına başlar. Henüz sekiz dokuz yaşlarında Sıbgî'den hadis yazan Sülemî,⁹ birçok hadis âliminden hadis dinlemiştir¹⁰ ve birçoklarına da rivayet ederek¹¹ muksirûndan (çok hadis rivayet edenler) sayılmıştır. Hatta kendisinden hadis rivayet edenler arasında hadis hâfızı Hâkim en-Nisâbüri de yer alır.¹² Onun kırk yıldan daha fazla bir süre imla ve kıraat yoluyla hadis tahdis ettiği rivayet edilir.¹³ Sülemî, hadis rivayetinde sika olarak tanınmasına

babası Hüseyin b. Muhammed'den, onun da Ebû Ali Sekafî'den istifade ettiğinin işaretidir. Bk. Sülemî, *Âdâbü's-suhbe*, thk. Mecdi Fethi es-Seyyid (Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1410/1990), 94.

⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 312.

⁷ İsmail b. Nüceyd, zâhirî ve bâtnî ilmi tahsil etmede sadece yaşadığı şehir Nişâbur'la sınırlı kalmamış; Bağdat, Rey ve Horasan'ın âlim ve sülâhîlerinden istifade etmiş, hatta sülâhîler arasında Seyyidü't-taife (sülâhîlerin efendisi) lakabıyla anılan Cüneyd-i Bağdadî (öl. 297/909) ile sohbet etmiştir. Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 112; Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Büyük İslâm Târîhi), çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 11/487-488.

⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 9/210-211.

⁹ Hâkim Nisâbüri, *Târîhu Nisâbü'r*, 398-399.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1349/1931), 2/248; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1046; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* 9/208; Zehebî, *Mizânü'l-ittidâl*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Abdülfettâh Ebû Sünne (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 6/119.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1046; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/209; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Salâh Muhammed el-Hiyemî; râceahu Abdülkâdir el-Arnâût - Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1436/2015), 8/40; Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessîrin*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976), 98.

¹² Sem'ânî, *el-Ensâb*, 113; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 2/129.

¹³ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessîrin*, 98.

rağmen,¹⁴ onun bu yönü, tasavvufî nitelikli eserlerinde yer verdiği -bazıları tarafından- mevzu addedilen hadisler ile şâibeli hale getirilmeye çalışılmıştır.¹⁵ Ancak bu tutum, Sülemî gibi hadiste sika kabul edilen diğer birçok sûfînin de ortak kaderi olduğundan ithamdan öteye geçememiştir.

Kaynaklarda; hâfız, âlim, imâm, muhaddis, müfessir, müverrih, muhakkik, sûfî, evhad, Horasan şeyhi vd.¹⁶ vasıflarla tavsif edilen Sülemî'nin kimliğine esas renk veren onun sûfilîğidir. Zikredilen diğer tüm vasıflar, onun sûfî kimliğinin gölgesinde gelişen ve beslenen niteliklerdir. Sülemî'nin tasavvufta ilk şeyhi, Ebû Sehl Su'lukî'dir (öl. 369/980).¹⁷ Fakat şeyhi Ebû Sehl henüz hayatta iken Şeyh Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî'nin (öl. 367/978)¹⁸ müridi olur ve onun elinden hırka giyer.¹⁹ Sülemî'nin, tasavvufî irşad konusunda kendisine verilen icazetin bir nişanesi kabul edilen hırkayı, Şibli'nin müridi Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî'nin elinden giymesi, onun Bağdat tasavvuf ekolünün en güçlü temsilcilerinden Cüneyd-i Bağdadî ile manevî bağ kurduğu anlamına geliyordu. Bu itibarla Sülemî, kırk yaşına kadar beraber olduğu dedesi Ebû Amr aracılığıyla bir taraftan Melâmetîliğin etkin isimlerinden Ebû Osman

¹⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248.

¹⁵ Bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata - Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 15/151; Zehebi, *Mizânü'l-îtidâl*, 6/119.

¹⁶ Süleyman Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/53-55. Sülemî'nin "muhakkik" ve "evhad" sıfatlarıyla zikredildiği yerler: Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed es-Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", thk. Kenneth Honerkamp, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/129; Sülemî, "Risâletü ravzati'l-mürîdîn", thk. Muhammed Sürî, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/373.

¹⁷ Adı: Muhammed b. Süleymân es-Su'lukî el-Fakir'dir. Şer'î ilimlerde zamanının imâmı ve bir tanesiydi. Şibli, Murtaîş ve Ebû Ali Sekafî'nin sohbetinde bulunmuş; Ebû'l-Hasan Büşencî ve Ebû Nasr es-Saffâr en-Nisâbüri ile arkadaşlık etmiştir. Semâ güzel ve hâli iyi idi (Bk. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpûr, 312-313). Sülemî, *Tabakât* eserinde tasavvuftaki ilk ustası Ebû Sehl es-Su'lukî'nin terceme-i hâline her nedense yer vermemiştir. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-sufiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1434/2014), 6-518; Sülemî, *Tabakâtü's-sufiyye* (İlk Zahid ve Sûfiler), çev. Abdürrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 3-341.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî, Ebû Bekir eş-Şibli'nin; Şibli de Cüneyd-i Bağdâdî'nin mürididir. Bk. Reşat Öngören, "İbrâhim b. Muhammed Nasrâbâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/417-418.

¹⁹ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpûr, 311.

el-Hîrî'nin tasavvufî terbiyesinde yetişirken, diğer taraftan Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî vasıtasıyla Cüneydî silsilenin halkası olmaktadır.

Hayatını ilim öğrenmeye adanmış Sülemî, Bağdat, Irak ve Hicaz'a seyahat etmiş,²⁰ buralarda görüştüğü âlim ve sûfîlerin ilimlerinden istifade etmiş ve öğrendiği zâhirî ve bâtinî ilimleri talebe ve müridlerine rivayet etmiştir.²¹ Sülemî'nin başlıca müridleri arasında; *Hilyetü'l-evliyâ'* sahibi Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038), tekke âdâbını ilk ortaya koyan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (öl. 440/1049)²² ve tasavvuf klasiklerinden *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* müellifi Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) isimleri zikredilir.²³

²⁰ Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2/248; Sülemî, Nişâbur'dan Hicaz'a yaptığı hac yolculuğuna, şeyhi Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî ile hicrî 366 yılında çıkmıştır. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/249.

²¹ Sülemî, şeyhi Nasrâbâdî ile yaptığı hac yolculuğunda, şeyhinin, hangi beldeye uğradırsa, o beldeye hadis rivâyet eden birini veya birilerini bulup hadis dinlemek konusunda kendisini teşvik ettiğini söyler. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/249; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 113; Tağrîberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire* ([y.y.]: [t.y.]), 3/256.

²² Bk. Tahsin Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/220-221; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 311; Feridüddin Attâr (ö. 618/1221); Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın, Ebû'l-Fadl'ın yönlendirmesiyle Sülemî'nin elinden hurka giydiğini ve bunun üzerine Mihen'e halkı irşâd etmek için gittiğini söyler. Bk. Feridüddin Attâr, *Tezkiretül-evliya*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık 2012), 714. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile ilgili bir hatırasını şu sözlerle anlatır: "Ebû Abdurrahman'ın huzuruna girmiştim; onunla ilk karşılaşmam idi; şöyle dedi: Kendi elimle sana bir öğüt yazmamı ister misin? Ben de: Evet, dedim. Bunun üzerine bana şu öğüdü yazmıştır: Dedem İsmail b. Nuceyd'in şöyle söylediğini duydum: Cüneyd şöyle demiştir: Tasavvuf, ahlâktır. Senden ahlâklı olan kimse, senden daha iyi sūfidir". Bk. Kemâlüddin Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâifü'l-i'lâm fi işârâti ehli'l-ilhâm*, thk. Saîd Abdülfettâh (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1996), 1/323-324; Abdürrezzâk Kâşânî, *Letâifü'l-i'lâm fi işârâti ehli'l-ilhâm* (Tasavvuf Sözlüğü), çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 135-136.

²³ Kuşeyrî, şeyhi Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (öl. 405/1015) vefatından sonra, şeyhinin pîrdaşı -Ebû Ali ed-Dekkâk ile Sülemî'nin şeyhi; Ebû'l-Kâsım en-Nasrâbâdî'dir- Sülemî'nin sohbetine katılmıştır. Sülemî, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde Ebû Ali ed-Dekkâk'tan sonra ismine en çok yer verdiği sūfidir. Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle* (Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi), çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 13.

2. Eserleri

Tasavvufu bilmediği için reddedenler,²⁴ tasavvufu öğrenip yaşamak isteyenler²⁵ ve tasavvufî kisveye büründüğü halde onun âdâbına riayet etmeyenlere²⁶ *gerçek* tasavvufu anlatmak gayesiyle otuzlu yaşlarda eser telif etmeye başlayan Sülemî'nin²⁷ yazdığı eserler, Abdülgâfir el-Fârisî'nin ifadesiyle; tertibinde kendisini başkasının geçemediği kıymette idi.²⁸ Sülemî, tasavvuf alanının şumulüne giren hemen her konuda; örneğin sûfilerin yaşayışı (sünen), hâlleri, makamları, âdâbı, ahlâkı, sözleri (ıstılah), hâl tercemeleri (tabakat), âyet ve hadis yorumları ve Melâmetîlik hakkında, her biri ilgili âyet, hadis ve muhakkik sûfî sözleriyle müdellel, sayıları yüze ulaşan eserler telif etmiş hatta yine Abdülgâfir el-Fârisî'nin zikrettiğine göre eserlerinde yer verdiği konu başlıkları yüzü de aşmıştır.²⁹ Telif ettiği eserlerin bin farklı konuda olduğu rivayetler arasındadır.³⁰

²⁴ Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/129-136. Bu gruba, semâ' hakkında Hz. Peygamber'in sünnetini, sahâbenin ve onların davranış tarzını takip eden âlim ve sâlih imâmın söz ve uygulamalarını bilmediği için hakikat ehlini inkar eden ehl-i ilim de dahil edilebilir. Nitekim Sülemî'nin *Semâ'* kitabını, başta bu kişilere karşılık vermek amacıyla yazdığı görülür. Bk. Sülemî, "Kitâbü's-Semâ'", thk. Nasrullah Pürcevâdî, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372 hş./1993), 2/14.

²⁵ Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/135; Sülemî, "Mesâilü veredet min Mekke", thk. Gerhard Böwering, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sûrî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/455-460; Sülemî, "Risâletü ravzati'l-mürîdin", 3/373-381; Sülemî, "Şerhu meâni'l-hurûf", thk. Gerhard Böwering - Bilal Orfali, *Resâilü Sûfiyye li-Ebî Abdurrahmân es-Sülemî* (Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 2009), 1. Sülemî, *Şerhu meâni'l-hurûf u, Hakâiku't-tefsîr'i* açıklayıcı ve tamamlayıcı olması bakımından kendisine yapılan talep doğrultusunda, ma'rifet ehlinde hakimlerin sözleriyle derlediğini belirtir.

²⁶ Sülemî, "Edebü mücâlesetî'l-meşâyih ve hıfzu hurumâtihim", thk. Kenneth Honerkamp, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sûrî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/106.

²⁷ Sülemî, *Ziyâdâtü Hakâiki't-tefsîr* (The minor Qur'an commentary of Abu Abd ar-Rahman Muhammad), thk. Gerhard Böwering (Beyrut: Dârü'l-Meşrık, 1995), 16; Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, thk. Ferik mine'l-bâhisîn ([y.y.]: 1427/2006), 35.

²⁸ Abdülgâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, 9.

²⁹ Abdülgâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, 9; Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sâid b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/222; Zehebî, *Mizânü'l-îtidâl*, 6/119; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 98.

³⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/210-211; Zehebî bir başka eserinde, Sülemî'nin, sûfilerin ilimleri hakkında yedi yüz konuda eser yazdığını ve bu eserlerin makbul olduğunu belirtir. Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübela'*, 17/247.

2.1. Sülemî'ye Nisbet Edilen Eserler

Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî; muhaddis, müfessir, müverrih ve sûfî kimliğini müellif olma hasletiyle ölümsüzleştiren hicrî dördüncü asrın en meşhur simalarından biridir. Diğer bir ifadeyle; onun İslâmî ilimler alanında çok yönlü birikime sahip olup bunu satırlara kaydetmesi; kendisinin tefsir, hadis, tasavvuf ve bibliyografya türü çalışmalarda yer almasına sebebiyet vermiştir. Bu itibarla söz konusu ilim dallarında yazılan eserlerde Sülemî'nin adını aradığımızda, kendisinin Melâmetiyye'ye dair yazdığı eser isminin tekrarıyla birlikte kırk adet eseri olduğu tespit edilir. Aşağıda; Sülemî'nin tasavvuf ve tarihi başta olmak üzere tefsir, hadis ve kelâma dair yazdığı eserler konularına göre tasnif edilerek sıralanmıştır:

Tasavvuf

1. *Kitâbü's-sünen*³¹
2. *Hakâiku't-tefsîr*³²
3. *Târîhu's-süfiyye*³³
4. *Tabakâtü's-süfiyye*³⁴
5. *es-Sayhûr fî nakdi'd-duhûr*³⁵

³¹ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/208; İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 313; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Mektebü't-tahkik bi-İşrâfî Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1416/1995), 6/62. Nureddin Şeribe, *Kitâbü's-Sünen*'in yazılı aslını bulamadığını belirtir. Bk. İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 313 (2. dipnot).

³² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1046; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 311; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 9-10/259; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Maârif Vekâleti, 1360/1941), 1/673; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Tahran: Mektebetü'l İslâmiyye ve'l-Ca'ferî Tibrizî (Ofset Baskı), 1387/1967), 2/61; Carl Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalim en-Neccâr - es-Seyyid Ya'kûb Bekir - Ramazan Abdüttevâb (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993), 2(3-4)/478; Fuat Sezgin, *Târîhü't-türâsî'l-Arabî*: el-Akâid ve't-tasavvuf, fehârisü'l-mücellidî'l-evvel, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, 1403/1983) 1(4)/179-180.

³³ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/208.

³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'târîh* (Beyrut: Dâru Sâdır - Dâru Beyrut, 1386/1966), 9/326; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 311; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 9-10/259; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târîhü't-türâsî'l-Arabî*, 1(4)/180-181.

³⁵ Kuşeyrî, Sülemî'nin, Hüseyin b. Mansûr'un sözlerinden derlediği bir mecmuası olduğunu ve buna *es-Sayhûr fî nakdi'd-duhûr* adını verdiğini belirtir. Süleyman Ateş bu eseri Sülemî'ye ait gösterirken; Brockelmann, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın eserleri arasında zikreder. Bk. Kuşeyrî, *Kuşeyri*

6. *Mihanü'l-meşâyah*³⁶
7. *Uyübü'n-nefs*³⁷
8. *Kitâbü'l-Fütüvve*³⁸
9. *Erbaûn fi'l-hadîs*³⁹
10. *Âdâbü't-teâzi*⁴⁰
11. *Âdâbü's-sûfiyye*⁴¹
12. *Âdâbü's-suhbe ve husnü'l-işra*⁴²
13. *Derecâtü'l-muâmelât*⁴³
14. *Beyânü zelevî'l-fukarâ' ve mevâcibi âdâbihim*⁴⁴
15. *Sünenü's-sûfiyye*⁴⁵
16. *Kitâbü'l-Envâr*⁴⁶
17. *Makâmâtü'l-evliyâ*⁴⁷
18. *Menâhicü'l-ârifin*⁴⁸

Risalesi, çev. Uludağ, 325-326; Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2/249; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, 65; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2 (3-4)/462.

³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/437; N. Şerîbe "Mihanü's-sûfiyye" ismiyle eseri zikreder. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-sufiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 41.

³⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, 9-10/259; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/181-182.

³⁸ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, 9-10/259; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1445; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

³⁹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, 9-10/259; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/53; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Fuat Sezgin bu eseri, *el-Erbaûn fi't-tasavvuf* başlıkları ile zikreder. Bk. Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁴⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/42; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61.

⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/42; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184. Süleyman Ateş, *Âdâbü's-sûfiyye* ile *Cevâmîu âdâbi's-sûfiyye* adlı eserlerin aynı kitap olduğunu belirtir. Bk. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 4.

⁴² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/46; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/182-183.

⁴³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/182.

⁴⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/955; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁴⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1006; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Sülemî, "Kitâbü Mehâsinî't-tasavvuf", 3/146.

⁴⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61.

⁴⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1784; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁴⁸ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/181.

19. *Risâletü'l-Melâmetiyye*⁴⁹
20. *Âdâbü'l-fakr ve şerâituhu*⁵⁰
21. *el-Fark beyne ilmi'ş-şerîa ve'l-hakika*⁵¹
22. *Mes'ebetü derecâtî's-sâdikîn*⁵²
23. *Galatâtü's-süfiyye*⁵³
24. *Sülûkü'l-ârifîn*⁵⁴
25. *Mukaddime fi't-tasavvuf*⁵⁵
26. *Usûlü'l-melâmetiyye*⁵⁶
27. *el-İhve ve'l- ehavât mine's-süfiyye*⁵⁷
28. *ez-Zühd*⁵⁸
29. *Kitâbü's-Semâ*⁵⁹
30. *Târihu ehli's-Suffe*⁶⁰
31. *Cevâmiu âdâbi's-süfiyye*⁶¹
32. *Beyânu ahvâli's-süfiyye*⁶²
33. *Mesâilü veredet min Mekke*⁶³
34. *Vasiyye*⁶⁴
35. *Şerhu'l-ahvâl*⁶⁵

⁴⁹ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480.

⁵⁰ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵¹ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵² Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵³ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵⁴ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵⁵ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵⁶ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, bu eserin üç başlık ile kütüphanelerde kayıtlı olduğu bilgisini verir: *Risâletü'l-Melâmetiyye*, *Usûlü'l-Melâmetiyye* ve *Risâletün fi beyâni ehli'l-Melâmetiyye*. Bk. Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/182.

⁵⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 31.

⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 39; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/180. Sülemî, eserden *Kitâbü'z-Zühd* adıyla bahseder. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 3.

⁵⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebi Ali el-Cüllâbi el-Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb*, tsh. Muhammed Abbâsi (Tahran: Müessesesi-i Matbûâti-i Emîr-i Kebîr, 1336/1920), 523; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁰ Hücvîri, Sülemî'nin, ehl-i Suffe'nin tarihine dair müstakil bir eser yazdığını ve bu eserde ashâb-ı Suffe'nin menkıbe, fazilet, isim ve künyelerini anlattığını hatta Suffe ehli arasında, Hz. Aişe'ye iftira edenlerin başında gelen Musattah b. Üsâse b. Abbâd'ı da zikrettiğini belirtir. Bk. Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb*, tsh. Muhammed Abbâsi, 99; Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb* (Hakikat Bilgisi), çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 147.

⁶¹ Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/181.

⁶² Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶³ Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁴ Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁵ Sülemî, "Kitâbü's-Semâ", 2/24.

Tefsir

36. *Emsâlü'l-Kur'ân*⁶⁶

37. *Tehzibü'n-nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân li İbn Şihâb ez-Zühri*⁶⁷

Hadis

38. *Suâlât li'd-Dârekutni*⁶⁸

39. *Hadîs (ev cüz') es-Sülemî*⁶⁹

Kelâm

40. *er-Redd alâ ehli'l-Kelâm*⁷⁰

Sülemî'nin tasavvuf ve tabakat kitapları ve bibliyografya türü çalışmalarda edindiğimiz bilgilerle isimlerini yukarıda zikrettiğimiz eserlerinin büyük bir kısmı neşir ve tahkik edilmiş; bazılarının ise Türkçe, Farsça, İngilizce, Almanca, İtalyanca gibi çeşitli dillere tercemesi yapılmıştır.⁷¹ Sülemî'nin eserleri arasında zikredilen *Kitâbü's-sünen*, *Târîhu's-süfiyye*, *es-Sayhûr fi nakdi'd-duhûr* ve *Mihanü'l-meşâyih* eserlerine henüz ulaşamamıştır.

Seksen yedi yıllık ömrünü ibadet, taat, ilim ve irfan ile geçiren Sülemî, arkasında ismini ölümsüz kılacak müridler ve eserler bırakarak 412/1021 yılı 3 Şaban/12 Kasım Pazar günü Nişâbur'da vefat etti.⁷² Cenazesi, kendisinin sohbet ve ilminden istifade eden müridlerinin bir araya geldiği, Nişâbur'da herkes tarafından bilinen düveyresine⁷³ defnedildi.⁷⁴

⁶⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/168. (Sülemî'nin vefat tarihi h. 412 tarihi verilirken ilgili kısımda h. 406 yılı verilmiş. Muhtemel yazım hatasına dikkat edilmelidir); Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61.

⁶⁷ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁸ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁹ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁷⁰ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁷¹ Bu konuda daha geniş bilgi için; *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri* isimli doktora tezimizin "Sülemî'nin Neşredilen Eserleri" bölümüne bakılabilir.

⁷² Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, 2/249; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/151; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, 2/129; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1047; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ'*, 315; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti's-sugrâ*, thk. Muhyiddin Ali en-Necîb (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013), 1/190-191; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 6/62.

⁷³ Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1349/1931), 2/248; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata - Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 15/151; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ'*, 313.

Düveyre; İslâm'ın ilk asırlarında âbid, zâhid ve sâfilerin ilim, zikir, ibadet ve sohbet için toplandıkları mekana verilen isimdir. Bk. Süleyman Uludağ, "Hankah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/43.

⁷⁴ Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/151; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ'*, 313.

3. Tasavvufî Görüşleri

3.1. Tasavvufun İlmî Dayanakları: Şeriat ve Hakikat İlmî

Sülemî'nin tasavvufî görüşlerinin menşeyini oluşturan ana unsur, onun ilim algısıdır. Sülemî'ye göre; Yüce Allah'ın, resulü Hz. Muhammed'e inzal ettiği ve Peygamberin de kendisine inzal edilen ayetleri insanlara anlamaları için açıklayıp tebliğ ettiği söz (hadis) ve yazıya dayalı haberden başka bir ilim daha vardır. Bu ilim, dile ve yazıya sığmayan, mahalli sadırda olan kalp ilmidir.⁷⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.), Cenab-ı Hak tarafından insanlara beyan etmekle görevlendirildiği İslâm'ın sadece metinsel bilgisine değil bunun fevkinde olarak o metnin içinde mündemiç bulunan öz/hakikî bilgiye de sahipti. Bu itibarla Hz. Peygamber, İslâm'ın zâhirî bilgisi olan şeriat ve şeriatin özü anlamındaki hakikate ve onun bilgisine sahip olan ilk Müslümandı.

Sülemî'ye göre şeriat; tıpkı insan bedenini oluşturan akıl, göz, kulak, el ve ayak gibi çeşitli organların bir araya geldiği bütüncül bir yapıyken, hakikat ise insan bedenine (şeriat) hayat veren, onu diri tutan kalp hükmündedir. Nasıl ki, anne rahmindeki bir ceninin kalp atışı, onun kemik ve kas gibi bedensel fonksiyonlarının yaratılmasından sonra

M. Louis Massignon, Sülemî'nin ölürken Nişâbur'daki tekke-kütüphanesinin yönetimini İbn Bâkûye eş-Şirâzî'ye (öl. 442/1050) bıraktığını belirtir. Bk. Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çev. İsmet Birkan (Ankara: Arduç Yayınları, 2006), 1/40.

Sülemî öldüğünde, başının, Ebû Hafs el-Haddâd'ın ayağının ucuna gelecek şekilde gömülmesini vasiyet etmiştir. Bk. Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (Evliya Tezkireleri), çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2012), 371. Fakat kaynaklarda Ebû Hafs'ın nerede medfun olduğu bulunamadığından, Sülemî'nin söz konusu vasiyetinin yerine getirilip getirilemediği bilinmemektedir.

⁷⁵ Sülemî, "İki ilim vardır: Lisan ilmi, Kalb ilmi. Faydalı olan kalb ilmidir. Lisan ilmi de Allah'ın âdemoğullarına hüccetidir" (Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, 34, no: 368) manasındaki Hz. Peygamber sözünün, lisan ilminin şeriat (hüccet); kalbte sabit olan ilmin hakikat (muaccet) ilmini belirttiğini zikreder. Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şerîati ve'l-hakikati", thk. Muhammed Sürî, *Mecmûa-i âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdi - Muhammed Sürî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/398-399. Sülemî bir başka eserinde; tasavvufun, söze ve dile sığmayan bir hakikat olduğunu belirtir. Sülemî'nin tasavvufa dair söylediği bu söz, onun hakikat ilmiyle ilgili ontolojik bağını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", thk. Etan Kohlberg, *Mecmûa-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdi (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372/1993), 2/147.

duyulabiliyorsa,⁷⁶ Sülemî'ye göre de, kalbe hayat veren hakikat ilminin elde edilebilmesi için öncelikle, Müslüman şahsiyetini inşa eden şeriatin tüm gereklerinin yerine getirilmesi elzemdir. Fakat ona göre, şeriat hükümlerini yerine getirirken iki şartın olması zorunludur: Birincisi ihlâs; ikincisi İlâhî tevfiğ.⁷⁷ Bu iki şarttan birincisi kula, diğeri İlâhî iradeye bağlıdır. Niyetini saf kılan, sadece Cenab-ı Hakk'ın rızası için şer'î hükümleri yerine getiren mü'min, şayet Hakk'ın tevfiğine da nail olursa, hakikat ilmine ulaşabilir. Sülemî, şeriat ve hakikat arasında hem kulun hem de Hakk'ın iradesine dayalı bir bağ kurmakla, bir yandan kulu çalışmaya (mücâhede) ve İlâhî lütfâ dayanmaya teşvik ederken, diğeri yandan elde edilecek müspet sonucun nefse isnad edilemeyeceğini de gösterir. Sülemî'nin belirttiğine göre; Yüce Allah'ın lütuf ve fazlına sığınarak, ihlâs ile riayet edilen emir ve yasaklar hakikat ilmini intac ettiğinde, kulun şeriat ile alakası bitmez. Zira ona göre şeriat, mü'minin hakikate ermesi ve hakikatte terakki etmesi için her daim uyulması zorunlu olan İlâhî bir nizamdır.⁷⁸

3.2. Şeriat ve Hakikat İlminin Temsilcileri

Sülemî'ye göre ilim, en genel isimlendirme ile şeriat ve hakikat olmak üzere ikiye ayrılır. Şeriat ilminin temsilcileri fakihler ve muhaddisler; hakikat ilmini temsil edenler sûfiler ve melâmetîlerdir.⁷⁹ Sûfî ile melâmetîyi hakikat ilmi çatısı altında birbirinden ayıran temel fark, sûfinin şeriatin hakikatine; melâmetînin hakikatın hakikatine sahip olmasıdır.⁸⁰ Bir diğeri tabirle; sûfî, Yüce Allah hakkında bilgisi

⁷⁶ "Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yaratmış. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargaha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" haline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!". (Diyanet İşleri Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali, 26 Şubat 2023, el-Mü'minün 23/12-14).

⁷⁷ Bk. Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şeriatî ve'l-hakikatî", 3/397-398.

⁷⁸ Sülemî'nin şeriat ve hakikat ilminin hususiyetlerine dair açıklamaları için Bk. Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şeriatî ve'l-hakikatî", 3/398-405; Süleyman Ateş, "Zâhir ve Bâtın İlmine Dair Bir Eser, el-Fark beyne ilmi's-şeriatî ve'l-hakikatî", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16 (1968), 220-231.

⁷⁹ Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", thk. Ebû'l-Alâ Afîfi, *Mecmûa-i âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî 1372/1993), 2/402-403; Bk. Sülemî, "Kitâbü Sülûkî'l-ârifin", thk. Süleyman Ateş, *Mecmûa-i âsâr-i Ebî Abdîrrâhmân Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Süri (Tahran: Müessesesi-i Pejuheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İran; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/565-566.

⁸⁰ Bk. Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", 2/402-403.

(ma'rifetullah) olan, O'nu tanıyan kimse iken, melâmetî O'nunla beraber olup, özel sırlarına ortak olan kimsedir.⁸¹ Bununla birlikte sūfî, kendisine İlâhî kudret tarafından bahşedilen ikram ve lütufları halka izhar ettiğinden, hâl bakımından melâmetîden daha aşağı konumdadır. Zira melâmetî kendisine Cenab-ı Hakk'tan ihsan edilen her türlü ilim, hâl ve makamı herkesten hatta kibir ve ucuba mahal vermemesi için kendi nefisinden dahi sır gibi sakladığından *emin* vasfını kazanır ve sūfîden daha üst dereceye yükselir.⁸²

Sülemî'nin ifadelerine göre; cem'ül-cem' ve kurbette Hakk ile beraber olma⁸³ hâlini yaşamaktan başka bir melâmetiyi ehl-i melâmet yapan temel iki unsur vardır ki, bu unsurlar melâmetînin sahip olduğu yüksek ilim, hâl ve makamın en belirgin belki de tek tezahürleridir. Bunlar; fütüvvet ahlâkı ve nefsi hor görmektir.⁸⁴ Bu iki husus, ehl-i melâmeti, Cenab-ı Hakk ile aralarındaki yakınlık (kurb) bağını korumak ve bunu devam ettirmek için başkalarının kendilerinin nail olduğu yüksek derecelerden âgâh olmaması adına sıradan bir Müslüman gibi yaşama temayülünü en bariz bir şekilde ifşa eden temel özelliklerdir. Zira Hakk katındaki hâllerini ve makamlarını kaybetme korkusuyla kendilerini halktan gizlemek için, işledikleri kusurları göstermeyi en salim yol olarak kabul ederek *melâmet* vasfını kazanan melâmetîler, kendilerine bahşedilen ulvî ilim ve hâllerin tabii bir neticesi olan fütüvvet ahlâkına sahip olmakla seçkin kimseler olduklarını istemeden de olsa izhar etmekten kurtulamamışlardır. Şayet aksi olsaydı, yani nefislerinin afetlerinden korunmak için gizliliğe son derece ehemmiyet veren bu sūfî topluluğu, fütüvvet adı verilen yüksek bir ahlâk ile tanınmış olmasalardı; kendileri hakkında bilgi sahibi olunamayacak, en önemlisi hakîkatin de bir hakîkati olduğu, Allah'ı tanımaktan (ma'rifetullah) daha ileri olarak O'nunla beraber olmanın yüceliği bilinmeyecekti.

⁸¹ Bk. Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", 2/402-403.

⁸² Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/143-155.

⁸³ Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şeriatî ve'l-hakîkatî", 3/399; Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", 2/402-403.

⁸⁴ Fütüvvet ve nefsi hor görmek, Horasanlı melâmet ehli sūfilerin tasavvuf anlayışlarını şekillendiren iki temel unsurdur. Bu öneminden dolayı olmalı ki Sülemî, nefsin ayıpları ve tedavi yollarını konu aldığı *Uyübü'n-nefs ve müdâvâtühâ* eseri ile fütüvvet ahlâkının ilkelerine yer verdiği *Kitâbü'l-Fütüvve* eserlerini kaleme almıştır. Melâmetî olmanın şartları olarak değerlendirilebilecek bu iki konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hatice Gargu Karadeniz, *Ebü Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 160-183.

3.3. Tasavvufun Kaynağı, Usûl ve Esasları

Sülemî, hicrî dördüncü asra kadar tevarüs ettirdiği tasavvufî birikimin kendisine verdiği dirayetle, bir tasavvuf tanımı yapmak yerine onun kaynağı, usûlü ve esasları hakkında bilgi vermeyi tercih eder. Sülemî'ye göre tasavvufun kaynağı, Müslümanlara her hususta olduğu gibi bu konuda da rehberlik eden Hz. Peygamber'dir. Binaenaleyh en mücmel ifadeyle tasavvuf; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âdâbı, ahlâkı ve hâlleriyle hallenmektir. Fakat Sülemî'nin belirttiğine göre hiçbir Müslüman, Hz. Peygamber'in bu üç hususiyetinden hiçbirinde O'nun derecesinde olamaz; sadece ona benzeyebilir. Zira bütün bunlar, kâmil manada sadece Hz. Peygamber'de tahakkuk edebilir.⁸⁵

Sülemî, Hz. Peygamber'in tasavvuf için taşıdığı yegane otoriteyi, şeriki olamayacağı hususunun altını çizerek ikrar ettikten sonra sûflerin önderi olarak ehl-i Suffe'yi gösterir.⁸⁶ Zira ona göre ehl-i Suffe, ahlâk ve hâl bakımından eşsiz olan Hz. Peygamber'e, dünyalık hiçbir şeye iltifat etmeden tabi olmaları ve hem Cenab-ı Hakk'ın hem de kendisinin hüsn-i teveccühüne mazhar olmaları bakımından ittiba'ı mümkün olan bir sahabe topluluğudur.⁸⁷ Bu itibarla sûfler, tasavvufun en temel kavramlarından *fakr* (Allah'tan başkasına ihtiyaç duymamak ve dünyalık hiçbir şeye mâlik olmamak) kelimesini ehl-i Suffe'den ilhamla kendilerine şiar edinmekle kalmamış, kendilerine de *fukara* adını vermişlerdir.⁸⁸

Meşruiyetini Hz. Peygamber ve O'nun İlâhî takdire şâyân sahabeti ehl-i Suffe'den alan tasavvufun, bir başlangıcı bir sonu ve bir de dereceleri/makamlar vardır.⁸⁹ Buna göre tasavvuf yoluna girmek isteyen bir kişi, öncelikle işlediği bütün günahlardan derin bir pişmanlık duyarak bir daha o günahlara dönmek üzere tevbe (tevbe-i nasuh) etmeli; ardından kendisine şerîatin ahkâmını öğretecek mizacına uygun hikmet ehli bir zâtı arayıp bulmalıdır. Böyle bir zâtı bulduğunda kendisine intisap ederek, onun öğütlediği âdâb, ahlâk ve mücâhedeleri kararlı bir iradeyle yerine getirmelidir. Bu safha tasavvufun başlangıç safhası olmakla

⁸⁵ Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/145-147.

⁸⁶ Sülemî, "Kitâbü Mehâsinî't-tasavvuf", 3/130.

⁸⁷ Sülemî, "Beyânü ahvâli's-süfiyye", thk. Süleyman Ateş, *Tis'a Kütüb li-Ebi Abdurrahman es-Sülemî* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1981), 133-134.

⁸⁸ Sûflerin kendilerine fukarâ demelerinin bir diğer sebebi de fakrın kulluğa; gnânın Rab'liğe yakışan bir hususiyet olmasıdır. Zira Yüce Allah "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır" buyurur. Fâtır 35/15. Bk. Sülemî, "Mes'eletü derecâtî's-sâdikin fi't-tasavvuf", thk. Kenneth Honerkamp, 3/79.

⁸⁹ Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/143-150.

birlikte, makam olarak, günahlara tevbe edip dünyadan yüz çevirmeyi, hakîm bir şeyhten dini öğrenmeyi talep etmeyi ve bunda muvaffak olmayı barındırdığı için irâde makamı adını alır. Yolun başında olduğu için *mübtedî* adını alan ve ardından bir şeyhe intisap ederek *mürîd* olan kişi, zâhirî günahlardan temizlendiği gibi bâtinî kirlerden de arındığında *sûfî* adını alarak tasavvuf makamına yükselir. İrade ve tasavvuf makamlarından sonra; sûfinin, Yüce Allah'tan başka her şeyden bağıni kopardığı hürriyet makamı gelir ki bu makamda sûfî, Allah'ın sırlarına ortak olarak eminlik vasfını kazandığı *velî* olma derecesine ulaşır. Bu makamda kendisinden ettiği dualar kabul edilir. Bu makamın ardından o da artık Hakk'a davet eden "dâî" ismini kazanır. Bütün bu makamlardan sonra Hakk'a vuslat ve ittisâl makamına ulaşır.⁹⁰

Sülemî, tasavvufa girme iradesi gösteren bir mübtedînin, ilerleyen süreçte geçirdiği aşamaları ana hatlarıyla anlattığı yukarıdaki ifadelerini beş ana esas üzerine inşa eder. Tasavvufun esasları adını alan bu esaslar; âdâb, ahlâk, mücâhedeler, hâller ve ruhsatlardır.⁹¹ Bunlar arasında en temel olan âdâbdır. Diğer tüm esaslar onun üzerine bina edilir.⁹² Âdâb, bir sûfinin şer'î ve tasavvufî manada yerine getirmesi gereken bütün âdâb ilkelerini içine alan geniş bir kavramdır.⁹³ Her konuda olduğu gibi âdâb konusunda da ihlâsî öğütleyen Sülemî, ihlâsın gerçekleşmesini nefsin hor ve hakir görülmesiyle ilişkilendirir.⁹⁴ Ona göre nefsinde hiçbir değer görmeyen kişi ancak, âdâbı kemâl-i veçhile yerine getirebilir ve bu manada yerine getirilen âdâb, sûfinin zâhirini güzelleştirdiği gibi bâtinine taalluk eden ahlâk ve hâllerinin de güzelleşmesine imkan verir.⁹⁵ Bu anlamda Sülemî, gereği gibi uygulanan âdâbın, sûfinin ahlâkî gelişimine ve yüce hâllere ermesine sebep olan ilk amil olarak değerlendirirken, bâtinin güzel olmasının âdâbı da güzelleştireceğine inanarak, zâhir ve bâtin arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığına dikkat çeker.⁹⁶ Sülemî'nin âdâba bu denli ehemmiyet vererek onun, nefsin hakir olduğu anlayışından beslendiği ve bâtinî yüce hâllerin zâhirde âdâbı güzelleştireceği şeklinde bâtin-zâhir arasında dönüştürücü bir ilişkiden bahsediyor olması, yettiği Nişâbur'da hâkim olan Melâmetiyye anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Zira

⁹⁰ Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/143-155.

⁹¹ Bk. Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/131-136.

⁹² Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137.

⁹³ Bk. Hatice Gargu Karadeniz, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri*, 107-110.

⁹⁴ Sülemî, "Beyânü ahvâli's-sûfiyye", thk. Süleyman Ateş, 135.

⁹⁵ Bk. Sülemî, *Âdâbü's-suhbe*, 122-125.

⁹⁶ Bk. Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137; Sülemî, *Âdâbü's-suhbe*, 123-125.

Melâmetîlik anlayışının temelinde nefsi hor görmek, âdâb ve bâtinî güzelliğin kaçınılmaz olarak zâhire yansması şeklinde ifade edebileceğimiz fütüvvet yer alır.⁹⁷ Nitekim Sülemî'nin, hakkında en çok eser yazdığı konunun âdâb olması ve nefsin ayıpları ve tedavi yolları ile fütüvvet hakkında müstakil eserler telif etmesi, söz konusu tespiti destekleyen en güçlü karinelere biridir.⁹⁸

Sülemî, tasavvufun esasları bağlamında âdâbı temel alarak onunla diğer esaslar arasında kurduğu siyak-sıbak ilişkisinde; âdâbı çalışmak; ahlâk ve mücâhedeleri sünnete uymak; hâlleri Allah tarafından ihsân edilen bir mevhibe; ruhsatları ise hâl sahiplerine kılınan mübâhlar olarak tanımlar.⁹⁹ Daha açık bir tabirle ihlâs ve kemâl-i veçhile yerine getirilen âdâb güzel ahlâkı, güzel ahlâk yüce hâlleri ve yüce hâller de bazı ruhsatlarla amel edilmesine sebebiyet verir.¹⁰⁰ Sülemî, söz konusu esaslar arasında biri diğerinin sebep ve neticesi şeklinde ilk bakışta kurulan ilişkinin aslında bir zorunluluk değil, İlâhî tevfiğe dayalı Mutlak bir iradenin gerçekleşmesi halinde ancak tahakkuk edebileceğini belirtir.¹⁰¹ Bu itibarla Sülemî, kulun fiili ve iradesinin, takdir planında gerekli olduğu fakat arzu

⁹⁷ 3./9. asrın önde gelen melâmet ehli sûfilerinden Ebû Hafs el-Haddâd en-Nisâbüri (öl. 260/874) "Tasavvuf; bütünüyle edepten ibarettir. Her vaktin ve her makamın bir edebî vardır. Vakitlerle ilgili edepelere riayet eden, ricâlin ulaştığı yere ulaşır. Edepleri yitiren ise [Allah'a] yakın olduğunu zannettiği yerden uzak düşer, makbul olduğunu umduğu yerden de reddedilir" sözüyle tasavvufta âdâbın vazgeçilmez olduğunun altını çizer. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Şerîbe, 119; Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, çev. Tek, 64.

Ebû Hafs, tasavvufu edepten ibaret gördüğü tanımına ilave olarak, edebî en kâmil anlamda tezahürü olarak belirtebileceğimiz fütüvvetin de pîri olarak kabul edilir. Bu manada Cüneyd, Ebû Hafs'ın "Fütüvvet; insaf etmek ama insaf beklememektir" tarifini çok beğenerek, Ebû Hafs'ın fütüvvet konusunda herkesi geçtiğini söyler. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Şerîbe, 117-118.

⁹⁸ Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) verdiği bilgiye dayanılarak Irak sûfilerinin -ki bunların başında Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) gelir- ekseriyetle tasavvufun işâret; Horasan sûfilerinin ise muâmelât kısmına dair eserler telif ettiği söylenebilir. Konumuz itibariyle söylenecek olursa hicrî dördüncü asır Nişâbur sûfilerinden Sülemî'nin eserlerini telif ettiği konuların çoğunlukla tasavvufun muâmelât kısmına giren âdâb, ahlâk, nefise mücâhede vb. konularda olması, yetiştigi coğrafyada eser yazan sûfilerin genel temayülüne uygun olmasıyla açıklanabilir. Bk. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, tsh. Ahmed Şemseddin (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 27-31. Kelâbâzî, *Taarruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 59-60; Hatice Gargu Karadeniz, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri*, 13-14.

⁹⁹ Bk. Sülemî, "Mutasavvıfların Hâlleri", çev. Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri*, 111; Sülemî, "Beyânü ahvâlî's-süfiyye", thk. Ateş, 135-136; Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137; Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/156. Sülemî, *Beyani ahvâlî's-süfiyye* eserinde âdâb, ahlâk, mücâhedât, ahvâl ve ruhsatları tasavvufun gerekleri; *Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf*'ta âdâb, ahlâk, ahvâl ve ruhsatları tasavvufun dereceleri; *Menâhicü'l-ârifin*'de âdâb, ahlâk ve ahvâlî tasavvufun makamları olarak sıralar.

¹⁰⁰ Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137.

¹⁰¹ Bk. Sülemî, "Risâletü ravzati'l-mürîdin", 3/373-381.

edilen yüce hâllere ulaşmada yeterli olmadığını ifade etmekle bir anlamda Ehl-i Sünnet itikadını savunduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 4./10. asırda tasavvufun başlıca merkezlerinden biri olan Nişâbur'da bir taraftan dedesi İsmail b. Nüceyd ile Melâmetîlik, diğer taraftan elinden bizzat hırka giydiği Ebû Kasım en-Nasrabadî vasıtasıyla Bağdat sûfî okulunun etkili bir takipçisidir. Sülemî, biri Nişâbur diğeri Bağdat'a dayanan her iki manevî silsilenin sadece ortak bir halkası olmakla yetinmeyip, kendisine bu iki kaynaktan tevarüs eden irfanî mirası, kaleme aldığı onlarca eserle sonraki zamanlara intikalini sağlayan, bunu yaparken şöhret kazanmayı değil, hakikî tasavvufun âyet, hadis ve selef-i salihin sözleriyle tahkikini amaçlayan bir sûfidir. Sülemî'yi, söz konusu amacında yalnız bırakmayan, muasır müellif sûfilerden ayıran bir husus vardır ki, o da kendisinin sûfî şahsiyetine esas kimliğini kazandıran ve eserlerinde hep bu kimliğin çeşitli yönlerini ortaya koymaya çalıştığı Melâmetîliktir.

Sülemî, ilmi sadece dinin öğrenilmesinde bir araç olarak görmemiş, onun, şeriatin gereklerini ihlâs ve ilâhî tefvîkı refik edinerek yerine getirilmesi neticesinde hakîkate (yüce hâller ve yüksek makamlar) erdirici özelliğine vurgu yapmıştır. Sülemî'nin, şeriatin bir şekilsel (zahîrî) bir de özsel (batınî) yönüne vurgu yaparak temelde şeriat ve hakikat ilmi adıyla ikiye ayırdığı ilim ayrımında, hakîkate hizmet eden bir şeriat ve hakikatın şeriatle kayıtlandırıldığı bir ilim idealize edilir.

Sülemî, ilmi şeriat-hakikat ve zâhir-bâtın gibi kavramsal bir ayrıma tabi tutarak, hakikatın de bir hakikati olduğunu öne sürmesi, bir taraftan tasavvufun diğer İslâmî ilimler arasındaki meşruiyetini tahkim ederken diğer taraftan sûfiler ile ehl-i Melâmet arasındaki derin farkı ortaya koyar. Binaenaleyh Sülemî'ye göre ehl-i Melâmet, Yüce Allah hakkında ayne'l-yakîn bilgi sahibi olan sûfiden, hakka'l-yakîn/maiyyet (beraberlik) derecesinde bir makama nail olmakla daha üstündür.

Sülemî'nin tasavvufun esaslarına dair ortaya koyduğu rükünler arasında özellikle âdâba hayatî derece ehemmiyet vermesi; tasavvufu edepten ibaret gören Ebû Hafs el-Haddâd'ın anlayışını benimsediğini, hatta âdâbı nefsi hor görmek ile temellendirip zâhir-bâtın yönü arasındaki dönüştürücü ilişkiye değinmesi, onun Melâmetîliğin bir sözcüsü olduğunu gösteren önemli delillerdendir.

Binaenaleyh söylemek gerekir ki; Sülemî, tasavvufun gerek ilmî yönü gerek esasları hakkında verdiği bilgilerle, kendisinin genelde tasavvufun, özelde Melâmetîliğin bir şârihi ve muhakkiki olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Askalâni, İbn Hacer. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Mektebüt't-tahkik bi-işrâfi Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî - Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1416/1995.
- Atâbekî, Tağrîberdî. *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. [y.y.]: [t.y.].
- Ateş, Süleyman. "Zâhir ve Bâtın İlmine Dair Bir Eser, *el-Fark beyne ilmi'ş-şeriatî ve'l-hakikati*". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 219-231.
- Ateş, Süleyman. *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.
- Ateş, Süleyman. *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Attâr, Feridüddin. *Tezkiretü'l-evliya* (Evliya Tezkireleri). çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Bağdâdî, Hatib. *Târîhu Bağdâd*. Kahire: Dârü'l-Fıkr, 1349/1931.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ül-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt. Tahran: Mektebetü'l İslâmiyye ve'l-Ca'ferî Tibrizî (Ofset 3. Baskı), 1387/1967.
- Brockelmann, Carl. *Târîhü'l-edebî'l-Arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr - es-Seyyid Ya'kûb Bekir - Ramazan Abdüttevâb. 10 Cilt (15 Kısım). Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns*. tsh. Mehdî Tevhîdîpür. Tahran: Kitâbfurûş-i Mahmûdî. 1337/1921.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: Maârif Vekâleti, 1360/1941.
- Diyanet İşleri Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali. 26 Şubat 2023. <https://acikkuran.com/23/14>
- Fârisî, Abdülgâfir. *Târîhu Nisâbûr: el-Müntehab mine's-siyâk*. haz. Mahmûd Kâzım el-Mahmûdî. Kum: Cemâatü'l-Müderresîn, 1362/1403/1983.
- Gargu Karadeniz, Hatice. *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebi Ali el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb* (Hakikat Bilgisi). çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Hücvîrî. *Keşfü'l-mahcûb*. tsh. Muhammed Abbâsî. Tahran: Müesses-e-i Matbûâti-i Emîr-i Kebîr, 1336/1920.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Büyük İslâm Târîhi). çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Salâh Muhammed el-Hiyemî; râceahu Abdülkâdir el-Arnâut - Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 21 Cilt. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Suûni'l-İslâmiyye, Özel Baskı, 1436/2015.

- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata - Mustafa Abdülkâdir Ata. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî'târih*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır - Dârü Beyrut, 1386/1966.
- İbnü'l-Esîr. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, [t.y.].
- İbnü'l-Îmâd, Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb. thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Mahmûd el-Arnâût. 10 Cilt. Dîmaşk - Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1410/1989.
- İbnü'l-Mülakkın. *Tabakâtü'l-Evliyâ'*. thk. Nüreddin Şerîbe. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Baskı, 1406/1986.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifü'l-i'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm*. thk. Saîd Abdülfettâh. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemül-müellifîn*. 8 (15) Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna - Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.].
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Taarruf* (Doğuş Devrinde Tasavvuf). çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Kelâbâzî. *et-Taarruf*. tsh. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Knysht, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. çev. İhsan Durdu. İzmir: Ufuk Yayınları, 2011.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Baskı, 2009.
- Massignon, M. Louis. *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*. çev. İsmet Birkan. Ankara: Ardeş Yayınları, 2006.
- Nisâbüri, Hâkim. *Târihu Nisâbüri*. thk. Mâzin b. Abdirrahman el-Bahslî el-Beyrutî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Öngören, Reşat. "İbrâhim b. Muhammed Nasrâbâdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/417-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg. *el-Vâfi bi'l-vefeyât. bi-ittinâ'* Sven Dederîng. 29 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2. Baskı, 1394/1974.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. nşr. Muhammed Emîn. Beyrut: Muhammed Hâşim el-Kütübi, 1976.
- Sezgin, Fuat. *Târihü't-türâsi'l-Arabî: el-Akâid ve't-tasavvuf, fehârisü'l-mücellidi'l-evvel*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 8 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983.
- Sübki. *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti's-sugrâ*. thk. Muhyiddin Ali en-Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013.

- Sülemî “Kitâbü’s-Semâ”. thk. Nasrullah Pürcevâdî. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî. 2/1-31. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî 1372/1993.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. “Kitâbü mehâsini’t-tasavvuf”. thk. Kenneth Honerkamp. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/121-147. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Beyanü ahvâlî’s-süfiyye”. thk. Süleyman Ateş. 133-141. *Tis’a Kütüb li-Ebî Abdîrrahman es-Sülemî*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1981.
- Sülemî. “Beyânü ahvâlî’s-süfiyye”. thk. Süleyman Ateş. 133-141. *Tis’a Kütüb li-Ebî Abdîrrahman es-Sülemî*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1981.
- Sülemî. “Edebü mücâlesetî’l-meşâyih ve hıfzu hurumâtihim”. thk. Kenneth Honerkamp. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/89-121. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Kitâbü Beyânî’ş-şerîati ve’l-hakikati”. thk. Muhammed Sürî. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman es-Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/383-407. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Kitâbü Sülûkî’l-ârifin”. thk. Süleyman Ateş. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebî Abdîrrahmân Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/557-581. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Menâhicü’l-ârifin”. thk. Etan Kohlberg. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. N. Pürcevâdî. 2/133-159. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372/1993.
- Sülemî. “Mes’eletü derecâtî’s-sâdikin fi’t-tasavvuf”. thk. Kenneth Honerkamp. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebî Abdîrrahmân Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/63-89. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Mesâilü veredet min Mekke”. thk. Gerhard Böwering. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/455-460. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Mutasavvıfların Hâlleri”. çev. Süleyman Ateş. *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî’nin Risâleleri*. 109-115. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

- Sülemî. "Risâletü ravzati'l-mürîdîn". thk. Muhammed Sürî. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/363-383. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. "Risâletü'l-Melâmetiyye". thk. Ebü'l-Alâ Afifi. *Mecmûa-i âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî. 2/335-441. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372/1993.
- Sülemî. "Şerhu meâni'l-hurûf". thk. Gerhard Böwering - Bilal Orfali. *Resâilü Süfiyye li-Ebî Abdîrrahmân es-Sülemî*. Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 2009.
- Sülemî. *Âdâbü's-suhbe*. thk. Mecdi Fethi es-Seyyid. Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1410/1990.
- Sülemî. *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*. thk. Ferîk mine'l-bâhisîn. [y.y.]: 1427/2006.
- Sülemî. *Tabakâtü's-süfiyye* (İlk Zahid ve Süfiler). çev. Abdürrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.
- Sülemî. *Tabakâtü's-sufiyye*. thk. Nûreddin Şerîbe. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 4. Baskı, 1434/2014.
- Sülemî. *Ziyâdâtu Hakâiki't-tefsîr* (The minor Qur'an commentary of Abu Abd ar-Rahman Muhammad). thk. Gerhard Böwering. Beyrut: Dârü'l-Meşrık, 1995.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976.
- Uludağ, Süleyman. "Muhammed b. Hüseyin Sülemî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yazıcı, Tahsin. "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/220-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. 2 (4) Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.
- Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsi. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Zehebî. *el-İber fî haberi men gaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Zehebî. *Mizânü'l-i'tidâl*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Abdülfettâh Ebû Sünne. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin'in Rızâ Hakkında Görüşleri ve Belâ ile Musibetlere Yaklaşımı

Haririzade Mehmed Kemaleddin's Views on Rida and His Approach to Troubles and Calamities

Doktora Öğrencisi Selcan Nebioğlu

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
sel19762011@hotmail.com

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0002-0056-9972

Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
kamil.yilmaz@izu.edu.tr

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID:0000-0003-2203-2831

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	13 Mart March 2023
Kabul Tarihi Accepted	01 Nisan April 2023
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Cilt Volume	26
Sayı Issue	51
Sayfa Pages	27-54

Atıf | Cite as

Selcan Nebioğlu - Hasan Kamil Yılmaz, "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin'in Rızâ Hakkında Görüşleri ve Belâ ile Musibetlere Yaklaşımı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 27-54.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.
No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Selcan Nebioğlu-Hasan Kamil Yılmaz).

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Öz*

Tasavvufî düşüncede tevhid inancının yansımaları varlığı, âlemi ve her yönden hayatı kuşatıcı niteliktedir. Kelâm ekolleri Hakk'ın mâbud olarak birliği düşüncesini öne çıkartırken tasavvufta ve özellikle Ekberî gelenekte Allah Teâlâ'nın zâtî yönden tek olduğu gibi fiillerinde ve sıfatlarında da tek olduğu kabulünün vurgulandığı görülür. Buna göre kâinata meydana gelen her şeyin asıl fâili Allah Teâlâ'dır. Hayır da şer de nimetler de sıkıntılar da Allah'tandır. Dünya hayatı bir imtihan yeridir. İnsanlar hem nimetlerle hem de sıkıntılarla imtihan edilir. İmtihanlarla halden hale geçen insanlar, hatalarıyla yüzleşip eksiklerini tamamlayarak kâmil insan olma yolunda mertebe katetme imkânı bulurlar. Kâmil insan Hak'tan razı olan ve Hakk'ın da kendisinden razı olduğu kimsedir. Dünya hayatındaki belâlar ve musibetler ancak imtihan bilinciyle ve rızâ ahlâkıyla doğru olarak okunup yorumlanabilir. Kendisinden önceki birçok mutasavvıf gibi Harîrîzâde de rızâyı bir makâm olarak görür ve bu makâma ulaşmanın yollarını anlatır. Şeyhe göre ilâhî rızâyâ nâil olmak isteyen insanın, sabrın ve şükrün hakikatini öğrenip bunları ahlâk hâline getirmesi gerekir. Bunun için nefisle mücâhedeye ve zikre devam etmek önemlidir. Böylece kalp dünyevî arzulardan arınarak tevekkül halinde takdir-i ilâhîden razı olur.

Anahtar Kelimeler: Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, rızâ, ahlâk, musibet, kâmil insan

* Bu makale "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin ve Tasavvufî Görüşleri" adlı doktora çalışmasından hazırlanmıştır.
This article has been prepared based on the doctoral study titled "Haririzade Mehmed Kemaleddin and His Sufi Views."

Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin's Views on *Rida* and His Approach to Troubles and Calamities

Abstract

The reflections of the belief of tawhid in *tasawwuf* thought are encompassing the existence, the universe and life in every way. While the schools of kalam emphasize the idea of the unity of God as a deity, it is seen that in *tasawwuf* and especially in the *Akbari* tradition, the acceptance of Allah as one in His essence as well as in His actions and attributes is emphasized. According to this, the real cause of everything that happens in the universe is Allah. Good, bad, blessings and troubles are from Allah. Troubles and calamities in worldly life can only be read and interpreted correctly with the consciousness of testing and the morality of *rida*. According to the *sheikh*, a person who wants to attain divine *rida* must learn the substance of patience and gratitude and transform them into morality. For this reason, it is important to continue fighting against the *nafs* and continue with *dhikr*.

Keywords: Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin, *rida*, morality, trouble, perfect human

أراء محمد كمال الدين حريري زاده حول الرضا ومقارنته للبلاء والمصيبة

الملخص

تتجلى انعكاسات عقيدة التوحيد في الفكر الصوفي لتشمل الوجود والكون والحياة من جميع جوانبها. وفي حين أن المدارس الكلامية تؤكد فكرة وحدة الله كإله معبود، نرى في التصوف وخاصة في المدرسة الأکبرية أن الله تعالى واحد في أفعاله وصفاته كما هو واحد في ذاته أيضا، وبناءً عليه فإن كل ما يطرأ في الكون إنما هو من فعل الله تعالى، فالخير والشر والنعيم والمصائب كلها من الله تعالى. لأن الحياة الدنيا دار ابتلاء، والنعيم والهن امتحانات للإنسان. وبفضل هذه التحديات يمكن للأشخاص الذين يتحولون من حالة إلى أخرى أن يصلحوا أخطأهم ويكملوا نقائصهم ويترقوا في مدارج الكمال البشري. فالإنسان الكامل هو الذي يُرضى الله ويرضى عنه الله. ولذلك يمكن فهم المصائب والكوارث في الحياة الدنيا فقط من خلال النظر إليها بعين الابتلاء والتخلق إزاءها بخلق الرضا، ويعتبر كمال الدين حريري زاده الرضا مقاما، ويشرح أسباب الوصول إلى هذا المقام، ويرى أنَّ على من يريد الوصول إلى رضى الله عز وجل أن يتعلم حقيقة الصبر والشكر ويجهد على التخلق بما. ومن أهم ما يعين على ذلك مجاهدة النفس ودوام التَّكْر. وبمخذه الطريقة يتخلص القلب من أسر الرغبات الدنيوية ويتقبل إرادة الله تعالى في حالة من التَّوَكُّل عليه والفتحة به.

الكلمات المفتاحية : حريري زاده محمد كمال الدين، الرضا، الإخلاق، البلاء، المصيبة، كامل، الإنسان

Giriş

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi, 1850-1882 yılları arasında İstanbul'da yaşadı. Otuz iki yıl süren kısa ömründe kıymetli eserler telif etti ve öğrenciler yetiştirdi. Babası ve dedeleri meşâyih'ten olan Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, tasavvufî hayat açısından oldukça bereketli bir çevrede yetişti. Başta hocası Muhammed Nûrû'l-Arabî (ö.1813-1888) olmak üzere birçok kıymetli mutasavvıfla görüşme ve onların ilim ve zikir meclislerine devam etme imkânı buldu. İlim tahsili ve meşâyih'i ziyaret amacıyla Mısır, Suriye ve Balkanlara gitti. Bu seyahatleri ve İstanbul'daki çalışmaları neticesinde sayısı yüz yetmiş aşkın tarîkate bağlandı.¹ Rivâyet veya icâzet yoluyla aldığı bu tarîkatlar hakkında *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik* isimli üç ciltlik eserini telif etti. İslâm dünyasında mevcut tarîkatlar hakkında detaylı bilgi veren bu eser, müellifin en çok tanınan eseridir.²

Harîrîzâde'nin çok sayıda tarîkattan istifade etmesi, velûd bir mutasavvıf olmasında müessirdir. Tasavvuf anlayışının teşekkülünde ise en çok hocası Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin ve onun vasıtasıyla mensubu olduğu İbnü'l-Arabî geleneğinin etkili olduğu görülür. Tasavvufun nazarî konularına ilişkin görüşlerinin dayanağı vahdet-i vücûd düşüncesidir. Ekberî gelenekte olduğu gibi Harîrîzâde, varlığın birliği ilkesini benimser. Yazılarında konu edindiği tasavvuf konularını tevhid merkezli bakış açısıyla yorumlar ve tasavvufî kavramları bu yönden açıklar.

Tevhid inancı mutasavvıfları, hayatı dünya ve âhîret bütünlüğü içerisinde değerlendirmeye sevk eder. Dünya hayatında yaşanan her hadise kişinin sabrına ve şükrüne göre kendisi için bir nimete dönüşebilme imkânına sahiptir. Mutasavvıflar şükrü ve sabrı kulluğun gereği olarak görürler ve her durumda kalbin rızâ hâlinde olmasını isterler. Her insan hayatı boyunca çeşitli belâlarla ve musibetlerle karşılaşır. Bunlar

¹ Harîrîzâde'nin hayatı hakkında bilgi için bk. *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430), 1/289a-299b; 3/304a-306a; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: y.y. 1913), 1/155-157; Sâdık Vicdânî, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye): Melâmiyye Kâdiriyye Halvetiyye Sofi ve Tasavvuf*, hzr. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 66-67; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, hzr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), 3/121-122; Abdülbâki Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmiler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 326-327.

² Yakup Çiçek, "Harîrîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/ 192.

bazen cana veya mala gelen zararlar ya da isteklerinin gerçekleşmemesi gibi ferdî sıkıntılar şeklinde olur. Bazen deprem, yangın, sel, salgın hastalıklar gibi toplumu ilgilendiren büyük âfetler şeklinde gerçekleşir. Müslümanlar Kur'ân ve sünnetin rehberliği doğrultusunda tüm belâ ve musibetleri dünya hayatının bir imtihan yeri oluşunun tezahürleri olarak görürler. Genel kanaat böyle olmakla birlikte yaşanan üzücü hadiselerin sebepleri, insanların sorumlulukları ve takdir-i ilâhîyi yorumlamayla ilgili farklı görüşler gündeme gelir.

Mutasavvıfların görüşleri musibetlerle nimetleri göndereni açısından bir görme ve takdir-i ilâhîden razı olma yönündedir. Çünkü meydana gelen her hadise, Allah'ın ilmi ve irâdesinin kuşatması altında gerçekleşir. Bu yorum insanların sorumluluğunu reddeden bir yorum değildir. Bilakis mutasavvıflar böyle felâketler karşısında insanların sorumluluklarını düşünüp yaşanan hadiselerden dersler çıkarmalarını önemli görür. Bu farkındalığın oluşması dahi insanlar için bir rahmettir. Meydana gelen hadiseler ister insanların ihmal ve hataları sonucu olsun ister insan irâdesini aşan durumlar sonucu olsun mutasavvıflar bunları rahmet olarak değerlendirir. Çünkü insan hatalıysa hatalarıyla dünyada yüzleşip tevbe etme imkânı bulur. Kendisinin dahli olsun veya olmasın yaşadığı sıkıntılara sabredip Allah'a sığınarak daha iyi bir kul olma yolunda ilerleme kaydeder. Bu sebeple Harîrîzâde'nin de mensubu olduğu tasavvuf geleneğinde Hak'tan gelen her şeyi güzel görme ve O'ndan razı olma hali dünya hayatında ulaşılmak istenen nihai hedeftir.

Bu makalede Harîrîzâde'nin, rızâ hakkında görüşleri incelenerek belâ ve musibetler karşısında rızâ ahlâkını kuşanmanın insanı feraha çıkarma imkânları değerlendirilecektir. Rızâyı bir makâm olarak kabul eden şeyhin, rızânın mahiyetine dair verdiği nazârî bilgiler ve bu mâkama ulaşmak için sahip olunması gereken donanım, kendisinin eserlerinde ifade ettiği görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır.³

³ Kırk küsur telifi olduğu bilinen Harîrîzâde'nin eserlerinin otuz üç tanesi günümüze gelmiş olup bunlar yazma eserler kütüphanelerinde mevcuttur. Eserleri hakkında bilgi için bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156-157; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı, Eserleri ve Tıbyânı Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik Muhetevası-Kaynakları* (İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, Öğretim Üyeliği Tezi, 1982). Ayrıca Harîrîzâde'nin bazı eserleriyle ilgili akademik çalışmalar yapılmıştır: Zeynep Özbek, *Haririzade'nin Virdü's-Settar Şerhi: İnceleme ve Metin Transkripsiyonu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Hatice Ocakoğlu, *Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi (1-100 Varaklar Arası)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

1. Tasavvufî Düşüncede Rızâ

Rızâ, sözlükte “memnun olmak, hoşnut olmak” anlamlarına gelir.⁴ İlâhî hükümler icrâ edilirken kalbin sükûnet hâlinde olması rızâ hâlini gösterir.⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın kullarından ve kulların Allah Teâlâ’dan razı oldukları beyân edilir.⁶ Allah’ın kullarından razı olması kulların emirlere itaat ve nehiylere riayet etmeleri ile gerçekleşir. Kulların Allah’tan razı olmaları da takdir-i ilâhîyi kötü görmeyip bilakis takirden hoşnut olmalarıyla ilgilidir.⁷ Bu âyetler, rızânın Allah ve kulları arasında karşılıklı bir hoşnutluk hali olduğunu göstermektedir. Sûfiler söz konusu âyetlerde “Allah’ın kullarından razı olduğu” ifadesinin önce gelip “kulların Allah’tan razı olduğu” ifadesinin sonra gelişinin rızâda önceliğin Allah’a ait olduğuna işâret kabul ederler. Kuşeyrî (ö. 465/1072) Allah’ın kulundan razı olmadan önce kulun Allah’tan razı olmasının mümkün olmadığını söyler.⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın kullarından razı olması ile ilgili çok sayıda âyet vardır. Bu âyetlerde Allah’ın razı oluşunun önemi, nelerden razı

Yüksek Lisans Tezi, 2009); Aşşenur Aydın, *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Kenzü’l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Furkan Ustakurt, *Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb’â ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ ve Subhu’l-Müsemmâ Adlı Risalesi* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Elmas Abdikoğlu, *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Turfetü’l - Müstersele Ala’t - Tuhfetü’l Mürsele Adlı Eseri (İnceleme - Metin)* (Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Bu çalışmalardan ikisi neşredilmiştir: Elmas Abdikoğlu, *et-Tuhfetü’l-Mürsele Şerhi* (İstanbul: Hikemiyat Yayınları, 2021); Aşşenur Aydın, *Kenzü’l-Feyz -Halvetiyye Usûl ve Âdâbı-* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2021). Osman Türer, Harîrîzâde’nin üç risâlesini sadeleştirilerek makale olarak neşretmiştir: “Hakikatü’t-Tarîka / Harîrî-Zâde Dervîş Muhammed Kemaleddin”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 275-280; “Medâr-Vâhidiyyet ve Merkez-i Ehâdiyyet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990), 321-328; “Harîrî-Zâde’nin, Sülûkün Mertebelerine Dair Bir Risalesi: Feyzu’l-Muğni Min Sırrı Hadîsi ‘Men Talebenî’”, *Tasavvuf/İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 9/23(2009), 37-51. Bir eseri de Selami Şimşek tarafından neşredilmiştir: “Hasan Sezâyî’nin Bir Gazeline Harîrîzâde Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Bir Şerh: el-İmdâd fi’l-Mebde’ ve’l-me’âd”, *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkirlere ve Eserleri-: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 03-04 Ekim 2019, 2020*, ed. Abdullah Taha İmamoğlu vd. (İstanbul: Ensar, 2020), 3/517-538.

⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1410/1990), 14/323-324; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2001), 291.

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Otto, 2014), 399.

⁶ el-Mâide 5/119; el-Mücâdele 58/22; el-Fecr 89/28; el-Beyyine 98/8.

⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât* (Beyrut: Dâru’l-mârife, ts.), 197.

⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 1991), 337; Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam, 2016), 52.

olduğu anlatılır ve kullar Allah'ın rızâsını kazanmaya teşvik edilir.⁹ İlgili âyetlerde cennete girenlerin Allah'ın rızâsını kazananlar olduğu¹⁰ ve cennetteki en büyük nimetin “*rıdvân*” (Allah'ın hoşnutluğu) olduğu beyân edilir.¹¹ Allah'ın rızâsını kazanmak için canlarını ve mallarını feda eden kullar övülür.¹² Mü'minler için en önemli gayenin Allah ve Resûlü'nün rızâsını kazanmak olduğu ifade edilir.¹³ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın razı olduğu durumlar anlatıldığı gibi Allah'ın rızâsına muhalif olan durumlar ve Allah'ın fâsıklardan, kâfirlerden razı olmadığı da anlatılır.¹⁴ Allah'ın razı olduğu şeylerden hoşnut olmayıp O'nun öfkelendiği şeylerin peşine düşenlerin can verişteki acınası durumları tasvir edilerek O'nun gazabına sebep olan durumlardan kaçınılması öğütlenir.¹⁵

Rızâ kavramının hadislerdeki kullanımını da bahsi geçen âyet-i kerîmelerle aynı minvalde olup Hz. Peygamber'in (s.a.) dualarında Allah'ın razı olduğu kullardan olma ve rızâ mertebesine yükselme isteği vardır.¹⁶ Hz. Peygamber (s.a.); Allah'tan, O'nun gönderdiği peygamberden ve dinden razı olmayı imanın tadını tatmak olarak ifade eder.¹⁷ Bu bağlamda hadislerde kulun Allah'ın takdirinden razı olması en büyük zenginlik olarak belirtilir¹⁸ ve rızânın kazâdan sonra olduğuna dikkat çekilir.¹⁹ Bir başka hadiste ilâhî kazâyâ rızânın kulun en büyük saâdet sebebi ve kazâdan razı olmamanın da en büyük mutsuzluk sebebi olduğu bildirilir.²⁰

Âyet ve hadislerde Allah'ın rızâsını kazanmanın vurgulanması, dünya ve âhîret saâdetinin buna bağlı olduğunun açıklanması, sûfilere, Allah'ın rızâsını kazanmayı gaye edinmeye sevk etmektedir. Tasavvuf tarihinde “Zühd” döneminde yaşayan sûfilerin sözlerinden yapılan nakillerde, rızâ kavramının öne çıktığı görülür. Bu dönemde sûfilerin öncelikle ifade ettikleri husus, rızânın kalbin fiili oluşudur. Dünyaya karşı

⁹ Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/56.

¹⁰ et-Tevbe 9/100; el-Fecr 89/28; el-Beyyine 98/8.

¹¹ et-Tevbe 9/72.

¹² el-Bakara 2/207, 265.

¹³ et-Tevbe 9/62.

¹⁴ et-Tevbe 9/96; ez-Zümer 39/7.

¹⁵ Muhammed 47/27-28.

¹⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 23/1.

¹⁷ Müslim, “İmân”, 56.

¹⁸ Tirmizî, “Zühd”, 2 (No. 2305).

¹⁹ Nesâî, “Sehv”, 62.

²⁰ Tirmizî, “Kader”, 15 (No. 2152).

zâhid olmakla rızâ arasındaki irtibata dikkat çekerek Ebû Tûrâb Nahşebî (ö. 245/859), kalbinde dünya sevgisi olanın rızâyâ ulaşamayacağını söyler.²¹ Malum olduğu üzere sûfilerin tasavvuf yoluna girmekteki amaçları kalbi mâsivâdan arındırmaktır. Cüneyd Bağdâdî (ö. 297/909) tasavvufu “yaratılanlarla ilgiyi kesip Allah ile olmaktır” şeklinde tanımlar.²² Kalbinde Allah dışındaki şeylere rağbet ve bağlılığı olan kişinin bunlarla ilgili takdir-i ilâhîyi hoş görmesi her zaman mümkün olmaz. Kuşeyrî “Elinizden çıkan şeylere üzülmeyin ve size verdiğim nimetlerle şırmamayın diye (böyle yaptık).”²³ âyetini naklederek zâhidin elindeki dünyalığa sevinmeyen ve elinden çıkan dünyalığa üzülmeyen kişi olduğunu söyler.²⁴ Bu sebeple sûfiler rızâyı, “kazâ-i ilâhînin acılığına rağmen kalbin sükûnet içinde olması” şeklinde değerlendirirler. Nimetler karşısında da musibetler karşısında da kalpte memnuniyet duygusunun bulunmasını ve kalbin Allah’ın takdirini sevinçle karşılamasını rızâ mertebesine ulaşmak olarak görürler.²⁵

Tasavvufta rızânın irtibatlandırıldığı bir diğer konu irâde meselesidir. Cüneyd Bağdâdî, rızâyı “irâdeyi kaldırmak” şeklinde tanımlar.²⁶ Sûfilerin irâde meselesine yaklaşımı İslâm düşünce tarihinde zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Sûfiler tasavvuf erbâbının Ehl-i sünnet itikadı üzere olduğunu savunurlar. İrâdenin nefyinin, Cebriye’ye yönelen bir yaklaşım olmadığını söylerler. Allah’ın irâdesi karşısında kulun irâdesinin hükmünün olmadığı hakikatini beyân ederler.²⁷ Bu hakikat, İbn Atâ’nın (ö. 309/922) “Rızâ, kalbin, Allah’ın kul için olan kadîm irâdesine nazar etmesidir. Çünkü kul Allah’ın kendisi için en efdal olanı seçtiğini bilir ve buna razı olarak kızmayı bırakır”²⁸ sözünde daha açık olarak görülür. Nitekim yukarıda bahsi geçen hadiste Hz. Peygamber (s.a.) de kulun takdir-i ilâhîden razı olmasını mutluluk, razı olmayıp kızmasını bedbahtlık sebebi olarak açıklar. Bu sebeple sûfiler, kadîm irâde karşısında

²¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 339.

²² Serrâc, *el-Lüma’*, 24.

²³ el-Hadid 57/23.

²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 254.

²⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 338-339; Serrâc, *el-Lüma’*, 52; Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *et-Ta’arruf Doğuş Devrinde Tasavvuf*, hzr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 2019), 167-168.

²⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, 52.

²⁷ Ebû’l-Hasen Ali el-Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb Hakikat Bilgisi*, hzr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 2018), 351-352.

²⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, 52.

kulun irâdesinin ortadan kalkmasıyla rızâ mertebesine ulaşıldığını kabul ederler.

Sûfîler rızâ ile ilâhî sevgi arasında ilişki kurarak seven kişinin sevdiğini hoşnut etmeye çalışması, ondan gelenlerden razı olması gibi kulun Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanmaya çalışması ve O'ndan gelenlerden razı olması gerektiğini düşünürler.²⁹ Ebû Süleyman Darânî (ö. 215/830), rızâ mertebesine ulaşmanın “nefsânî arzulardan sıyrılmak”³⁰; Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) “belâ ve musibetler karşısında sızlanmayı terk etmek”³¹; Nasrâbâdî (ö. 367/978) “Allah'ın içine rızâsını koyduğu hususlara sıkı sarılmak” ile mümkün olacağını söyler.³² Bu ifadeler kulun kendi istekleri yerine Hakk'ın isteklerine yönelmesi gerektiğini göstermektedir. Böyle bir niyetle beşerî hazlardan, dünyevî isteklerden uzaklaşıp Hakk'ın razı olduğu sâlih amelleri yapmak için niyet ve çaba içine giren kul, rızâ yoluna koyulmuş olur.

Rızânın kesb neticesinde elde edildiğini söyleyen Horasan mutasavvıfları, rızâyı makâm olarak kabul ederler.³³ Bu mutasavvıflardan olan Serrâc (ö. 378/988), rızâyı, yedili makâm tasnifinde son makâm olarak kabul eder. Rızâ tevekkül makâmından sonra gelir ve tevekkülün gereğidir.³⁴ Kuşeyrî rızânın makâm olduğu görüşüyle hâl olduğu görüşünün telif edilebileceği kanaatindedir. Ona göre kulun gayreti sonucu rızâ mertebesine ulaşması açısından rızâ başlangıçta bir makâm, sonu itibarıyla ilâhî ihsân olan bir hâldir.³⁵ Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) yorumu da bu iki görüşü telif edecek şekildedir. O, rızânın makâmların nihayeti ve hâllerin bidâyeti olduğunu söyler. Rızâ bir taraftan çalışma ve gayrete bir taraftan muhabbetin galeyanına bağlıdır.³⁶

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) rızâyâ yaklaşımı ise ilâhî muhabbet eksenlidir. Kalpte rızânın, ilâhî muhabbetin neticesinde oluştuğunu söyler. Ona göre rızânın alâmeti, belâlara sabretmek ve şikâyet etmeyip

²⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar, 2018), 175.

³⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 337.

³¹ Hâris el-Muhâsibî, *en-Nesâ' ihu'd-dîniyye ve'n-nefehâtü'l-kudsiyye li-nefi cemi'l-berîyye Hakk'ı Arayanlara Nasihatler*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011), 71-72.

³² Kuşeyrî, *Risâle*, 337.

³³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 177.³⁰

³⁴ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 177.

³⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 336.

³⁶ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 245.

hâlden hoşnut olmaktır.³⁷ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer Sühreverdî (ö. 632/1234), rızâyı Allah sevgisi bağlamında açıklar. Ona göre Allah'ın kulunu sevmesi kulundan razı olması demektir ve böyle bir kul da Allah'tan razıdır.³⁸ Sühreverdî, Allah'ın gönlünü (sadr) İslâm'a açtığı kişinin aydınlık içinde olduğunu beyân eden âyet-i kerimeyi naklederek³⁹ sadrın genişletilmesini ilâhî sevginin gönle dolması olarak değerlendirir. Buna göre kalbinde ilâhî sevgi olan kişi, Mahbûb'undan gelen her şeyi güzel görür ve O'ndan razı olur.⁴⁰

Herevî (ö. 481/1089) rızâyı ahlâk bölümündeki on mertebenin ikincisi olarak açıklar. "Sen O'ndan, O da senden razı olarak Rabb'ine dön"⁴¹ âyetini naklederek Allah Teâlâ'nın kendisine dönüş için rızâyı şart koştuğunu söyler. Ona göre rızânın üç derecesi vardır. İlki ulûhiyyet ve rubûbiyyet açısından Allah'tan razı olmak yani O'na ortak koşmamaktır. İkincisi kazâ ve kaderden razı olmaktır. Üçüncüsü Allah'ın razı olduğu her şeyden razı olmaktır. Böylece kul herhangi bir hususta hoşnutluk veya hoşnutsuzluk hâli yaşamaz. Bir şeyi diğer şeye tercih etmez.⁴² Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209) rızâyı sâlikler ismini verdiği bölümde kırk dördüncü fasıl içerisinde açıklar. Ona göre bir kul mutmainne derecesine gelip kendi rızâsını Hakk'ın rızâsında fânî kılınca rızâ makâmına ulaşabilir. Bu seviyeye gelince Allah Teâlâ onu rızâsına uygun olmayan havâtırlara karşı koruması altına alır.⁴³ Necmeddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) makâmlar tasnifinde rızâ, son makâm olarak onuncu sırada yer alır. Ona göre rızâda esas olan bir ölünün teslimiyet hâli içinde olmaktır. Ölü gibi nefsin hazlarından sıyrılan, Hakk'ın kazâsına itiraz etmeyip tüm işleri O'na havale eden kişi O'nun rızâsına ulaşabilir.⁴⁴

³⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (İstanbul: Temel Neşriyat, 1985), 4/2, 664.

³⁸ Ebu Hafs Şihâbüddîn Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, hzr. Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), 623-625.

³⁹ ez-Zümer 39/22.

⁴⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 625.

⁴¹ el-Fecr 89/28.⁴¹

⁴² Hâce Abdullah el-Ensari Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 33-34.

⁴³ Ebû Muhammed Sadrüddîn Ruzbihân Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, tsh. Nazif Muharrem Hoca (İstanbul: Matbaa'tü külliyyeti'l-âdâb, 1973), 33; 243.

⁴⁴ Necmüddîn-i Kübrâ, *Usûlü Aşere (Tasavvufî Hayat)*, hzr. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 71-72.

İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) öncesi klasik tasavvuf geleneğinde rızâ kavramı genel hatlarıyla yukarıda özetlendiği şekilde ele alınır. İbnü'l-Arabî ile başlayan -Harîrîzâde'nin de mensubu olduğu- Ekberî gelenekte, tasavvufî kavramlar vahdet-i vücûd anlayışı doğrultusunda yeniden yorumlanır. Bu iki dönem arasında kavramların muhteviyatı açısından büyük bir değişiklik görülmemekle beraber üslûp ve terminolojide farklılıklar vardır.⁴⁵ İbnü'l-Arabî'nin rızâ kavramıyla ilgili yorumları en temelde varlığın birliği düşüncesine ve bu düşünceden üretilen esmâ teorisine dayanır. Allah Teâlâ'nın hem cemâl hem de celâl isimleri ve bu isimleriyle tecellîleri vardır. Cemâl isimleri Allah Teâlâ'nın rızâsından, celâl isimleri gazabından kaynaklanır. Fakat celâl isimleri de cemâl isimleri de Allah isminde bir olur. Çünkü Allah ism-i celâlî, ism-i câmi'dir. Dolayısıyla tevhîd açısından ya da diğer bir deyişle varlığın birliği açısından tüm isimler Allah isminde toplanır. Allah Teâlâ hayr-ı mahz olduğu için celâl isimlerinin tecellîleri kullar açısından menfî gibi görünse de hakîkati itibarıyla rahmettir.⁴⁶

İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) rızâyı nimetler karşısında kalbin sürûr içinde olduğu gibi musibetler karşısında da sürûr içinde olması hâli olarak değerlendirir. Bunun için kulun öncelikle Allah'ın emirlerine ve nehiyelerine riayet etmesi ve nefsinin tezkiye etmesi gerekir. Nefsi ancak mutmainne derecesine ulaşıp fânî lezzetleri terk ederse kul, Allah'tan gelen her şeyden razı olabilir. Dolayısıyla Ankaravî'ye göre rızâ, fenâ fillâh olanların mertebesidir.⁴⁷

Harîrîzâde'nin rızâ hakkında görüşleri Ekberî geleneğe dayanır. Ona göre rızâ mertebesinde kul takdirden razı olur ve meydana gelen hadiseler karşısında -onların nimet veya sıkıntı olmasının bir etkisi olmaksızın- kalbinde hoşnutluk bulur.⁴⁸ Bu mertebeye ulaşmak için Harîrîzâde rızânın mahiyetine dair nazarî bilgiler verdiği gibi rızâ-ı ilâhîyi talep edenlerin yapmaları gereken sâlih ameller ve kuşanmaları gereken ahlâkî meziyetler hakkında da bilgiler verir.

⁴⁵ Muammer Cengiz, "Tasavvufta Belâ ve İmtihan Telakkisi", *Sufiyye* 10 (Haziran 2021), 28.

⁴⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, trc. ve şerh Ahmet Avni Konuk, hzr. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 2/147-152; 3/282-285.

⁴⁷ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, hzr. Safi Arpaguş (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 347-348.

⁴⁸ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 31a.

1.1. Harîrîzâde'nin Rızâ Anlayışı

Harîrîzâde rızâ-ı ilâhîye nâil olmayı *ubûdiyyetin* nihai hedefi olarak görür ve onun tasavvuf anlayışının merkezinde “Allah rızâsı” vardır. *Ubûdiyyetten* maksat, zâhir ve bâtin yönlerden Allah’a tam kul olmaktır.⁴⁹

Sûfiler kulluğu *ibadet*, *ubûdiyyet* ve *ubûdet* olmak üzere üç derecede izah ederler.⁵⁰ *İlme’l-yakîn* seviyesinde olan avâmın kulluğunu *ibadet*, *ayne’l-yakîn* seviyesinde olan havassın kulluğunu *ubûdiyyet* ve *hakka’l-yakîn* seviyesinde olan ahassü’l-havassın kulluğunu ise *ubûdet* olarak isimlendirirler.⁵¹ Harîrîzâde, cennet arzusu ve cehennem korkusuyla yapılan kulluğa *ibadet*, Allah rızâsı için yapılan kulluğa *ubûdiyyet* dendiğini söyler. *Ubûdet* ise mürşid-i kâmillerin mürîdlerini ulaştırmak istedikleri asıl gayedir. *Ubûdet* ehli amellerini Allah’tan bilirler; onların kulluğu Allah’ta ve Allah ile dir.⁵² Cennete girmek ya da cehennemden kurtulmak için kulluk yapmayı Harîrîzâde abes bulur. Çünkü Allah Teâlâ bu karşılıkları zaten kullarına verecektir. Nitekim âyet-i kerimede, mü’minlere mükâfat olarak cennetler vaad edilmekle birlikte en büyük bahtiyarlığın, Allah’ın rızâsına nâil olmak olduğu beyân edilmektedir.⁵³ Bu sebeple ona göre asıl gaye, Allah’ın rızâsını kazanmak ve başarabilenler için Allah’a Allah ile kulluk etmektir.⁵⁴ İbadetin hakîkatini bu şekilde açıklayan Harîrîzâde, söz konusu hakîkatten gafil olarak namaz kılanların ve diğer kulluk vazifelerini yapanların, yaptıkları amelleri iyi zannederek yanıldıklarını da belirtir. Çünkü bu amellerde huşû bulunmaz. Bir amelde huşu olması, o ameli işleyen kulun, kalbini tamamen Allah’a bağlamasıyla mümkün olur. Bu da ancak *ubûdiyyet* seviyesine gelmekle yani dünyevî ve

⁴⁹ Semih Ceyhan, “Ubûdiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/33.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/247.

⁵¹ Kuşeyri, *Risâle*, 341.

⁵² Harîrîzâde, *Medâr-ı Vâhidiyyet ve Merkez-i Ahadiyyet* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/6), 34a.

⁵³ et-Tevbe 9/72.

⁵⁴ Harîrîzâde, *Kenzü’l feyz* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2631), 16b; Aydınlı, *Kenzü’l-Feyz*, 50-51.

uhrevî beklentilerden kurtularak Allah'ın rızâsını gaye edinmekle gerçekleşir.⁵⁵

Harîrîzâde ibadete ilişkin yorumlarında huşû ve ihlâs kavramları üzerinde durur. Hâlisâne bir şekilde Allah'a yönelerek yapılan kulluğun insanı tüm köleliklerden kurtaracağını ifade eder.⁵⁶ Allah ancak bu şekilde ibadetten razı olur ve insanın şerefi de ubûdiyyetine bağlı olarak artar. Şeyhe göre ubûdiyyetin alâmeti, takdirden razı olmak, elden çıkanlara üzülmemek ve sabırlı olmaktır.⁵⁷

Mutasavvıflar Allah'ın rızâsını kazanmak için kemâl basamaklarında yükselerek mânevî bir olgunluğa erişmeyi gerekli görür. Bu olgunluğu elde etmek üzere tasavvuf yoluna giren kişiye *sâlik*; onun müşid-i kâmil rehberliğinde yaptığı yolculuğa *seyrüsülûk* denir.⁵⁸ Sâlik, insan-ı kâmil mertebesine gelmeyi gaye edinir. Tasavvufta insan-ı kâmil en yüksek mertebedir ve bu mertebenin sahibi Hz. Peygamber'dir. Onun izinden giden ve vârisi olan ârifler de bu mertebeye vekâleten nâil olabilirler. İnsan-ı kâmil tüm mertebeleri kendinde toplayan "*kevn-i câmi*"dir. Çünkü ism-i câmi' olan Allah lafzı, kendisinde tecellî eder. Şehâdet âlemindeki her insan, kendisinde bulunan istidatlara göre insan-ı kâmil olma yolunda mertebe katedebilir. Bunun için nefis terbiyesini gerçekleştirecek seyrüsülûk gerekir. Bu yolculuk ona eşyanın hakikatini öğretir.⁵⁹

Harîrîzâde'ye göre rızâ, nefis terbiyesi sonucu seyrüsülûkünü tamamlayan insan-ı kâmilin ahlâkında en güzel şekilde görülür. Onun sülûk ve cezbe mertebeleri olarak anlattığı kemâlât yolculuğu, aynı zamanda insanın nefsin mertebeleri arasında yaptığı bir yolculuktur. Bu yolculukta Hz. Peygamber'in mi'racı örnek alınır. Mutasavvıflar, Hz. Peygamber'in yaşadığı mi'rac hadisesini kendisine mahsus bir durum olarak görmezler. Bilakis bu semâvî yolculuk tecrübesinin, onun vârisleri tarafından tekrar yaşanabileceği görüşündedirler.

⁵⁵ Harîrîzâde, *Fütuhât-ı ilâhiyye şerh-i Vâridât-ı ilâhiyye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, 507), 21b; Ocakoğlu, *Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 89.

⁵⁶ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnova, 926), 15b.

⁵⁷ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 15a-15b.

⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 416, 433.

⁵⁹ Harîrîzâde, *et-Turfetü'l-müstersele ale't-Tühfeti'l-mürsele* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, 317), 13b-14a.

“Urûc” olarak isimlendirilen semâya yükselişle *fenâ fillâh* gerçekleşir. Fenâ fillâha eren sâlik, bu mertebede kalmaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şehâdet âlemine geri dönmüştür. Sâlik çıkarken katettiği mertebeleri inerek dönüş yolculuğuna başlar bu da “nüzûl” olarak isimlendirilir. Nüzûl yolculuğunda *bakâ billâh* gerçekleşir. Buna göre sülûkün ilk üç mertebesi -ki şeyh bunları tevhîd veya fenâ mertebeleri şeklinde de isimlendirir- nefsin üç mertebesine karşılık gelir.⁶⁰ Sülûkün ilk mertebesi, tevhîd-i ef‘âl olup aynı zamanda fenâ basamaklarının ilkidir. Bu mertebede sâlik, nefs-i emmârenin esaretinden kurtulmak için müşdidinin verdiği zikirleri çeker ve diğer talimatları yerine getirir. Böylece Allah’tan başka fâil olmadığı idrakine erişir.⁶¹ İkinci mertebe tevhîd-i sıfâttır. Bu mertebede sâlik, nefs-i levvâmeden kurtulmak için zikir başta olmak üzere müşdidinin talimatlarına uyar ve sıfatların hakîkatte Allah’a ait olduğu idrakine erer.⁶² Üçüncü mertebe tevhîd-i zâtıdır. Bu mertebede sâlik, nefs-i mülhemedden nefs-i mutmainneye yükselmek için aynı şekilde gayret eder ve Hak’tan başka mevcut olmadığı idrakine erişir.⁶³

Sülûk mertebeleri tevhîd-i zât mertebesinde tamamlanıp fenâ fillâh gerçekleştikten sonra artık daha yukarıda başka bir mertebe yoktur. Fakat bahsi geçtiği üzere sâlikin yolculuğu bitmiş değildir. Harîrîzâde’nin cezbe mertebeleri olarak isimlendirdiği -cem’ ve bakâ mertebeleri olarak da geçen- nüzûl mertebelerinde yolculuk devam eder.⁶⁴ Nüzûl yolculuğundaki bu mertebeler, aynı zamanda rızâ mertebeleridir. Nüzûl mertebelerinin ilki cem’ mertebesidir. Cem’ mertebesi kemâlat yolculuğunun dördüncü mertebesi olup nefsin huzura erişini ifade etmek üzere “nefs-i mutmainne” şeklinde isimlendirilir. Nefsin beşinci ve altıncı mertebeleri “râziyye” ve “marziyye” olup rızâ burada gerçekleşir. Sâlikin rızâyâ nâil olduğu, Allah’ın kendisinden ve kendisinin de Allah’tan razı olduğu bu mertebeler aynı zamanda *hazretü’l-cem’* ve *cem’u’l-cem’* mertebeleridir.⁶⁵ Yedinci ve son mertebe ise rızânın ve tüm ahlâki

⁶⁰ Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemmâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3159), 3a-11a; *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadiyyet*, 34a-36a.

⁶¹ Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemmâ*, 4a.

⁶² Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemmâ*, 6b-7a.

⁶³ Harîrîzâde, *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadiyyet*, 37a; *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemmâ*, 8a-8b.

⁶⁴ Harîrîzâde, *Fezûl-muğnî min surri hadîs-i men talebenî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/3), 17a; *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemmâ*, 11a.

⁶⁵ Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemmâ*, 12b-15a.

güzelliklerin kemâle erdiği nefis-i kâmile mertebesidir. Bu meretebe *ahadiyetü'l-cem'* diye isimlendirilir. Asıl olarak Hz. Peygamber'e (s.a.) ve onun vekilleri olarak ehlullaha mahsustur.⁶⁶ Burada kısaca özetlenen sülûk ve cem' mertebeleriyle yapılan urûc ve nüzûl yolculukları, mânevî olgunluk elde etmek isteyen insanlara mi'racın imkânlarını anlatır. Harîrîzâde'ye göre rızâyâ nâil olmak, bu manevî olgunlukla yani nefsin emmâre, levvâme ve mülheme derecelerindeki kötü huylarından arındırılmasıyla gerçekleşir.

Harîrîzâde avâmın cennetinin ukbâda, havassın cennetinin dünyada olduğunu söyler.⁶⁷ İlk bakışta yanlış ifade edilmiş gibi görünen bu cümleler aslında onun rızâyâ ilişkin görüşlerini en iyi anlatan cümleleridir. Avâmın cenneti ukbâdadır. Çünkü onlar ancak âhîret hayatında cennete girdikten ve nimetlere kavuştuktan sonra Allah'tan razı olacaklardır. Avâm dünya hayatında Allah'tan razı değil, bilakis sürekli şikâyet ve sızlanma hâlinindedir. Bu sebeple onların cenneti tehir edilmiştir. Havas ise dünyada yaşarken Allah'tan razı olur ve cennete dünyadayken girer. Âyet-i kerîmeden kulların cennete Allah'tan razı oldukları ve Allah'ın da kendilerinden razı oldukları halde girdikleri anlaşılmaktadır.⁶⁸ Havas dünya hayatında takdir-i ilâhîden hoşnut, Allah'tan razı oldukları için onların cenneti *muaccel*dir (acele olarak verilmiştir). Harîrîzâde dünyada rızâ mertebesine erişmek yani havassın içine dahil olabilmek için sülûk ve cem' menzillerinden geçmeyi gerekli görür.

1.2. Rızâyâ Ulaşmak İçin Gereken Özellikler

Harîrîzâde tevârüs ettiği tasavvuf geleneğinden ve tecrübelerinden hareketle rızâ mertebesine ulaşmak isteyen sâliklere tavsiyelerde bulunur. Şeyhin bu tavsiyelerinde rızâ ile diğer tasavvufî kavramlar arasında kurduğu ilişkiler dikkat çeker. Nitekim rızâ kulluğun nihai hedefi olduğu için tasavvufî ahlâkın merkezinde yer alır ve tüm tasavvufî kavramlarla ilişkilidir. Burada şeyhin teliflerinde öne çıkan mücâhede, zikir, sabır, şükür ve tevekkül kavramlarıyla rızânın ilişkisi incelenerek rızâ yolunun tâlipleri olan sâliklerin nasıl bir ahlâkî donanıma sahip olmaları gerektiği ele alınacaktır.

⁶⁶ Harîrîzâde, *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadiyyet*, 40a-40b.

⁶⁷ Harîrîzâde, *Fecru'l-esmâ ve subhu'l-müsemma*, 15a.

⁶⁸ el-Fecr 89/27-30.

Harîrîzâde rızâya ulaşmak için mücâhedeyi gerekli görür. Bu gereklilik, rızânın kalbin fiillerinden oluşuyla ilgilidir. Kazâyâ rızâ göstermek ancak selîm bir kalple mümkündür. Kalp hastalıklarının şifası ise rızâdadır. Bu durumda kalbin arınması ile rızâ arasında birbirini doğuran bir ilişkinin olduğu görülür. Harîrîzâde, kalp hastalıkları ve kalp katılığının kötü huylardan kaynaklandığını ifade eder. Kişi mücâhede ile nefsi tezkiye ederse kalp hastalıklarından kurtulmaya ve rızâ mertebesine vâsıl olmaya başlar. Mücâhede sonucu güzel ahlâki vasıflar ve kalp selâmeti elde eder. Kalbin tam şifası ise kazaya rızâ gösterme ile gerçekleşir.⁶⁹ Bu bağlamda Harîrîzâde mücâhede ile nefsi olgunlaştırmak ve rızâyâ nâil olmak için Allah'ın yardımının şart olduğunu belirtir.⁷⁰

Mücâhedeyle beraber zikir de ilâhî rızâyâ erme vesilelerindedir. Çünkü insan, çok sevdiğini her daim anar. Harîrîzâde Hakk'ı talep eden, O'nun rızâsına nâil olmak isteyen kişinin, Hakk'ı çok zikredeceği kanaatindedir.⁷¹ Ona göre sâlikin mürşidinin gözetiminde yaptığı mücâhede ve riyâzet, zikirle desteklenirse sâlikin yakınlık (*kurb*) makâmına erişmesi mümkün olur. Çünkü zikir kalbin cilâsıdır.⁷² Kur'ân-ı Kerîm'de kalplerin paslandığı haber verilir.⁷³ Harîrîzâde zikrullahın kalpleri mevcûdata ait görüntülerden arındıracağını, kalpleri ayna gibi cilâlayıp parlatacağını söyler. Ancak kalpler böyle tasfiye olursa ilâhî tecellilere mahal olur. Böylece kul zikrederken Hak'la beraber olur. Nitekim "Kulum beni anıp zikirle dudaklarını kıpırdattıkça ben onunla beraber olurum"⁷⁴ kudsî hadisi buna işâret etmektedir.⁷⁵

Zikrullahın kalpler üzerindeki söz konusu tesirlerinin nasıl gerçekleştiğini Harîrîzâde, zikrin aşamaları ve seyrüsülûk mertebeleri açısından detaylı bir şekilde izah eder. Bu izaha geçmeden önce Harîrîzâde'nin, zikir telkininin bir mürşid-i kâmil tarafından yapılması gerektiği şartını belirtmek gerekir. Şeyhe göre sâlik, ancak zikri mürşid-i kâmilden alırsa zikir esnasında kalbine gelebilecek olan havâtırdan ve

⁶⁹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Viridi's-settâr*, 12b-13a; 15b.

⁷⁰ Harîrîzâde, *Fashu Dürri'l-ağlâ şerhu Devri'l-a'lâ, ve Salâhaddin Uşşâki'nin Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşher fi Tevcihi Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber Tevcihinin Ta'liki*, çev. Abdullah Yasir İslamoğlu (İstanbul: Büyüyen Ay, 2020), 64.

⁷¹ Harîrîzâde, *Kenzü'l-Feyz*, 21a.

⁷² Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 20b.

⁷³ el-Mutaffifin 83/14.

⁷⁴ Buhârî, "Tevhid", 43.

⁷⁵ Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 21a-22a.

şeytanın vesveselerinden korunabilir. Harîrîzâde bu açıklamayı yaparken yaşadığı dönemde söz konusu hassasiyeti göstermeyen tarikatları eleştirir.⁷⁶

Şeyhe göre zikrin *tevhîd*, *tecrîd* ve *tefrîd* olmak üzere üç aşaması vardır. Tevhîd aşaması, kelime-i tevhîd zikrine devam eden zâkirin kalbine itminan duygusunun yerleşmesi hâlidir. Bu zikirle zâkir, Allah Teâlâ'yı yüceltir ve onun kalbine sekînet gelir. Tecrîd aşaması, kalbin mâsivâdan arınması ve perdelerden kurtulması hâlidir. Bu aşamada engellerden kurtulmuş olan sâlik, Hak'la beraber olma ve O'nu müşâhede etme imkânı bulur. Tefrîd ise zikrin zâkirin kalb, sır, hafî ve ahfâ latifelerine, sonra da tüm uzuvlarına yayıldığı aşamadır. Sâlik böylece ikilîğin kalktığı cem' makâmlarına vâsıl olur ve tefrîd aşamasıyla artık zâkir, zikir ve mezkûr bir olur.⁷⁷ Bu sayede sâlik, velâyet mertebesine yani Allah'ın kendisinden kendisinin de Allah'tan razı olduğu mertebeye erişir.

Mücâhede ve zikre devam ederek ilâhî rızaya nâil olmak isteyen sâlikin dünya hayatının sıkıntıları karşısında sabretmesi, nimetleri karşısında şükretmesi gerekir. Harîrîzâde'ye göre insanın sabırlı olması, îmanının kuvvetiyle ilgilidir. Peygamberlerin en şiddetli belâlara maruz kalan insanlar olması ve Kur'ân-ı Kerîm'de ülü'l-azm peygamberlerin sabırlı oluşlarıyla övülmeleri,⁷⁸ şeyhe göre bu görüşünün delilidir.⁷⁹ İnsan îmanının gücü nispetinde belâlara sabredebilir, sükûnetini ve metânetini koruyabilir. Allah Teâlâ'nın esmâsından birinin *Sabûr* olduğunu söyleyen şeyh, Allah'ın bu ismiyle kullarına çok sabırlı davrandığını ifade eder. Allah'ın günahkâr kullarını hemen cezalandırmaması, tevbe etmeleri için onlara imkân ve mühlet vermesi de yine bu ismin tezahürlerindedir. Harîrîzâde, Sabûr isminin kendisinde tezahür ettiği kulun nefsi-i emmâresine uymayacağını, onu terbiye ederek taat ve ibadetlere yönelteceğini söyler.⁸⁰ Şeyhe göre Hakk'a yakınlık kuramayan kulun önündeki en büyük engel, nefsânî arzularıdır. Kul nefsin arzularına karşı sabredip taat ve ibadetleri hayatının merkezine alırsa kurb makâmlarına yaklaşır. Böylece dünya hayatının sıkıntılarını, dostlarından ve dostu

⁷⁶ Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 42b.

⁷⁷ Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 22a-22b.

⁷⁸ el-Ahkâf 46/35.

⁷⁹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26a.

⁸⁰ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 116a.

olmayanlardan gelen ezâ ve cefalara katlanabilir. Bu hallerinde sebât etmek, kulu rızâ mertebesine götürür.

Harîrîzâde'ye göre şükür de ilâhî rızânın vesilelerindedir ve Allah'ın razı olacağı şekilde şükredebilmek için O'na dua etmek gerekir. Allah'ın nimetleri hem dünyevî hem uhrevî olarak çoktur ve kullar bunların çoğunun farkında değildir. Şeyh, nimetleri iki kısımda değerlendirir. İnsanların görebildikleri nimetler ilk kısma girer ve bunlar zaten malumdur. Bunların yanında insanların hiç haberdar olmadıkları nimetler de vardır. İnsanın başına gelecek kaza ve belâların engellenmesi ikinci kısma örnektir. Dolayısıyla kulun bildiği ve bilmediği, zâhir ve bâtın bütün nimetler için şükretmesi gerekir.⁸¹

Şükürü edaya yaklaşmak için Harîrîzâde'nin tavsiyesi, dilin ikrarının yanında kalbin tasdikinin de olmasıdır. İnsan sadece diliyle söyler ve kalbi sözlerinden gafil olursa bu şükürün kendisi üzerinde tesiri olmaz. Ancak diliyle söylerken kalbi de huşû duygusuyla tasdik halinde olursa bu şükür, kul üzerinde etkili olur ve onun Hakk'a yakınlaşması için vesile olur.⁸² İnsanın şükür hâlinde olmasının üzerindeki nimetlerin çoğalmasına sebep olacağını ilgili âyeti naklederek açıklayan şeyh,⁸³ nimetlerin devamının şükürün devamına bağlı kıldığını söyler.⁸⁴

Harîrîzâde şükürü ilâhî sevgiyle ve rızâyla ilişkili kabul eder. O, kulun Mahbûb'undan gelen her şeyi hoş görerek şükretmesi gerektiği düşüncesindedir. Ona göre Hak'tan gelen kul için belâ bile olsa onun uhrevî azâba bedel olarak görülmesi ve bu açıdan nimet olarak değerlendirilmesi gerekir.⁸⁵ Ayrıca şeyh, belâlara sabretmenin ecrinin çok olduğunu bu sebeple belâlara sabreden kulun kazanç içinde olduğunu söyler. Bu durum kul için bir nimete dönüşür ve onun yine şükretmesi gerekir.⁸⁶

Harîrîzâde, şükürü kulluk vazifesi olarak görür. Dolayısıyla kulun nimetle veya sıkıntıyla karşılaşmış olması, şükür açısından onun durumunu değiştirmez. Kul, kalbi Allah'tan ve O'nun takdirinden razı olarak her hâline şükreder durumda olmalıdır. Ayrıca ona göre kul,

⁸¹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 25a-26b.

⁸² Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26b.

⁸³ İbrâhim 14/7.

⁸⁴ Harîrîzâde, *et-Turfetü'l-müstersele*, 5a; Abdikoğlu, *et-Tuhfetü'l-Mürsele Şerhi*, 57.

⁸⁵ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26b.

⁸⁶ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 31a.

kendisine verilen nimetleri yaptığı amellere karşılık olarak düşünmemelidir. Kullara verilen nimetler, kulların hak etmelerinden dolayı verilmiş değildir. Allah Teâlâ'nın sonsuz lütfunun tezahürleri olarak kullara nimetler ihsân edilir.⁸⁷

Nimetle ya da sıkıntıyla karşılaştığında şükür halinde bir değişiklik olmayan kul aynı zamanda mütevekkil demektir. Ancak tevekkül ehli olan kullar her durumda Allah'tan râzı olabilirler. Harîrîzâde, tevekkülü kadere îman etmek ve O'nun takdirinden razı olmak açısından izah eder. Tevekkülün Allah'ın emri olduğunu söyler⁸⁸ ve kulluk görevlerini ihsân bilinciyle edâ etmeyi de tevekkül olarak ifade eder. Çünkü insan kazâ ve kaderden endişe etmez; nimet de sıkıntı da olsa Hak'tan gelene razı olursa kulluk vazifelerini güzelce yerine getirebilir. Harîrîzâde, dünyevî meşguliyetlerin kalbi işgal etmemesi üzerinde durur ve kalbi mâsivâdan arındırarak dünyaya karşı zâhid olmanın, kişiyi tevekkül ehli yapacağını düşünür.⁸⁹

Harîrîzâde'ye göre kendi tevekkülünün derecesini merak eden kişi, kalbine bakmalıdır. Eğer dünyevî meşguliyetlerinde meydana gelen menfi durumlar karşısında kalbinde üzüntü, endişe, kaygı gibi duygular oluşuyorsa bu kişinin tevekkülü eksik demektir. Tevekkül eden kişinin kalbinin, rızâ hâlinde ve rızâdan kaynaklanan ferahlık içerisinde olması gerekir. Çünkü Allah'a güvenmiş, kendisini de işlerini de O'na teslim etmiştir. Kalp Allah'a tam bağlanırsa hoşnut olur ve saâdet bulur. Böyle olunca bu kalbi gam, tasa gibi duygular kaplamaz. Kaza ve kaderden dolayı ıstırap duymamak ancak îman ile mümkün olacağı için Harîrîzâde, tevekkülün mü'minlerin sıfatı olduğunu söyler. Ümit ve beklentileri Allah'tan başkasına yöneltmek ise câhillerin vasfıdır.⁹⁰

2. Belâ ve Musibetler Karşısında Rızâ Ahlâkı

Belâ; gam, keder, felâket ve imtihan anlamlarındadır.⁹¹ Hastalık, sıkıntı ve kötülüklerle imtihan edilme demektir.⁹² İmtihan, hayır ve şer,

⁸⁷ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26a.

⁸⁸ el-Mâide 5/23.

⁸⁹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 39b.

⁹⁰ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 40a.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/83-85.

⁹² Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 76.

iyilik ve kötülük, bir şeyin hakîkatinin ortaya çıkarılmasıdır.⁹³ Musibet, “âni bastıran yağmur” anlamındaki “savb” kökünden olup “hedefe ulaşmak” anlamındadır.⁹⁴ İnsanın irâdesi dışında ve beklenmedik şekilde başına gelen hastalık, bir yakının ölümü veya depresyon, yangın gibi âfet durumları için kullanılır.⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de insanların dünya hayatında *koru, açlık, mal ve canlardan eksiltme* gibi çeşitli musibetlerle *imtihan edileceği* bildirilir.⁹⁶ Musibetlerle olduğu gibi insanlar, nimetlerle de imtihan edilirler. Nitekim âyet-i kerîmede insanın *hayırla da şerle de imtihan edildiği* beyân edilmektedir.⁹⁷ İmtihanın amacı, *cihat edenlerin* ve dünya hayatında başa gelen musibetlere *sabredenlerin ortaya çıkarılması* olarak açıklanır.⁹⁸ Musibetler karşısında sabredenlerin tutumu “Biz Allah’a aitiz şüphesiz yine O’na döneceğiz”⁹⁹ âyetinin ikrarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu kişilerin doğru yola ulaşmış kişiler oldukları beyân edilir.¹⁰⁰ Mü’minlerin Bedir savaşındaki dirayetleri ve muvaffakiyetleri takdir edilirken yine imtihan anlamında “belâ” ifadesi kullanılır.¹⁰¹ Bu minvalde geçmiş kavimlerden de örnekler verilir. Firavun’un İsrailoğullarına yaptığı zulüm anlatılırken bunun, onlar için “büyük bir belâ” olduğu ifade edilir.¹⁰² Hz. İbrâhim’in rüyasını tasdik ederek oğlunu kurban etme teşebbüsü, baba ile oğulun imtihanları olması açısından “açık bir belâ” olarak beyân edilir.¹⁰³

Belâ ve musibetlerle ilgili kavramların hadislerdeki kullanımını da yukarıda bahsi geçen âyetlerle aynı bağlamdadır. Hz. Peygamber (s.a.), Allah’ın sevdiği toplumları çeşitli belâlarla imtihan ettiğini, mükâfatın büyüklüğünün belânın büyüklüğüne bağlı olduğunu ve bu haller içindeyken razı olanların kazandığını, kızıp kırgınlık gösterenlerin ise kaybettiğini bildirir.¹⁰⁴ Bir başka hadiste mü’minin ayağına batan bir diken

⁹³ İsfehâni, *el-Müfredât*, 61.

⁹⁴ İsfehâni, *el-Müfredât*, 288.

⁹⁵ Mustafa Çağrıncı, “Musibet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/255.

⁹⁶ el-Bakara 2/155.

⁹⁷ el-Enbiyâ 21/35.

⁹⁸ Muhammed 47/31.

⁹⁹ el-Bakara 2/156.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/157.

¹⁰¹ el-Enfâl 8/17.

¹⁰² el-Bakara 2/49; el-A’râf 7/141.

¹⁰³ es-Sâffât 37/107.

¹⁰⁴ Tirmizî, “Zühd”, 56 (2396).

de dahil olmak üzere başa gelen her türlü üzüntü verici hadisenin, musibetlerin günahlara kefarete olduğu bildirilir.¹⁰⁵ Söz konusu âyet ve hadislerden belânın imtihan etme anlamına geldiği, musibetlerin de bu imtihanların unsurlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Dilimizde belâ ve musibet, insana üzüntü ve zarar veren menfi durumlar için kullanılsa da imtihan olgusu açısından bu kavramların anlam yelpazesi daha geniştir. Mutasavvıflar, insanların nimetlerle de imtihan edildiğine dikkat çekerek lütfu da kahrı da bir görebilme ve Hak'tan gelene razı olma mertebesine ulaşmak isterler. Klasik dönem sûfi müelliflerinden Serrâc, insanların içinde bulunduğu hâlin gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için Hakk'ın kullarını imtihan ettiğini söyler. Ebû Muhammed Cerîrî'den (ö. 321/933) nakilde bulunarak belâların insanın değerini ortaya çıkarttığını ifade eder.¹⁰⁶ Bu minvalde Serrâc, Hz. Peygamber'in (s.a.) *en şiddetli belâlara maruz kalan insanların peygamberler olduğu*¹⁰⁷ hakikatini beyân ettiğini belirterek belâlar ile ilâhî rahmet arasındaki ilişkiye işâret eder.¹⁰⁸

Belâ ve musibetler karşısında rızâ ahlâkıyla ahlâklanmak, sabırlı ve mütevekkil olmak, Harîrîzâde'nin öncelikle ele aldığı meselelerdendir. O, konuyu İslâm'ın tanımı içerisinde anlatır: İslâm, şer'î emirler karşısında kalbin huşû ile boyun eğmesi (*inkiyâd*) ve Hakk'ın kazâsından razı olması, kulun Allah'a teslim olarak belâlara sabretmesi ve tüm nimetlerin Hak'tan olduğuna inanarak bütün işlerinde O'na itimat etmesidir.¹⁰⁹ İslâm, teslim olmak demektir. Kul Allah Teâlâ'ya teslim olarak şer'î emirlere riayet ettiği gibi yaşadığı her şeyin O'nun takdiri olduğunu bilerek aynı teslimiyet hâli içerisinde başına gelen belâlara sabredebektir. Bu tanımda teslimiyet ve sabır yanında nankör olmamak ve Hakk'a güvenmek anlamıyla tevekkülün de öne çıktığı görülür. Nimetlerin Allah'tan olduğunu bilen kul şükreder, nankörlük etmez. Her işinin Allah'ın kontrolü altında olduğunu ve O'ndan başka fâil olmadığını bilen kul Allah'a güvenir, tevekkül ehli olur.

Günümüzde yaşanan deprem felaketi gibi âfetler karşısında, ümitsizlik, çaresizlik gibi duygulara kapılmadan Harîrîzâde'nin ifade ettiği rızâ ahlâkıyla değerlendirme yapabilmek, insanı Hakk'a yaklaştırır. Kader

¹⁰⁵ Buhârî, "Merdâ", 1, 3; Müslim "Birr", 49.

¹⁰⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 415.

¹⁰⁷ Buhârî, "Merdâ", 3; Tirmizî, "Zühd", 57.

¹⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 415.

¹⁰⁹ Harîrîzâde, *Kenzü'l feyz*, 10b.

inancı ve duayla Allah'a sığınma hâli, derin acılar içinde olan insanlar için büyük bir teselli olur. Bu hâl ile yapılan dualarda ihlâs daha kuvvetli olur ve kul kendini Rabb'ine yakın hisseder. Ayrıca böyle büyük depremler insanlara kıyâmeti, mahşeri ve hepsinin mâliki olan Cenâb-ı Hakk'ı hatırlatır. İnsan O'nun kudreti karşısında acziyetini, azâmeti karşısında zilletini fark eder. İslâm'ı kabul etmesiyle ikrar ettiği teslimiyeti, kalbî ve fiilî olarak yaşar. Sûfiler teslimiyeti benliğin aradan çekilmesi olarak görürler. Harîrîzâde'nin rızâyı öncelikle teslimiyet bağlamında açıklaması bu sebeptedir. İnsan Allah Teâlâ'ya teslim olursa kendi isteklerinden vazgeçebilir ve O'nun kazâsını hoş görebilir. Diğer türlü hayatı hep sızlanma ve şikâyet hâlinde geçer ki bu durum teslim olamadığını gösterir. Harîrîzâde'ye göre belâ ve musibetler karşısında sızlanmayı terk etmek ve sabırlı olmak yeterli değildir, rızâ hâlinde olmak gerekir. Sabrı, nefsi taşkınlıktan menetmek olarak gören şeyh, rızânın "Hakk'ın kazâsını kendi isteğine tercih etmek" diye ifade ettiği ahlâkî bir tavır olduğunu söyler.¹¹⁰

Belâlar ve musibetler karşısında Harîrîzâde insanları üç grup olarak değerlendirir. Ona göre en üst derecede olan *mukarreb* (Hakk'a yakın) kullardır. Onlar belâlar karşısında rızâ hâlinindedir ve belâlar da onların derecesini yükseltir. Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in başlarına gelen musibetleri örnek vererek Harîrîzâde, bu belâların onların derecelerini yükselttiğini söyler. İkinci grup, Harîrîzâde'nin *ebrâr* olarak ifade ettiği sâlih kullardır. Onlar belâlar karşısında sabırlı olur ve böylece günahları affolunur. Üçüncü grup ise gafillerdir. Belâlar ve musibetler onların cezalarının artırılması demektir. Şeyh, Cüneyd Bağdâdî'ye atıfta bulunarak belâların ârifler için kandil, mürîdler için uyarı ve gafiller için helâk sebebi olduğunu söyler.¹¹¹ Ârifler için kandildir çünkü onların bu sayede yolları aydınlanır ve dereceleri yükselir. Allah yolunun tâlibi olanlar için belâlar, kendilerini ve Rab'lerini bilmelerini sağlayan bir uyarıdır. Onlar yaşanan hadiselerden ibret alırlar. Hayatı dünya ve âhiret bütünlüğü içerisinde değerlendirme imkânı bulurlar. Hatalarına tevbe edip günahlarından arınırlar. Gafiller ise takdiri inkâr ederek öfke ve isyan içine düşerler ve bu durum onların âkıbetlerini kötü yapar. Harîrîzâde gafillerin belâları doğru yorumlayamadıklarını, yaşanan hadiseleri ilâhî takdirin dışında gördüklerini ve bu sebeple imtihanı kaybettiklerini söyler. Dolayısıyla şeyhe göre belâ ve musibetlerin insan üzerindeki etkisi,

¹¹⁰ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 183b.

¹¹¹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 183b.

insanların derecelerine ve ahlâkî tutumlarına göre değişir. Teslimiyet ve rızâ hâlinde olanlar için belâlar rahmet olur. Nitekim belâların en şiddetlisi peygamberlere sonra da velîlere gelmiş ve onların rızâ hâliyle mukâbele etmeleri, derecelerinin yükselme vesilesi olmuştur. Harîrîzâde Hz. Lokman'ın oğluna “Belâlar inmeye başladığında ıstırap çekme, hâlis altın ateş ile ayırt edildiği gibi kâmil mü'min de belâlar ile ayırt edilir” dediği rivayetini naklederek belâların imanın kemâle ermesinde aracı olduğunu ifade eder.¹¹²

Nimetleri veya daha genel bir ifadeyle her çeşit rızkî kullarına gönderen Allah Teâlâ olduğu gibi belâ ve musibetleri de gönderen O'dur. Belâ ve musibetler ölüm ve bazı hastalıklar gibi doğrudan Allah'tan gelenler ile haksızlık, iftira gibi insanlar aracılığıyla meydana gelenler olmak üzere iki kısımda değerlendirilir.¹¹³ İnsanlar aracılığıyla gelen belâ ve musibetler de asılları itibarıyla Hak'tandır. Klasik tasavvuf geleneğinde *tevhid* merkezli kavramlarla açıklanan bu mesele İbnü'l-Arabî ile başlayan Ekberî gelenekte *vahdet-i vücûd* nazariyesiyle sistemleştirilmiştir. Harîrîzâde'ye göre Vücûd bir olduğu ve şehâdet âleminde meydana gelen her şey, Vücûd'un mertebelerle zuhûra gelişinden ibaret olduğu için sülûkünü tamamlayan insan, karşılaştığı her hadisede Hakk'ın tecellilerini görür. Âlemde Hak'tan, O'nun isim, sıfat ve fillerinden başka bir şey yoktur.¹¹⁴ Bunu idrak eden insan, nimetler karşısında şımarmadığı gibi belâ ve musibetler karşısında da ümitsizliğe düşmez. Rızâ ahlâkı, kalbin her durumda sürûr içinde olmasını sağlar.

Sonuç

Harîrîzâde'nin rızâ hakkındaki görüşleri varlık anlayışına dayanır. Vahdet-i vücûd nazariyesini kabul eden şeyh, âlemde meydana gelen her şeyi Hakk'ın farklı sûretlere bürünmüş tecellileri olarak yorumlar. Buna göre zuhûra gelen şeyler, Hakk'ın bazen cemâl bazen celâl isimlerinin tezahürleri olarak kulların karşısına çıkar. Bir kulun kendisine isabet eden şeyin nimet veya musibet oluşuna aldırmaaksızın bu tecellilerde Hakk'ı görebilmesi, manevî olgunluğuna bağlıdır. Harîrîzâde'nin kendi

¹¹² Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 183b-184a.

¹¹³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 170-171.

¹¹⁴ Harîrîzâde, *Fütuhât-ı ilâhiyye*, 18b-19a.

yaşantısında gayesi bu olgunluğa ulaşmaktır ve Şeyh eserlerini de bu arzuyu taşıyan müridlerine yardımcı olmak amacıyla kaleme almıştır.

Rızâ, Harîrîzâde için kulluğun nihai hedefidir. Şeyh bunu ubûdiyyet diye isimlendirir ve ubûdiyyetin ibâdetin bir üst derecesi olduğunu söyler. Genel olarak ibadetin cehennem korkusu ve cennet arzusuyla yapıldığını belirterek ubûdiyyette gayenin Allah rızâsı olduğunu ifade eder. Bunun için dünyevî arzulardan sıyrılarak kalbi mâsivâdan arındırmak gerekir. Ancak böyle olursa kalpte huşû duygusu olur ve kulluk vazifeleri ilâhî rızâ gözetilerek yapılabilir.

Kalbi mâsivâdan arındırmak nefis tezkiyesiyle mümkün olur. Nefsini terbiye edip manevî olgunluk kazanmak isteyen kişi, Hz. Peygamber'in semâvî yolculuğundan mülhem mi'rac olarak görülen kemâl yolculuğuna çıkar. Yolculuk meşakkatlidir ve sâlik bu meşakkatlere katlanmak istemeyen nefsiyle devamlı olarak mücâhede hâlinedir. Yolculuğun ilk üç mertebesinde sâlik sırasıyla Hakk'ın fiil, sıfat ve zâtında ortağı olmadığı idrakine ulaşır. Böylece kalbi itminana erer. Harîrîzâde'ye göre rızâ ancak bu aşamadan sonra gerçekteşir ve sâlik dönüş yolunda bekâ menzillerinden geçerek Allah'ın kendisinden kendisinin de Allah'tan razı olduğu rızâ makâmına erişir.

Harîrîzâde, rızâyı yaşanan hadiselerden kalbin üzüntü duymaması olarak görür. Bu makâma ermek için nimetlere şükür, musibetlere sabır göstermek gerekir. şükrün hakîkati, onun bir kulluk vazifesi olarak görülmesidir. Sabrın hakîkati ise ancak belâ ve musibetlerin uhrevî azabın önündeki perdeler olduğunun idrakiyle gerçekteşir. İnsan böyle bakabilirse onların rahmet olduğunu görebilir. Bu idrake ulaşmak için insanda bulunması gereken bir diğer önemli meziyet de tevekküldür. Mütevekkil olan insan Allah'a güvenir, takdir-i ilâhîden razı olur ve O'ndan gelen her Şey karşısında kalbini sükûnet içinde bulur.

Harîrîzâde'nin düşünce sisteminde tevekkül ehli olmak, sabırlı olmak ve kaderden razı olmak günümüzde zannedildiği gibi pasif bir hayat sürmek değildir. Bilakis Harîrîzâde, çalışmayı ve her daim hizmet halinde olmayı sünnet olarak görür. Dünyada meydana gelen hadiseleri sadece görünen sebeplerle açıklamaya çalışmak ona göre son derece hatalı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım insanı nimetler karşısında şırmarmaya ve musibetler karşısında isyana sürükler. Harîrîzâde belâ ve musibetlerle nimetleri, gönderen açısından bir görerek ve kalbi mâsivâdan arındırarak

en büyük huzura dünyadayken ulaşmanın imkânlarını anlatmak ister. Bu durumu cennete dünyada girmek olarak ifade eder.

İnsanlık tarihinin her döneminde görülen ve günümüzde de karşılaştığımız deprem, yangın, sel gibi doğal afetler ve insanlar arası ilişkilerde meydana gelen menfi hadiseler karşısında Harîrîzâde'nin yaklaşımındaki rızâ anlayışı son derece değerlidir. O, Hakk'ın rızâsını kazanmak için bir yandan çalışıp sebeplere sarılmayı gerekli görürken öte yandan kazâ karşısında sebeplerin sebebi olan Hakk'a yönelmeye işaret eder. Hayatı dünya ile sınırlamayıp dünya-âhiret bütünlüğü içerisinde bir değerlendirme yapılmasını ister. Böylece yaşadığı menfi hadiseler karşısında insan, öfke ile ümitsizliğe kapılmadan yeni başlangıçlar için kendisinde güç bulabilir ve kalbi hoşnut olarak yaşamayı sürdürebilir.

Kaynakça

- Abdikoğlu, Elmas. *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Turfetü'l-Müstersele Ala't-Tuhfeti'l-Mürsele Adlı Eseri (İnceleme - Metin)*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Abdikoğlu, Elmas. *et-Tuhfeti'l-Mürsele Şerhi*. İstanbul: Hikemiyat Yayınları, 2021.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Minhâcü'l-Fukarâ*. hzr. Safî Arpaguş. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.
- Aydın, Ayşenur. *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Kenzü'l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Aydın, Ayşenur. *Kenzü'l-Feyz –Halvetiyye Usûl ve Âdâbı–*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2021.
- Baklı, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân. *Meşrebü'l-ervâh*. tsh. Nazif Muharrem Hoca. İstanbul: Matbaa'tü külliyyeti'l-âdâb, 1973.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhâri*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: y.y., 1913.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto, 6. Basım, 2014.
- Cengiz, Muammer. "Tasavvufta Belâ ve İmtihan Telakkisi". *Sufiyye* 10 (Haziran 2021), 9-47. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.958776>.
- Ceyhan, Semih. "Ubûdiyyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrı, Mustafa. "Musibet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/255. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çiçek, Yakup. "Harîrîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/ 192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çiçek, Yakup. *Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin: Hayatı, Eserleri ve Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Tarâik Muhetevası-Kaynakları*. İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, Öğretim Üyeliği Tezi, 1982.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. İstanbul: Temel Neşriyat, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Melâmilik ve Melâmiler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *et-Turfetü'l-müstersele'ale't-Tuhfeti'l-mürsele*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, 317, 1b-32a.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fashu Dürri'l-ağlâ şerhu Devri'l-a'lâ, ve Salâhaddin Uşşâki'nin Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşher fi Tevcihi Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber Tevcihinin Ta'liki*. çev. Abdullah Yasir İslamoğlu. İstanbul: Büyüyen Ay, 2020.

- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fecru'l-esmâ ve subhu'l-müsemmâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3159, 1b-20b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 926, 1a-208a.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fezül-muğni min sırrı hadîs-i men talebeni*. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/3, 10b-22b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fütuhât-ı ilâhiyye şerh-i Vâridât-ı ilâhiyye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 507, 1a-220b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Kenzü'l feyz*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2631, 1b-102b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadîyyet*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/6, 33b-41a.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Tibyânü vesâili'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430, 1/1b-390b; 3 /1a-307b.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî. *Menâzilü's-sâirîn*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2.Basım, 2017.
- Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Ali. *Keşfü'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*. hzr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, 6.Basım, 2018.
- İbnu'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. trc. ve şerh Ahmet Avni Konuk. hzr. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın. 4 Cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1410/1990.
- İsfehânî, Râgıb. *el-Müfredât*. Beyrut: Dâru'l-mârife, ts.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Ta'arruf Doğuş Devrinde Tasavvuf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, 6. Basım, 2019.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâle Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, 3.Basım, 1991.
- Kübrâ, Necmüddîn. *Usûlü Aşere (Tasavvufî Hayat)*. hzr. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Muhâsibî, Hâris. *en-Nesâ 'ihu'd-dîniyye ve'n-nefehâtü'l-kudsîyye li-nef'i cemi'i'l-berîyye Hakk'ı Arayanlara Nasihatler*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu'l-Müslim*. hzr. Muhammed Fuad Abdülbaki. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1973.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît/ Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi*. hzr. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

- Nesâi, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'n-Nesâi*. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2009.
- Ocakoğlu, Hatice. *Harîrizâde'nin Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi (1-100 Varaklar Arası)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Osmanzâde, Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. hzr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. 4 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Özbek, Zeynep. *Harîrizâde'nin Virdü's-Settar Şerhi: İnceleme ve Metin Transkripsiyonu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam, 2016.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer. *Avârifü'l-meârif*. hzr. Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.
- Şimşek, Selami. "Hasan Sezâyî'nin Bir Gazeline Harîrizâde Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Bir Şerh: el-İmdâd fi'l-Mebde' ve'l-me'âd". *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkirlere ve Eserleri-: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 03-04 Ekim 2019, 2020*. Ed. Abdullah Taha İmamoğlu vd. 3/517-538. İstanbul: Ensar, 2020.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen-i Tirmizî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Türer, Osman. "Hakikatü't-Tarîka/Harîrî-Zâde Dervîş Muhammed Kemaleddîn". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 275-280.
- Türer, Osman. "Medâr-Vâhidîyyet ve Merkez-i Ehâdîyyet". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990), 321-328.
- Türer, Osman. "Harîrî-Zâde'nin, Sülûkün Mertebelerine Dair Bir Risalesi: Feyzu'l-Muğnî Min Sırrî Hadîsi 'Men Talebenî". *Tasavvuf / İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 9/23(2009), 37-51.
- Uludağ, Süleyman, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Uludağ, Süleyman. "Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001.
- Ustakurt, Furkan. *Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb'a ve Harîrizâde'nin Fecru'l-Esmâ ve Subhu'l-Müsemmâ Adlı Risalesi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Vicdânî, Sâdık. *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye): Melâmiyye Kâdiriyye Halvetiyye Sofî ve Tasavvuf*. hzr. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar, 26.Basım, 2018.

Sûfilerin İtikâdî Konulara Yaklaşımı: Kelâbâzî ve Sühreverdî Örneği

Sufis' Approach to Theological Matters: The Cases of Kalâbâzî and Suhrawardî

Doktora Öğrencisi Mücahit Akbal

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
akbal.mucahit@std.izu.edu.tr

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0001-9450-8531

Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
kamil.yilmaz@izu.edu.tr

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID:0000-0003-2203-2831

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	15 Mart March 2023
Kabul Tarihi Accepted	09 Nisan April 2023
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Cilt Volume	26
Sayı Issue	51
Sayfa Pages	55-81

Atıf | Cite as

Mücahit Akbal - Hasan Kamil Yılmaz, "Sûfilerin İtikâdî Konulara Yaklaşımı: Kelâbâzî ve Sühreverdî Örneği". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 55-81.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.
No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Selcan Nebioğlu-Hasan Kamil Yılmaz).

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Öz*

İslamî ilimler bir bütünün parçaları gibidir. Her biri bir diğeriyle doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır. Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliği süresince vahyin devam etmesine bağlı olarak teşekkül etmiş bir ilimden söz etmek mümkün değildir. Hicri II. asırdan itibaren oluşmaya başlayan İslamî ilimler, zamanla temel esaslarını oluşturmuşlardır. Böylelikle her ilim, dinin bir boyutunu temsil etmiştir. Tasavvuf ilmi, dinin bätını/manevî tarafıyla ilgilenirken inançla ilgili meseleler daha çok kelam ilminin sahasına girmiştir. Tasavvuf, amelî yönü baskın bir müessese ve ilim oluşu sebebiyle ilk dönemden itibaren bazı sûfiler, itikadî açıdan izahı zor birtakım haller yaşamışlar; içlerinden bazılarının bu hallerini dışa vurması sebebiyle de zaman zaman itikadî açıdan birtakım eleştirilere maruz kalmışlardır. Bu durum karşısında sûfilerden bir kısmı bazı eserlerinde kendi itikadlarını izah maksadyla dinin inanç esaslarına işaret ettikleri gibi, müstakil akaid risâleleri de kaleme almışlardır. Bununla sûfi itikadının Kur'an ve sünnet çizgisinde olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada tasavvuf tarihinin önemli isimleri olarak kabul gören Kelâbâzî ve Sühreverdî'nin *et-Ta'arruf ile İ'lamü'l-hüdâ ve akîdetü erbâbi't-tükâ* eserleri bağlamında ele aldıkları itikadî konular mukayese edilecektir. Aralarında geçen yaklaşık iki buçuk asırlık sürede sûfilerin itikadî meseleleri ele alışı değerlendirilecek, böylelikle tarihi süreçte sûfilerin itikadî konulara yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kelâbâzî, Sühreverdî, Akaid, Risâle.

* Bu makale "Sühreverdî'nin İ'lamü'l-Hüdâ ve Akîdetü Erbâbi't-Tükâ Risalesi - Tercüme ve Tahlil - ve Bazı Sûfilerin Akaid Risâleleri " adlı yüksek lisans tezimizden türetilmiştir. (Mücahit Akbal, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2022)

This article has been generated from our master's thesis titled "Sühreverdî's 'I'lamü'l-Hudâ ve Akîdetü Erbâbi't-Tukâ' Treatise - Translation and Analysis - and Some Sufis' Treatises on Creed. (Mücahit Akbal, Istanbul Sabahattin Zaim University, 2022)

Sufis' Approach to Theological Matters: The Cases of Kalâbâzî and Suhrawardî

Abstract

Each sub-discipline of Islamic studies is directly or indirectly related to one another. It is not possible to talk about a discipline based on the continuation of revelation during the time of Prophet Muhammad (pbuh). Islamic studies, which started to emerge in second century after Hijrah, developed their own basic principles over time. Sufism is one of these sub-disciplines and has faced some difficulties in its development. As Sufism is mainly a practice-oriented branch of Islamic studies, some of the early Sufis have tended to follow certain practices that are difficult to explain from a conventional perspective and therefore subjected to criticism in terms of principles of faith. As a response to this, some of the Sufis have written specific treatises of *aqâ'id* to prove that the Sufi creed was in line with the Qur'an and the Sunnah. In order to get a deeper insight over this issue, the present study seeks to examine opinions of two important figures in the history Sufism, namely Kalâbâzî and Suhrawardî by focusing on their studies of *al-Ta'arruf* and *l'lam al-hudâ wa akida arbâb al-tukâ*.

Keywords: Sufism, *Aqâ'id*, Kalâbâzî, Suhrawardî, Treatise.

مقاربة الصوفية للمسائل الاعتقادية

الكلاباذي والسهروودي نموذجاً

الملخص

تشكل العلوم الإسلامية وحدة تشكلت من أجزاء مترابطة، ومن الصعب الحديث عن علم تشكل أثناء حياة الرسول محمد صلى الله عليه وسلم وذلك لنزول الوحي طوال فترة نبوته، وإنما أخذت العلوم الإسلامية بالشكل اعتباراً من القرن الثاني الهجري، فصار كل علم يمثل جانباً من جوانب الدين. ولطبيعة علم التصوف الذي يمثل الجانب الروحي من الإسلام لم تكن عنايته بالمسائل الاعتقادية كبيرة، ونظراً لأن التصوف علم عملي فقد عانى بعض الصوفية من بعض الأحوال التي يصعب التعبير عنها من الناحية العقدية؛ وعندما حاول بعضهم التعبير عن هذه الأحوال تعرضوا لانتقادات اضطرت بعض الصوفية لتوضيح معتقداتهم في بعض كتبهم، إضافة إلى كتابة رسائل مستقلة حول عقائد الصوفية، حاولوا فيها إثبات توافق العقيدة الصوفية مع القرآن والسنة، وفي هذه المقالة نقارن الموضوعات العقائدية التي تناولها اثنان من أعلام الصوفية هما الكلاباذي والسهروودي، وذلك في إطار كتبهم "إعلام الهدى" و "عقيدة أرباب التقى"، ونقيم المنهجيات التي تتبعها الصوفية في مقارنة المسائل العقدية خلال ما يقرب من قرنين ونصف، مما يساعد على استجلاء العقيدة الصوفية عبر هذه الفترة التاريخية.

الكلمات المفتاحية: التصوف، العقائد، كلاباذي، سهروودي، رسالة

Giriş

Tasavvuf, derûnî bir hayat ve ahlakî bir tecrübe olmasıyla hangi adla anılırsa anılsın insanlık tarihinin başından beri var olagelmıştır. Tasavvuf, bir ilim olarak ortaya çıktıktan sonra İslamî ilimler arasında tasavvufa yer vermek istemeyenlerin ilk yaklaşımlarından birisi “Kur’an’da tasavvuf var mı?” şeklinde soru sormak olmuştur. Bir ilmin Kur’ânî olup olmadığını belirlemenin en kestirme yolu o ilmin adına, muhtevasına, Kur’an ve sünnetle ilişkisine bakmaktır.¹ Nitekim tasavvufa bu açıdan bakıldığında Kur’an ve sünnet menşei bir ilim olduğu anlaşılmaktadır.²

Tasavvuf, ameli yönü itibariyle usta-çırak ilişkisi ile sürdürülen bir yoldur. Müslüman için ebedî saadeti sağlamak gayesi güderek, bu doğrultuda faaliyet gösterir. Bu şekliyle kendi tavır ve tarzlarını oluşturmaya başlayan sûfîler, zamanla İslamî ilimler arasında tasavvuf adıyla yerini almıştır.

Tasavvuf tarihçileri genel olarak tasavvufun “zühd”, “tasavvuf” ve “tarikathat dönemi” olarak üç ana dönemden geçtiğini belirtir. Asr-ı saadetten hicri II. asrın sonuna kadar olan dönem daha çok münferit yaşanan, tasavvuf ıstılahlarının henüz yaygınlaşmadığı zühd dönemidir. Hicri III. ve IV. asır tasavvuf dönemi olarak isimlendirilen ve tasavvufun yavaş yavaş sistemleşerek ilke, yöntem ve kurallarının oluşmaya başladığı, hicri V. ve sonraki asırlar ise tasavvufun tarikathat şeklinde müesseseleştiği yüzyıllardır.

Tasavvufun zühd dönemi olarak adlandırılan ilk iki asırda yaşayan ve eser veren müelliflerin pek çok alt kimliği bulunmaktadır. Bu dönemde zâhidâne bir hayat yaşamasıyla sûfî olarak zikredilen bir müellif, aynı zamanda hadislerin tedvininde öncülük etmesiyle muhaddis; farklı fikhî mezheplerinin metodlarını birleştirmesiyle fakih; yer yer bazı ayetleri tefsir etmesiyle müfessir olarak anılmıştır. Bunun yanında bu dönemde zâhidâne hayat süren herhangi bir sûfî müellif, içinde yaşadığı zamanın şartları gereği zaman zaman itikadî meselelere de temas etmiştir.

Tasavvuf, bir ilim ve müessese olarak tarihi süreçte birtakım farklı algılarla karşılaşmıştır. Bazı sûfîler, tasavvuf tarihinin özellikle ilk döneminde şatahat, cezbe gibi konularda izahı ve anlaşılması zor haller yaşamış, bu durum tasavvufa ve sûfîlere karşı yaklaşımlarda bazı önyargılı anlayışlar meydana getirmiştir. Sûfîler, kendilerine karşı yaklaşımların

¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 139.

² Bkz. Mahmud Esad Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, (İstanbul: Otto Yayınları, 2017).

farklılaşması neticesinde tasavvufî meselelerle birlikte itikadî mevzulara da yönelmiş, itikadî konuları tasavvufî yorumlarla ele almışlardır.

Sûfiler, değişen zaman ve gelişen şartlar içinde bu eleştiriler karşısında sahip oldukları itikadî anlayışa dair izahlar yapmak zorunda kalmış, durdukları yeri ve mensup oldukları anlayışın çizgisini eserler yazarak göstermeye çalışmıştır. Tasavvuf tarihinin tasavvuf ve tarikat dönemlerinde yaşayan Kelâbâzî ve Sühreverdî'nin eserlerine geçmeden önce tarihi süreçte sûfilerin itikadî olarak konumlarına kısaca temas etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. İtikadî Açından Sûfilerin Konumu

Hz. Peygamber (s.a.) döneminde İslami ilimler henüz müstakil olarak teşekkül etmemiş, böyle bir ihtiyaç da oluşmamıştı. Zira gerekli görülen bütün konularda sorusu veya sıkıntısı olan Hz. Peygamber'e başvurarak sorununu kolaylıkla çözebilmektedir. Özellikle itikadî anlamda tam bir teslimiyet söz konusudur.

Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu teslimiyet zamanla ihtilaflara dönüşmeye başlamıştır. Özellikle hilafet meselesi yeni mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuş; Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel Vakası ve Sıffîn Savaşı gibi olaylar çözümü güç siyasî, itikadî soru ve sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca devam eden fetihler İslam topraklarını genişletmiş, İslam dinine birçok yeni insan katılmıştır.

Bu olaylar neticesinde aldıkları tavır ve benimsedikleri görüşle kendini Müslüman topluluğundan ayıran fırkalar ortaya çıkmıştır. İlk gruplaşma Sıffîn savaşından sonra Tahkîm olayı ve Haricîlerin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Bu fırkalaşma Kerbelâ vakasının ardından Şia'nın teşekkül etmesi ve diğer grupların ortaya çıkmasıyla devam etmiştir. Takip eden yüzyıl içerisinde İslam'ın ana gruplarının oluşma süreci tamamlanmıştır.³

İslamî literatürde oluşan bu inanç ve düşünce ekollerinin tanıtıldığı pek çok eser yazılmıştır. Sûfiler, mezhepler tarihi kitaplarının pek çoğunda⁴ müstakil bir fırka olarak değil, "Fırka-i Nâciye/Kurtuluşa Eren Fırka" başlığı altında zikredilen ehl-i sünnet çatısı altında

³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Kadir Gömbeyaz, "İslam Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

⁴ Çağfer Karadağ, *Sûfî İtikadı*, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017), 23.

değerlendirilmiştir.⁵ Abdülkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1038), kaleme aldığı *Usûlü'd-dîn* adlı eserinde Sülemî'den nakille sûfîlerin çoğunun Sünnî olduğunu ifade eder. Burada İbrahim b. Ethem (ö. 131/778), Bişr el-Hafî (ö. 227/841), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi pek çok sûfînin ismi zikredilir.⁶

Ancak Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) meseleye farklı bir açıdan yaklaşarak “Ümmetin itikadî mezheplerini yazanlar, sûfîleri zikretmemiştir ve bu yanlıştır” şeklinde bir ifade kullanarak sûfîlerin müstakil bir itikadî ekol olarak zikredilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu sebeple sûfîleri bir inanç ve düşünce grubu olarak değerlendirir ve altı gruba ayırır.⁷

2. Kelâbâzî'nin Hayatı

Tâcül-İslam unvanına sahip⁸ Kelâbâzî, aslen Buhârâlıdır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte vefat tarihi ile ilgili 380/990, 384/994, 385/995 gibi farklı tarihler verilmekte ve bunlardan sonuncusu kabul görmektedir.⁹ Nisbesini Buhârâ'nın bir mahallesi olan Kelâbâz'dan almakta, Kelâbâz'ın aslı Gulâbâd olduğundan Gulâbâdî nisbesiyle de

⁵ Mesela bkz. Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-fark Beyne'l-fırak*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: TDV Yayınları, 1991). Bağdâdî eserinin son bölümünde “el-Fırkatü'n-Nâciye/Kurtuluşa Eren Fırka” başlığı altında ehl-i sünneti sekiz sınıfa ayırmış, bunlardan birinin sûfîler olduğunu söylemiştir. Ehl-i sünnet bir mezhep olarak değerlendirilemeyeceğinden dolayı o başlık altında sûfîlerin zikredilmesi, sûfîlere itikadî bir zümre hüviyeti kazandırdığı söylenebilir.

⁶ Abdülkahir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 315-316.

⁷ Râzî, sûfîleri Ashâbü'l-âdât, Ashâbü'l-ibâdât, Ashâbü'l-hakikât, Nûriye, Hulûliyye ve Mubahiyye şeklinde sıralar. Bu grupların arasında en çok üçüncü grupta zikrettiği ashâbü'l-hakikayı beğenmektedir. Son iki grubu ise Râfîzî ve Bâtîni olarak nitelendirir ve beğenilmeyecek durumda olduklarını, hatta İslam dininin dışında olabileceklerini ifade eder. Bkz. Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdâtü Firaki'l-Müslimîn ve Müşrikîn*, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982), 72; Tarihi süreçte sûfî müellifler de sûfîlerin farklı fırkalar hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan biri, hatta belki de ilki olan Hücvirî, sûfîleri on iki fırkaya ayırmış bunlardan Hulûliyye başlığı altında zikrettiği Hallâciye ve Hulmâmiyenin merdûd ve batıl olduğunu diğer on tanesinin ise makbul ve hak olduğunu söylemiştir. Bu iki sapık fırkanın birinin başında Ebû Hulman diğzerinin başında Faris bulunmaktadır. Faris sapkın fikirlerini Hallâc'tan aldığı iddia etse de Hücvirî bunu reddetmektedir. Bkz. Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016) 239-327.

⁸ Erhan Yetik, “et-Ta'arruf li-mezhebi Ehli't-tasavvuf-Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî”, *Tasavvuf Klasikleri*, ed. Ethem Cebecioğlu, (İstanbul, Erkam Yayınları, 2010), 93.

⁹ Arthur John Arberry, *The Doctrine of The Sûfis*, (London: At The Universty Press, 1935), 3-4. (Bu eser Kelâbâzî'nin *Ta'arruf* isimli eserinin İngilizce tercümesidir ve mütercim bu bilgiyi giriş kısmında vermektedir. Bilgiyi verdiği bu kısım, aynı eserin Süleyman Uludağ tarafından *Doğuş Devrinde Tasavvuf* isimyle yayınlanan eserin ekler kısmında Türkçe yayınlanmıştır. Bkz. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 285-294.)

anılmaktadır.¹⁰ Tasavvuf tarihinin ilk klasik kaynaklarından kabul edilen *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* isimli eserin müellifidir. Kelâbâzî'nin fıkıh ilmini Muhammed b. Fazl isimli bir zattan, tasavvuftaki eğitimini ise Fâris b. İsa'dan aldığı aktarılmaktadır.¹¹

Kelâbâzî, İslam alemi için hareketli olarak nitelenebilecek bir dönemde ve ortamda yetişmiş; İslam aleminin sınırlarının genişlediği, siyasî ve fikrî çatışmaların arttığı bir dönemde yaşamıştır. Nitekim bunu telif ettiği eserlere büyük ölçüde yansır.¹² Ayrıca Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/945), Ebü'l-Hasan Bûşencî (ö. 348/959), Muhammed b. el-Kâsım er-Rûzbârî (ö. 369/979), Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) gibi sûfilerle çağdaştır. Bu isimlerle çağdaş olması, Kelâbâzî'ye, tasavvufun gelişme sürecini müşahede imkânı da sağlamıştır.

Amelde Hanefî olan Kelâbâzî, rey yöntemini kullanan ve mantığın bütün ince noktalarına riâyet eden Hanefî fıkıh alimlerinin yöntemlerinden beslenmesi sebebiyle nasıcı ve akılcı bir tasavvuf anlayışı benimser. Bu yönüyle Kelâbâzî sünî tasavvufun öncülerinden kabul edilmiştir.

2.1. et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf Tahlili

Kelâbâzî'nin en meşhur eseri olan *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, tasavvuf alanının önemli klasiklerinden kabul edilmektedir. Eser, Ehl-i Sünnet itikadına dayalı olarak hazırlanmıştır. Kelâbâzî'nin eserinin yerleşik dini inançlarla sûfilik arasında ortak temel bulmak maksadı taşıması, ona ayrı bir değer katmıştır.¹³ Bu alanda hem ilk hem de en sistematik eser olmuştur.

et-Ta'arruf, tasavvufun temel meselelerinin neredeyse tamamını ihtiva etmektedir. Öyle ki eser hakkında "Ta'arruf olmasaydı, tasavvuf bilinmezdi"¹⁴ şeklinde yorumlar yapılmıştır. Eserde konuların düzenli ve sistematik olarak ele alınması, eserin bu alanda bir ilk olma özelliği taşımasını sağlamıştır. Döneminde tartışma konusu olan mevzular dahil

¹⁰ Süleyman Uludağ, "Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî", *DİA*, (Ankara, TDV Yayınları, 2002), 25/192-193.

¹¹ Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 12-13.

¹² Vahit Göktaş, *Hicrî IV. Asır 'Buhârâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, (İstanbul: Meydan Yayınları, 2008), 23-32.

¹³ Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, (İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982), 83.

¹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, C 1, (İstanbul: Matbaa-i Behiyye, 1941), 419.

olmak üzere eserin hiçbir yerinde muhalif görüşlere karşı sert ve kavgacı bir yaklaşım bulunmamaktadır.

Kelâbâzî eserinde sûfilerin inançla ilgili meselelerdeki anlayışlarına açıklık getirmiş, sûfî akaidini derli toplu ortaya koymuştur. Gerek sûfilerin itikadî meselelere olan yaklaşımını ilk olarak ele alması, gerekse izah ettiği meselelerin tamamının şeriat çizgisinde olmasıyla kendisinden sonra gelecek tasavvufî eserlere öncülük ettiği de söylenebilir.

Kelâbâzî tasavvufun kâl ve hâl olmak üzere iki yönünün bulunduğunu, bunu çok iyi bildiğini bazı bölümlerde tasavvufun anlatılabilen kısmından bahsediyoruz¹⁵ diyerek ifade etmektedir. Bu yüzden eserine “tanıtmak” değil, “tanımak” anlamına gelen “ta’arruf” ismini verdiği bilinmektedir.

Eserin tamamı yetmiş beş bölümden oluşmaktadır. Biz bu çalışmada sadece itikadî meselelerin ele aldığı bölümleri konu edineceğiz. Kelâbâzî eserin ön sözünde samimi sûfileri övdükten sonra yaşadığı dönemle ilgili değerlendirmelerde bulunur. Aslında onun yapmış olduğu bu değerlendirmeler, *et-Ta’arrufu* yazma sebebi olarak da söylenebilir. Zira Kelâbâzî’ye göre o dönemde tasavvufa rağbet azalmış, tasavvufun özü ve hakikati yitirilmiş, manası gitmiş sadece ismi kalmıştır. Bu alanda ehil olan sûfiler kenara çekilmiş, cahil olanlar ise onların yerine geçmeye çalışarak sözleriyle savunmaya çalışsa da hal ve hareketleriyle tasavvufu yalanlar olmuşlardır. Böylece tasavvuf, sadece soru-cevap ve kitap-risâle şekline dönüşmüştür.¹⁶ Bu durum sûfiler üzerinde bazı olumsuz düşünceler oluşmasına sebep olmuştur.

Kelâbâzî, döneminde özellikle itikadî bazı sorunlar baş göstermiş olmasından dolayı bu konuda yanlış anlamaları önlemek, doğru olanı ortaya koymak gerektiğini düşünmüştür. Bu sebeple sûfilerin üzerindeki şüpheleri gidermek ve bu yola girmek isteyenlere rehberlik etmek amacıyla eserini kaleme aldığını söylemiştir.¹⁷

Birinci bölümde sûfilerin niçin sûfî olarak anıldığını ve sûfilere verilen diğer isimleri aktarır.¹⁸ İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde gruplar halinde sûfî isimleri zikreder. Kronolojiye de özen göstererek

¹⁵ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 7.

¹⁶ Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf*, (Beyrut, Dâr’ul-Kütübî’l-İlmiyye, 2019), 6-7.

¹⁷ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 7.

¹⁸ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 9-20.

burada ilk olarak sahâbeden sonra gelen sûfi büyüklerinin ismini sıralar. Daha sonra eser veren sûfilere yer verir.¹⁹

Kelâbâzî, beşinci bölümden başlayarak otuzuncu bölüme kadarki kısımda anlaşılır ve akıcı bir üslupla İslam dininin inanç esaslarını anlatır. Eser müstakil bir akaid metni olmayıp temas ettiği bu yirmi beş bölümlük kısmı itibariyle, temel akide metinlerinden *el-Fıkhu'l-ekber* ve *Akâidu'n-Nesefiyye*'nin konularının tamamını kapsayacak niteliktedir. Dolayısıyla bu kısım, tasavvufi olmaktan ziyade kelâmîdir, denilebilir. Süleyman Uludağ, eserin bu bölümü için Kelâbâzî'nin ara ara sûfi sözlerine de yer vererek aktardığı inanç meseleleriyle ilgili; bir vakta mı yoksa sûfiler için bir telkin mi olduğunu tartışmış ve her ikisinin de isabetli olacağı kanaatine varmıştır.²⁰ Zira Kelâbâzî, belirttiği şekilde inanan sûfiler olduğundan haber vermekle beraber sûfilerin böyle inanmaları gerektiğini de söyler.²¹ Ayrıca eserin yazılış gayesi düşünüldüğünde bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kelâbâzî, bu bölümde itikadî meseleleri ele almaya tevhid bahsiyle başlar. Burada sûfilerin tevhid konusundaki görüşlerini açıklar ve Allah Teâlâ'nın tekliği konusunda sûfilerin ittifak edişinden haber verir.²² Allah'ın sıfatları konusuna temas ederek Allah'ın ilim, kudret, kuvvet, izzet, hilim, hikmet, kibriya, cebbarlık, kıdem, hayat, irade, meşiyet ve kelim sıfatlarıyla muttasıf olduğunu ve sûfilerin bunda ittifak ettiğini söyler. Allah Teâlâ'nın ezelde yaratıcı olması hususunda ise ihtilaflar olduğunu, ancak ihtilaf eden sûfilerin çoğunluğuna ve tasavvuf ehlinin büyüklerine göre Allah Teâlâ'nın ezelde var etmediği sıfatın sonradan O'nda hâdis olmayacağı görüşünde olduklarını belirtir. Yani Allah Teâlâ'nın mahlûkatı yoktan yaratması sebebiyle Hâlık, varlıkları icad etmesi sebebiyle de Bârî olmayacağını ifade eder. Kelâbâzî, aksi olsaydı hiçbir şeyin olmadığı ezelde Allah'ın eksik olması, halk etmesiyle ancak tamamlanmış olması gerekeceği kanaatindedir.

Kelâbâzî, Kur'ân'ın hakiki anlamıyla Allah'ın kelamı olduğu ve sonradan yaratılmış olmadığı konusunda sûfilerin ittifak ettiklerini ifade eder. Ona göre Allah Teâlâ'nın isimleri konusunda sûfiler arasında ihtilaflar vardır. Bazı sûfilerin Allah'ın isimlerinin Allah'ın aynısı olduğunu

¹⁹ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 21-30.

²⁰ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 39.

²¹ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 31-96.

²² Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 31-34.

bazılarının ise ne aynısı ne de gayrısı olduğu şeklinde düşündüğünü aktarır.

Sûfîler, Allah'ın kelâmının mahiyeti konusunda da ihtilaf etmiştir. İhtilafa düşen sûfîlerin çoğunluğuna göre kelâm, hiçbir yönden mahlukların sözlerine benzemeyen Allah Teâlâ'nın öz sıfatıdır ve onun künhü bilinemez. Allah'ın kelâmı ses, harf ve hece nevinden değildir; ancak ses, harf ve hece Allah'ın kelâmına delalet eder. Zira ses, harf ve hece, dudak ve dil gibi organlara ihtiyaç duyar ancak Allah'ın organı yoktur ve Allah organa muhtaç değildir. İçlerinde Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857) ve İbn Sâlim'in de (ö. 297/909) bulunduğu bir grup ise bu konuda farklı düşünmektedir. Onlara göre harf ve ses olmadan sözü/kelâmı tanımak mümkün olmayacağından Allah'ın kelâmı ses ve harftir. Bu görüşte olanlara göre kelâm, Allah'ın zatî sıfatıdır.²³ Kelâbâzî'nin görüşü ise Allah Teâlâ'nın kadîm oluşuyla hiçbir yarattığına benzemediği, O'nun kelâmının insanların kelâmı gibi ses ve harften teşekkül etmeyeceği yönündedir.²⁴

Ru'yetullah konusunda "İyi iş yapanlar için ahirette daha güzeli ve bir de ziyade (artısı) vardır"²⁵ ayetinden yola çıkarak sûfîlerin icmâ ve ittifak ettiklerini ve Allah'ın ahirette sadece müminler tarafından görülebileceğini, bunun Allah Teâlâ'nın bir ikramı olduğunu bildirir.²⁶ Kelâbâzî ayrıca bu konudaki hadislerin meşhur ve mütevatir olduğunu söyler ve "Bulutsuz ve dolunaylı bir gecede Ay'ı gördüğünüz gibi kıyamet gününde Rabbinizi zorlanmadan göreceksiniz"²⁷ hadisini zikrederek ru'yete imanın ve onu tasdikcin vacip olduğunu belirtir. Kelâbâzî'ye göre ru'yete, dünyada ne gözle ne de kalple mümkün değildir. Zira dünya fanidir ve fani olan dünyada baki olan bir varlığın görülmesi mümkün değildir. Bunu farklı deliller getirerek de açıklamıştır.²⁸ Bu konuda Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890), Ebû'l Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908), Cüneyd Bağdâdî

²³ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 42-43.

²⁴ Allah'ın kelâmının mahluk olup olmaması meselesi Mu'tezile ile Eş'ari ve Matürîdî kelimcileri arasında sürekli tartışılabilen bir mesele olmuştur. Ehl-i Sünnet kelimcileri kelâmı "*Kelâm-ı nefsi*" ve "*Kelâm-ı lafzî*" olarak ikiye ayırmıştır. Kelâm-ı lafzî'yi mahlûk Kelâm-ı nefsi'yi ise gayr-ı mahlûk saymışlardır. Bu konuda Ehl-i Sünnet'in detaylı görüşleri için bkz. Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, (Kahire: Mektebetü'l Ezheriyye, 1512), 62; Nüreddin Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûlîd-dîn*, (İskenderiye: Dâru'l-Maârif, 1969), 65; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlüd-dîn*, 108; Ebû'l-Hasan Eş'ârî, *el-İbâne*, (Beyrut: Dâru'l-Beyân, 1981), 32.

²⁵ Yunus, 10/26.

²⁶ Ayetteki ziyadedden maksadın Allah'ı temâşâ etmek olduğu bildirilmiştir.

²⁷ Buhârî, "Mevâkıt", 26; Müslim, "Mesâcid", 37.

²⁸ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 46.

(ö. 297/909) gibi sûfilerin sözlerini de aktaran Kelâbâzî'ye göre bu dünyada Peygamber Efendimiz (s.a.v) de dahil hiçbir yaratılan için bu mümkün değildir. Bu yolun hakikatini bilen tasavvuf büyüklerinden hiçbiri “Allah Teâlâ dünyada görülebilir, O’nu gören insanlar da vardır” iddiasında bulunmamıştır.²⁹

Kelâbâzî, insanların bütün fiillerini Allah Teâlâ'nın yarattığını; hayr ve şer ne olursa olsun bunların hepsinin Allah'ın kaderi, kazası, meşiyeti ve iradesi ile gerçekleştiğini, bu konuda sûfilerin ittifak halinde olduklarını söyler. Kelâbâzî'ye göre bunun aksi olsaydı insanların Allah'ın kulu, kölesi ve mahluku olmaması gerekirdi. Cebir hakkında insanların zorla mümin ya da kafir olmadığını, bunun kendi tercihleri olduğunu ifade eder. Mümin, imanı güzel görüp irade ederek seçmiş ve böylelikle küfürden nefret etmiş; aynı şekilde kafir de küfrü severek irade etmiş ve imanı reddetmiştir. Bunların hepsi Allah tarafından yaratılmış ancak mümin de kafir de seçtiklerinin zıddından menedilmemiştir.³⁰

Sûfilerin aslah³¹ hakkındaki görüşlerini de aktaran Kelâbâzî, Allah Teâlâ'nın kulları hakkında maslahat ve menfaatleri ile ilgili dilediği gibi hüküm verebileceğini, dilediği muameleye tâbi tutabileceğini, emrin O'nun olduğunu, sûfilerin de bu konuda ittifak ettiklerini dile getirir. Kelâbâzî, “Allah, kulları için en faydalı olan neyse onu yaratmıştır” anlayışının, “Allah'ın bunun ötesinde yaratabileceği, daha iyisini yapabileceği bir şey yoktur” anlamına geleceğinden, aslah prensibine inanmanın sakıncalı olduğunu, inanılmasının Allah Teâlâ'yı aciz bırakmayı gerektirdiğini savunur.³² Mutezile'nin beş temel prensibinden biri olan vaad ve va'id (tehdit)³³ konusunda ise, mutlak va'din güzel amel sahibi müminler için, mutlak tehdidin de münafık ve kafirler için olduğunu, sûfilerin bu şekilde ittifak ettiklerini söyler.³⁴

²⁹ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 81.

³⁰ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 48-53.

³¹ Aslah: “İnsanın maslahat ve menfaatine en uygun olanı yaratması Allah'ın üzerine vaciptir” manasına gelen, Mutezile mezhebine ait bir görüştür.

³² Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 55-56.

³³ Mutezileye göre namaz, zekat, cihad gibi iyi amel işleyenler için Allah bir mükafat va'd eder ve kul bu iyilikleri işlediğinde va'd edilen mükafatı vermek Allah'ın üzerine vacip, vermemek ise yalancılık olur. Kulun işleyeceği zina gibi kötü ameller için de bir ceza va'd eder ve kul bu kötülüğü işlerse onu cezalandırmak Allah üzerine vaciptir. Allah'ın va'id edilen cezayı vermemesi ise yalancılıktır. Bkz. Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 92.

³⁴ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 56-59.

Daha sonra şefaata konusuna değinir ve bu konuda birçok ayeti³⁵ delil olarak gösterir. Bu ayetlerin ve Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) bu konuda nakledilen hadislerin şefaatin hak olduğuna delâlet ettiğini ve dolayısıyla şefaate inanmanın vacip olduğunu söyleyerek bunda sûfilere ittifak ettiklerini belirtir. Aynı zamanda sûfilere göre ömür kısalmış uzamaz, sırat ve mizan haktır. Kalbinde zerre miktarı iman bulunan kimse en sonunda cehennemden çıkarılacaktır. Cennet ve cehennem ebedidir. Büyük günah işleyenler günahkârdır³⁶ ancak iman sahibi oldukları için mümin sayılırlar. Sâlih de olsa fâsık da olsa imam olanın arkasında namaz kılınacağı gibi kible ehlinden olup namaz kılanların cenaze namazı kılınır. Hilafet haktır ve hilafet sırası meşrudur. Sahabeler arasında çıkan kavgalarda sükût edilmesi gerekir. Hz. Peygamber kime cennetlik diye şahitlik ettiyse o kimse cehennemde azap çekmez. Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l münker gereklidir. Kabir azabı, münker ve nekirin sorgusu, Rasûlullah'ın miracı haktır. Sadık rüyalar bilgi sahibi olmada önemlidir. Müslümanların çocuklarından bülüğa ermeden ölenler cennetlidir. Müşriklerin çocuklarından bülüğa ermeden ölenlerde ise ihtilaf vardır ve Allah'a havale edilmesi daha uygundur. Mest üzerine mesh haktır. Kader konusunda tartışma ve çekişme fayda vermez.

Kelâbâzî daha sonra sûfilere marifet³⁷ konusundaki görüşlerini aktarır. Marifet konusunda sûfiler, kelamcılar kadar akla önem vermezler. Zira sûfilere göre yaratılmış olan bir şey ancak kendisi gibi yaratılmışlar hakkında delil olabilir, Allah hakkında delil olamaz. Allah için delil sadece Allah'tır ve akıl için Allah'ı Allah'la tanımaktan başka çare yoktur. Kelâbâzî ilerleyen bölümlerde marifetin hakikati hakkında da bilgi verir.³⁸

Sûfilere büyüklerinin bazıları ruh hakkında sadece “ruh mevcuttur” demişler ve başka bir şey söylemenin doğru olmayacağını

³⁵ Bkz. Duhâ 93/5; el-İsrâ, 17/79; el-Enbiyâ, 21/28; Şuarâ, 26/100.

³⁶ Mutezile ve Hariciler, büyük günah işleyenin Müslüman olmayacağı görüşündedirler.

³⁷ Marifet, tanımak ve bilmek anlamına gelir. İlim ile eş anlamlı olarak kullanılır ancak aralarında farklar bulunmaktadır. İlim genel nitelik taşıyan bilgileri marifet ise daha özel ve ayrıntılı bilgiyi ifade eder. Bu sebeple ilim, marifetin yerini tutmaz. Keşf, ilham ve manevi tecrübeler ile Allah hakkında elde edilen bilgiye de *marifetullah* denir. Bkz. Uludağ, A.g.e., 104.

³⁸ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 151-153; Kelâbâzî'nin burada aktardıklarından hareketle İlyas Çelebi, eserinin başında bahsedilen marifet anlayışının terkedilerek keşf merkezli yeni bir bilgi anlayışı ortaya konulduğunu, böylelikle inandırıcılığını kaybettiğini söyleyerek nevi şahsına münhasır bir yorum yapmıştır. Bkz. İlyas Çelebi, “İlk Dönem Sûfilerinin İtikadi Konulara Bakışları”, *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar II*, Der. Abdurrahman Dodurgalı, Ahmet Yücel (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 99.

düşünmüşlerdir. Ancak sûfilerin ekseriyetine göre ruh, bedene hayat veren bir manadır. Kahtabî'nin ruh mahluk değildir görüşünü de aktaran Kelâbâzî, bu görüşün doğru olmadığını ve ruhun bedendeki bir mana ve beden gibi bir mahluk olduğunu ifade eder.³⁹ Sûfiler, melek-peygamber üstünlüğü konusunda da sükût etmenin isabetli olacağını, Allah'ın kimi daha üstün kılsa onun daha faziletli olacağını söylerler. Zira melekler nurdan yaratılmışlardır ve Allah'a asi olmaları söz konusu değildir. Böyle bir kıyaslama söz konusu olacak olursa ameli değil yaratılış maddesi olan nuru ve toprağı esas almak icap eder.⁴⁰

Kelâbâzî'ye göre sûfiler, peygamberlere isnad edilen "zelle" hakkında, bunun peygamberlerin sadece zâhirlerinde (bedenlerinde) cereyan ettiğini, ruhlarının Hakk'ın müşahedesi ile meşgul olduğu kanaatindedir. Ayetle⁴¹ görüşlerini delillendiren sûfilere göre önceden azim ve niyet edilmeyen işler hükümsüzdür, amel değeri taşımaz. Ayrıca buradaki hikmet, ümmetin günah işleme durumunda af dilemenin nasıl olacağını öğretmesidir.

Kelâbâzî, evliyaların keramet bahsine geldiğinde bu bölümde mucizeyi, veliliği ve kerameti birlikte ele alır. Sûfiler su üzerinde yürümek, az zamanda çok mesafe kat'etmek (tayı-mekân), hayvanlarla konuşmak gibi mucize türünden de olsa evliyaların kerameti vardır, diye ittifak ederler. Sûfilere göre hakiki manada velî olan bir zâttan keramet zuhur edebilir. Ancak hakiki velî peygamberlik iddiasında bulunmaz, peygamber ne demişe onu diyerek insanları peygamberin davet ettiğine çağırır. Allah düşmanı olan kişilere verilen hârikulâde hallere ise istidrac denir ve bu kişiler için bu durum mahvolma sebebidir.⁴² Kelâbâzî, sûfilere göre imanın ikrar, amel ve niyetten ibaret olduğunu ve buradaki niyetin tasdik manasına geldiğini belirtir. İmanın mahiyeti ise sınırsız tevhid, sürekli zikir, niteliksiz (sıfatsız) bir hâl⁴³ ve vakitsiz bir vecddir.

Sûfiler, namazı ilk vaktinde kılmanın lüzumu konusunda da ittifak halindedir. Fıkıh alimleri bir konuda ihtilaf ederse en sağlam ve en ihtiyatlı görüşe göre amel ederek, mümkün mertebe mezheplerin görüşlerinin birleştikleri noktalara göre hareket ederler. Uludağ burada bir açıklama

³⁹ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 74.

⁴⁰ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 75-77.

⁴¹ Bkz. Tâhâ, 20/115.

⁴² Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 79-82.

⁴³ Kelâbâzî, sûfinin vasfının hâli olduğunu, başkalarının hâminden değil sadece kendi hâminden bahsettiğini ve yaşamadığı bir hâlden de bahsetmeyeceğini söyler.

getirerek, “Tasavvuf bir ruhsat ve tevil yolu değil, bir ihtiyat, takva ve azimet yoludur” demiştir.⁴⁴

Kelâbâzî böylelikle itikadî meseleleri bitirir⁴⁵ ve yeni bir bölüme geçer. 31-34. bölümler arası ilham ve çeşitleri, 35-51. bölümlerde ahlak ve tasavvufî makamlar, 51. bölümden 64. bölüme kadar tasavvufî haller hakkında bilgiler verir. Tasavvufî açıdan eserin en dikkat çeken ve en önemli kısmının burası olduğu söylenebilir. 64. bölümden eserin sonuna kadar ise tasavvufun âdâb ve erkânına yer verir ve eseri bu şekilde tamamlar.

Kelâbâzî, sûfîlerin itikadî meselelere olan yaklaşımını ve bu konudaki sûfî anlayışını delilleriyle birlikte sistemli olarak ele alan ilk müelliftir. Özellikle ilk dönem sûfîlerinin itikadî olarak Ehl-i Sünnet anlayışından uzak olmadıklarını sarih ve düzenli bir şekilde ortaya koyar. Bu yönüyle de eserinde takip ettiği metot önemlidir.

3. Sühreverdî'nin Hayatı

Doğum tarihi kaynaklarda 539/1145 olarak geçen, pek çok alim ve sûfînin yetiştiği bir aileye mensup olan Şihâbüddîn Sühreverdî, İrân'ın Cibal eyaletinde Zencan'a bağlı Sühreverd kasabasında dünyaya gelmiştir. Ebû Hafs ve Ebû Abdullah künyeleriyle meşhur olan Sühreverdî; Şeyhü'ş-Şüyûh, Şeyhül'-Arifin lakaplarıyla tanınmıştır. Soyu Hz. Ebubekir'e dayandığından el-Bekrî, el-Kureşî, et-Teymî nisbeleriyle anılmıştır. Hz. Ebubekir'in soyundan gelmesiyle Hz. Mevlâna ile akraba kaydedildiği de olmuştur.⁴⁶ Sühreverdî tasavvuf yolunda ilk olarak amcasına, daha sonra Abdülkadir Geylânî'ye (ö. 561/1165-66) intisap etmiştir.

Sühreverdî öncelikle kelim ilmine meyletse de Abdülkadir Geylânî'nin tavsiyesiyle bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Abdülkadir Geylânî'nin ve amcasının vefatı üzerine şeyh aramak üzere Basra'ya gitmiştir. Orada bir süre Abdullah el-Basrî'nin sohbetlerine devam eden Sühreverdî'nin Basra körfezinde “Abdal” diye anılan erenlerle ve Hızır'la sohbetinde bulunduğu aktarılmaktadır.⁴⁷

Sühreverdî ilim tahsilinden sonra bir süre halvet hayatı yaşar. Yaşı kemale erdiği amcasının Dicle nehri kenarındaki tekkesinde vaaz ve

⁴⁴ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 138.

⁴⁵ Kelâbâzî, 61. bölümde sûfîlerin tevhid anlayışına tekrar değinmiştir. Bkz. A.g.e., 153-154.

⁴⁶ Ahmed Eflâkî, *Menâkübü'l-ârifin*, nşr. Tahsin Yazıcı, C 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976), 45.

⁴⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, “Şehâbeddin Sühreverdî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/40-42.

irşada başlar. Etkili hitabeti ve güzel diksiyonu sayesinde kısa zamanda geniş bir muhatap kitlesine sahip olur. Devletin üst kademelerinden insanların hürmet ve muhabbetini kazanır. Bazı kaynaklar dönemin halifesi Nâsır'ın onu kendi yaptırdığı tekkeye şeyh olarak atadığını, bir işe karar vermeden önce Sühreverdî'ye muhakkak danıştığı ve ona intisap ettiğini aktarmaktadır.⁴⁸

Sühreverdî, tarikatların teşekkül etmeye başladığı dönemde yaşamıştır. Bu sebeple tarikat kurucularının neredeyse tamamıyla çağdaş olduğu söylenebilir. Hatta Sühreverdî'den tarikat hırkası giyen ve huzurunda tevbe eden müridlerin sayısının binlerle ifade edildiği de söylenmektedir.⁴⁹

Sühreverdî, ömrünün son yıllarını kendisini ziyarete gelenlerin sorunlarını dinleyerek bunları halletmekle geçirmiştir. Vefatına yakın bir zamanda gözlerini kaybeder ve kötürüm olur. Ancak Cuma vaazlarını ve müritleriyle ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. Nitekim 1235 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve tekkesine defnedilmiştir.⁵⁰ Sühreverdî'nin bu tekkesi daha sonra Selçuklu emiri Celaleddin Karatay'ın yeniden inşa ettirmesiyle ziyaretgâh haline gelmiştir.⁵¹

3.1. *İ'lamü'l-hüdâ ve akîdetü erbâbî't-tükâ'* nın Tahlili

Sühreverdî bu eserini hac ibadeti için Mekke'de bulunduğu sırada kendisinden talep edilmesi üzerine kaleme almıştır. Hayatı boyunca her sene olmasa da çok defa hacca giden Sühreverdî; Mekke'de tavaf, namaz gibi ibadetlerinden kalan vakitlerde bu eserini yazdığını ifade eder. Sühreverdî'nin bu eserini müstakil olarak itikadî meselelere ayırması ve böylelikle sûfî itikadını anlatması bakımından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Sûfî itikadını ortaya koyduğu bu eserinde temas ettiği

⁴⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, C 8, 339-340: Aynı zamanda Sühreverdî yaşadığı dönemde halife yanında büyük bir mevki-i itibara sahip olduğu için halife Nâsır, Sühreverdî ve ailesi için büyük bir hankâh, hamam ve büyük bir bahçesi olan külliye inşa ettirmiştir. Bkz. Kamer el-Huda, Şihâbeddin Ömer Sühreverdî Hayatı, Eserleri, Tarikatı, çev. Tahir Uluç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 33: Sühreverdî'nin kendine bağlı bulunan müridleri vasıtasıyla diğer Müslüman memleketlerde de saygın ve önemli bir yer edinmiştir. Bkz. Adem Çatak, "Şihâbeddin Sühreverdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", (Gümüşhane: Afşar Matbaası, 2012), 23.

⁴⁹ Detaylı bilgi için bkz. Adem Çatak, "Şihâbeddin Sühreverdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", 27-32.

⁵⁰ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i evliyâ*, C 1, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 242.

⁵¹ Alexander Popovic, Gilles Veinstein, *İslam Dünyasında Tarikatlar*, çev. Osman Türer, (İstanbul: Sûfî Yayınları, 2004), 454-455.

meselelerde söylediklerini ayet ve hadislerle delillendirmiş, aykırı görüşlere cevaplar vermiştir.

Sühreverdî, eserinde sadece itikadî konulardan bahsetmiş, başka herhangi bir konuya yer vermemiştir. Eserini on fasla ayırmış, her bir fasılda başka bir mevzuya temas ederek açıklamalar yapmıştır. İlk fasılda sahih itikadın menşei üzerinde durmuş, bunun izahını yapmış ve itikadı zedeleyecek yollara dikkat çekmiştir. İkinci fasılda Allah Teâlâ'dan başka ilah olmadığı ve Allah'ın varlığı ve birliği gibi konulara değinmiştir. Üçüncü fasılda Allah'ın zati sıfatlarını açıklamıştır. Dördüncü faslı Allah Teâlâ'nın kudreti, O'nun kâdir-i mutlak oluşu ve kulların fiillerinin yaratılışına ayırmıştır. Beşinci fasılda Kelâmullah, altıncı fasılda ise haberî sıfatları ele almıştır. Yedinci fasılda rü'yetullah meselesine değinen Sühreverdî, sekizinci fasılda Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini, dokuzuncu fasılda Hz. Peygamberin ashâbı ve ehl-i beytini konu edinmiştir. Onuncu ve son fasılda ölüm ve sonrası ile cennet ve cehennem hakkında inanılması gerekenleri ortaya koyarak eserini tamamlamıştır. Kütüphanelerde pek çok yazma nüshaları⁵² bulunan bu eser yayımlanmıştır.⁵³ Eser, tarafımızca Türkçe'ye tercüme edilmiştir ve yayına hazırlanmaktadır.⁵⁴

Kur'an'ın işaretiyle iman ve küfrün mahalli kalptir.⁵⁵ Sühreverdî, ilk fasılda sahih itikadın heva ve heveslerden arındırılarak Allah'ın zikriyle diri olan kalpte ortaya çıkacağını ifade eder. Zira Allah'ın zikriyle dolan kalp takvayla süslenmiş, hidayetle desteklenmiş, her türlü nefsani arzu ve isteklerden arındırılmıştır. Sühreverdî'ye göre zahidlerin kalbi daima Allah'ın zikriyle meşgul olduğundan nurla kuşatılmıştır. Dolayısıyla bu niteliklere sahip kalp sahiplerinin de zahidler olduğunu söyler.⁵⁶ Sahih itikada ve hidayete ulaşmanın yolunun kalpten heva ve hevesi atarak Allah'a yönelmek ve sığınmakla ulaşılabileceğini belirtir. Böyle olduğunda kişinin kalbi taat, ibadet ve zühd ile dolacağından Allah ona yakîn nuru bahşeder ve tefrikalar ortadan kalkar.

⁵² Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt 3260 ve 7941; Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi 416, Ayasofya 1656 ve 4871, Bağdatlı Vehbi 2023, Fatih 5391, Murad Buhari 210, Nafiz Paşa 428 ve 770, Pertev Paşa 652.

⁵³ Mesela bkz. Şehâbeddin Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, (Beyrut: Dâru'l-Havl, 2018); Şehâbeddin Sühreverdî, *İlamü'l-hüdâ ve akîdetü'erbâbi't-tükâ* (Beyrut: Mektebetü'n-nâşirûn, 2016).

⁵⁴ Tercüme'de Beyazıt Devlet Kütüphanesi 3260'a kayıtlı nüsha ile mukayese ederek Dr. Aişe Yusuf Mennâi'nin yaptığı Beyrut-Dâru'l-Hâvl'de basılan tahkikli neşri kullandık.

⁵⁵ Hucürât, 49/7; Mücadele, 58/22.

⁵⁶ Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, 50.

Sühreverdî ikinci fasılda Allah'tan başka ilah olmadığı ve Allah'ı tenzih konusuna Allah'ın zatı ve sıfatlarına ilişkin hususlara temas ederek yer verir. Ona göre Allah'ın zıddı, benzeri, dengi, çocuğu, anne-babası ve yardımcısı yoktur. Allah Teâlâ'nın zatı için herhangi bir elem, hastalık, keder, ittisal ve iftiraktan bahsetmek mümkün değildir. O, tahayyül edilip örneklendirilemez. Kâimdir, ezeldir, bakidir ve yokluk O'na nispet edilemez. O, kâinattan, zamandan ve mekândan evveldir. O'nun hakkında "ne zaman?", "nasıl?", "nerede?", "nereye kadar?" gibi zaman, mekân ve keyfiyet içeren sorular sorulamaz. Kâinat, tüm zerreleriyle Allah Teâlâ'nın azametini delildir.⁵⁷

Üçüncü fasılda Allah'ın zâtî sıfatlarını ele alır. Sühreverdî'ye göre Allah sadece kendini isimlendirdiği isim ve kendini nitelediği sıfatlarla vasıflanabilir. Allah Teâlâ bu isim ve sıfatlarını bize bildirmeseydi bizim O'nun yüceliğini dil ile ifade etmemiz mümkün olmazdı. Meseleleri Eş'arî bakış açısıyla yorumlayan Sühreverdî bu sıfatların hayat, ilim, semî', basar, irade, kudret ve kelâm olmak üzere yedi tane olduğunu belirtir, "tekvin"i dahil etmez. Allah Teâlâ'nın hayatiyeti ezelde ve ebedde devam edecek olmasından, hayat sahibidir. Bütün mahlukat O'nun kudreti altında olduğundan ve O'nun kudretinin güç yetiremeyeceği bir şey olmadığından Allah Teâlâ kudret sahibidir. Kadîm ve ezeli ilmiyle bütün malumatı ihata etmesinden, ilim sahibidir. O dilemedikçe yarattıklarının hiçbir iradesi yoktur ve O, irade sahibidir. Dil ifade etmeden kalplerin sesini duyduğundan Allah, semî'dir. Karanlık gecede simsiyah olan bir canlıyı bile görebildiğinden O, basîrdir ve Allah kadîm olan kelâm sıfatıyla mütekellimdir.⁵⁸

Sühreverdî dördüncü fasılda Allah Teâlâ'nın kudreti ve kulların fiillerinden bahseder. Ona göre Allah Teâlâ'nın yarattıklarının sahip olduğu kudret tamamıyla Allah'ın vermesiyledir. Allah istemedikçe hiçbir yarattığı muktedir olamaz. Sühreverdî'ye göre failin fiilde herhangi bir iradesi yoktur. Çünkü fiilin kaynağı kalpteki iradedir. Kalpteki iradeyi ise, Allah yaratır. Allah Teâlâ'nın kulların fiillerini ve bu fiillerin iradesini de yaratması bazı tartışmaları beraberinde getirirse de Sühreverdî burada geçerli izahı yapar ve konunun muğlaklığını kabul ederek herhangi bir zulmün olmadığını söyler. Sühreverdî bu durumu zulüm olarak görenleri aciz kimseler olarak niteler.⁵⁹

⁵⁷ Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, 54-56.

⁵⁸ Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, 57-60.

⁵⁹ Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, 61-63.

Sonraki fasılda Kelâmullah meselesini açıklar. Sühreverdî'ye göre bu kelamın yüce olmasının sebebi kelam sahibinin Allah olmasındandır. Sühreverdî Allah Teâlâ'nın ses ve harflerle konuşup konuşmadığına dair iki görüş aktarır. İlkine göre Allah ses ve harflerle konuşur; ikincisine göre ise Allah Teâlâ bundan yücedir. Ancak müellif, bu tartışmaların fayda vermeyeceğini, orta yolun bu tartışmalardan uzaklaşmak olduğunu söyler. Kur'an'ın ihtiva ettiği va'd, va'id, hadd, hüküm ve haberleriyle insana yakın; mahiyeti, gayesi, yüceliği, kudreti ve nurunun aydınlığıyla da insanlardan uzak olmasıyla iki yönlü olduğundan bahseder. Kur'an, bu yüceliği sebebiyle insanları benzerini getirmekten aciz bırakır.⁶⁰ Bunun yanında Sühreverdî, özellikle kelam tarihinin ilk dönemlerinden beri tartışılan Halku'l-Kur'an meselesini tartışmanın da fayda vermeyeceğini ve Kur'an'ın mesajına odaklanılması gerektiğini vurgular.⁶¹

Daha sonra Allah hakkındaki haberî sıfatlara değinir. Allah ve Rasûlünün bildirdiği bu sıfatların teşbih ve ta'tile konu olmayacağını söyleyerek bu sıfatların tamamının tevhid fikrini güçlendiren deliller olduğunu ifade eder. Haberî sıfatlar konusunda selefin yolunu izler ve bu konuda yorum yapmanın insanı hataya sürükleyebileceğinin altını çizer. Bu sıfatlar için "Allah ve Rasûlünün murad ettiği şekilde iman ettik" demek daha hayırlıdır. Zira Sühreverdî'ye göre akıl, bunların künhünü ve keyfiyeti anlamaktan acizdir.

Yedinci fasılda rü'yetullah konusunda izahlar getirir. Bu fânî dünyada Allah Teâlâ'nın görülmesinin mümkün olmadığını ancak ahirette görüleceğini söyler. Sühreverdî'ye göre bu dünya zeval ve helakin mekâmıdır. Ölümle ebedî aleme giden kul, orada bekâ elbisesiyle zevalden kurtulur ve dünyada Allah'ı görmesine engel olan perde gözünün önünden kalkar. Sühreverdî'ye göre bu görme kıyamet gününe mahsus kurallar dairesinde gerçekleşir.⁶²

Sekizinci fasılda Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliği konusunu ele alır. Sühreverdî'ye göre mucize haktır ve Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliği açık deliller ve mucizelerle gösterilmiştir. Peygamber Efendimiz'in en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Sühreverdî mucizenin anlaşılabilme şartını gönlün irfanla dolması olarak açıklar. Gönderilen bütün peygamberler, melekler haktır. Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle diğer peygamberlerin risâletleri sona ermiştir. Sühreverdî, evliyanın

⁶⁰ İsrâ, 17/88.

⁶¹ Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, 64-66.

⁶² Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, 72-75.

kerametinin de hak olduğunu söyler. Ancak bu kerametlerin ahkâm-ı şer'iyeye ölçüsünde vuku' bulduğunu, bunun dışındaki bazı olağanüstü durumların ise keramet değil, istidraç olduğunu belirtir.

Sühreverdî dokuzuncu fasılda ashaba ve ehl-i beyte dair görüşlerini açıklar. Ona göre nübüvvetin mirası ilimdir ve bu ilim ashâb vesilesiyle tevarüs etmiştir. Müslümanların ashaba ve ehl-i beyte muhabbet beslemesinin vacip olduğu görüşünü savunur. Çünkü onlara olan sevginin Allah Teâlâ'ya olan muhabbetin bir tezahürü olduğunu ifade eder. Hz. Fatıma'yı, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i sevmek imanının gereğidir. Sahih itikadın halifelerinin hilafetinin kabul edilip onlara karşı çıkılmaması olduğunu söyler. Hilafet sırası fazilet sırasındır. Ayrıca Sühreverdî Hz. Ali ile Hz. Muaviye'nin birbirleri aleyhine olumsuz şeyler söylemelerine, birbirlerini hatalı ve günahkâr olarak görmelerine rağmen tekfir boyutuna gitmediklerini ve ihtilaflarının bir içtihat olduğunu aktarır. Bu sebepten herhangi birinin tekfir edilmesinin doğru olmayacağı görüşündedir.⁶³

Sühreverdî İslam akaidinin uluhiyet, nübüvvet ve me'addan oluşan üç ana esasından biri olan ahiret mevzuunu son fasılda ele alır. Son fasla insanın öldükten sonra kabrinin yanında kendisi hakkında konuşulanları duyduğunu aktararak başlar. Daha sonra ahiret hallerinden bahseder ve kabir azabının hak olduğunu, Allah'ın insana kabirde öldüğü hal üzere muamele edeceğini söyler. Beden ve ruhun azabı da nimetleri de hissedeceğini savunur. Allah Teâlâ hesap günü mahlukatı yeniden diriltecek, onları toplayıp her şeyden hesaba çekecektir. Öldükten sonra yeniden dirilişi insan aklının idrak edemeyeceğini savunan müellife göre bunun sırrı Hz. İbrahim'in kıssasında⁶⁴ gizlidir. Hesaba çekilenlerden bir kısmı ebedî olarak cennete, bir kısmı ebedî cehenneme bir kısmı ise günahı oranında az ya da çok azabı tadacaktır. Müellife göre kıyamet günü peygamberin şefaati haktır ve bu şefaitle insanlar Allah'ın izniyle cehennem azabından kurtulabilir. Evliyaların ve derecelerine göre müminlerin de şefaet hakları olacaktır. Sırat, mizan ve havz haktır. Son olarak Hz. İsa'nın inmesi, güneşin batıdan doğması ve deccal gibi kıyamet alametlerinde şüphe bulunmadığını ifade eder.

Sühreverdî'nin ortaya koyduğu inanç esaslarının, sûfî inanın sunnet ehlinin yolunda olduğunu gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira o, tartışmalı itikadî meselelerden, insanın idrakinin sınırlı oluşunu öne

⁶³ Sühreverdî, *Resâil Sühreverdî*, 81-84.

⁶⁴ el-Bakara, 2/260.

sürerek uzak durmaktadır. Bu durum Sühreverdi'nin sûfi olması ve teslimiyetçi yapısıyla açıklanabilir.⁶⁵

4. et-Ta'arruf ve İ'lamü'l-hüdâ Mukayesesi

Bu başlık altında tasavvuf tarihinin önemli isimlerinden Kelâbâzi'nin *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* isimli eseri ile Sühreverdi'nin *İ'lamü'l-hüdâ ve akîdetü erbâbi't-tükâ* adlı eserinin karşılaştırmasına yer vereceğiz. Bu karşılaştırmayı yapmamızın temel sebebi, sûfilerin zaman içinde itikadî meselelere olan yaklaşımında herhangi bir değişiklik olup olmadığını tespit etmektir. Zira bu iki eserin yazılış tarihi itibarıyla aralarında yaklaşık iki buçuk asır gibi bir süre bulunmaktadır. Bu süre özellikle ilk dönemde sûfilerin itikadî meselelere olan yaklaşımını değerlendirebilmek adına önemli bir süredir.

Kelâbâzi ve Sühreverdi'nin eserleri tasavvufun müstakil bir ilim haline geldiği ve tarikatların teşekkül ettiği dönemde sûfi itikadının çizgisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Karşılaştırmaya geçmeden önce yaşadıkları dönem itibarıyla bu iki müellifin eserlerini farklı sebeplerden dolayı yazdıklarını belirtmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kelâbâzi eserini, tasavvufun özünü kaybederek manasını yitirmesi, bazı itikadî sıkıntılarının ortaya çıkması ve sûfilerin üzerinden şüpheleri kaldırmak amacıyla kaleme aldığını söyler. Bunun yanında bu alanda yazılan ilk eser olduğunu da belirtmiştik. Sühreverdi ise eserini benzer bir maksatla yazmamıştır. Hac ibadeti için gittiği Mekke'de bulunduğu zamanda birinin gelip kendisinden sahih itikadî gösteren bir eser ortaya koymasını istemesinden dolayı yazmıştır. Mukayeseyi yaparken en temelde bu farklılığa dikkat ettiğimizi söylemeliyiz. Zira bu durum müelliflerin meseleleri ele alma yöntemine ve eserlerin muhtevalarına yansımıştır. Eserler incelenirken bu nokta dikkat çekici olmuştur. Bunun yanında Kelâbâzi'nin eserinde sadece itikadî konuları içeren yirmi beş bölümlük kısım mukayeseye konu edilmiştir.

Mukayeseye konu edilen bu iki eser sûfi bakış açısıyla ehl-i sünnet anlayışın ifade ettiği konuların neredeyse tamamına temas etmiştir. Ancak Kelâbâzi'nin, Sühreverdi'ye göre daha fazla meseleye temas ettiği

⁶⁵ Hilmi Karaağaç, "Kalam Konularına Tasavvufi Yaklaşım", *G.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 8, (2015): 18.

gözlemlenmiştir. Kelâbâzî itikadî konuları yirmi beş başlık altında ele alırken Sühreverdî eserini on fasla ayırmıştır.

İki eserin ele aldıkları konu başlıklarının sayısında farklılık olması, müelliflerin kendi dönemlerinin ihtiyaçları gereği olduğu söylenebilir. Kelâbâzî'nin eserinin müstakil akaid metni olmayışı da bunda etkili olmuştur. Bu durum müelliflerin muhataplarına karşı ifade biçimlerine de yansımıştır. Zira Kelâbâzî, eserinin genelinde ele aldığı konuları temellendirmek için ayet ve hadisleri kullandıktan sonra büyük sufilerden pek çok nakilde bulunmuştur. Kendinden önce oluşan sûfi düşüncüyü dikkate alarak o birikimi özlü bir şekilde ifade etmiştir. Bu onun delillendirme yönteminin yanında meseleleri açıklama metodunu da göstermektedir. Eserini yazmadan önce yapılan çalışmaları incelemesi, o birikimi temel materyal olarak kullandığına işaret etmektedir.⁶⁶

Kelâbâzî'nin kendinden öncekilerin görüşlerinden yararlanarak o birikimi dikkate alması onun çok yönlü, kapsamlı aynı zamanda özgün ve orijinal izahlar yapmasının önüne geçmemiştir. Kelâbâzî, birçok konuyu kendinden önceki eserlerde geçtiği şekliyle değil kendi ifadeleriyle anlatmıştır.

Sühreverdî ise eserini kaleme alırken sûfilerden nakle çok fazla yer vermemiş, görüşlerini ayet ve hadislerle temellendirerek delillendirmiştir. Eser okunurken bir kelim aliminin eseriymiş hissiyatı oluştursa da Sühreverdî bir sûfi olarak görüşlerini ortaya koyar. Eserinde zaman zaman farklı itikadî görüşleri değerlendirmiş ve eserini bu şekilde kaleme almıştır. İki müellif mevzubahis ettikleri hadislerde sahih hadis kitaplarında geçen hadislerin dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Bunun yanında itikadî konularda Sünnî görüşe muhalif görüş ve kabullere de yer vermişlerdir.

Kelâbâzî, itikadî meselelere tevhid bahsiyle başlar. Bu konuda tenzih fikrini esas alan Kelâbâzî, sûfilerin ittifak ettiği hususları sıralar. Burada Allah'ın cisim, araz, cevher, hayal, şahıs ve şekil olmadığını söyleyerek madde ve ilintilerinden münezzehe olduğunu savunur. Allah'ın esmâsından bahsederek Allah Teâlâ'nın kendini isimlendirdiği ve vasıflandırdığı şekilde anılması gerektiğini vurgular. Zamanın, mekânın, düşüncenin, gözlerin O'nu ihata edemeyeceği, hakkında bazı soruların sorulamayacağı vurgusunu özellikle yapar. Ona göre zamana ve mekâna

⁶⁶ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, 7.

deleat eden kelimeler Allah hakkında kullanıldığında mahluklar için ifade ettiği manayı ifade etmez.⁶⁷

Sühreverdî ise eserine sahih itikadı açıklayarak başlar. Tasavvuf kültüründe kalp tezkiyesinin büyük önem taşıması sebebiyle sahih itikadın heva ve heveslerden arındırılarak temizlenmiş, Allah'ın zikriyle güçlendirilmiş ve takva ile süslenmiş kalpte olacağını söyler. Ayrıca bu kalp sahiplerinin, tasavvuf yoluna giren ve dünyaya karşı zâhid olan kimseler olduğunu sözlerine ilave etmesi, sahih tevhid akidesi için tasavvufu gerekli gördüğü sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁶⁸ Tevhid bahsine ikinci fasılda değinen Sühreverdî, bu konuda Kelâbâzî'den farklı bir şey söylememiştir. İki müellif bu konuyu neredeyse lafızları itibariyle bile aynı şekilde ifade ederler. Sühreverdî ayrıca bu konuda kendisinden delil isteyenlere, kâinatı işaret etmiştir ve kâinatın tüm zerrelereyle delil olabileceğini söylemiştir.

Allah'ın sıfatları ve isimleri konusunu beş başlık altında ele alan Kelâbâzî, Allah'ın ezelde kendini tavsif ettiği bütün sıfatlarla muttasıf olduğunu belirtir. İzzet, kuvvet, kudret gibi sıfatlarla ezelde vasıflandığı gibi tekvin, irade, halk gibi sıfatlarla da vasıflanmıştır. Aynı zamanda Allah'ın zatı nasıl cevher, araz ve cisim değilse sıfatları da değildir. Haberî sıfatlar konusunda Allah'ın işitmesi, görmesi, yüzü ve elinin olduğunu ve sûfilerin de bunun üzerinde ittifak ettiğini belirtir. Ancak ona göre bu görme, işitme, yüz veya el, mahlukları gibi değil Allah'a layık olan manada O'nun sıfatıdır. Allah'ın isimleri konusunda doğrudan bir görüş belirtmekten uzak duran Kelâbâzî, sûfilerin bir kısmının Allah'ın isimlerinin Allah'ın aynı olduğunu bir kısmının ise ne aynı ne de gayrı olduğunu söylemekle yetinmiştir. Sühreverdî ise üçüncü fasılda Allah'ın zatî sıfatlarını saymış, aynı Kelâbâzî gibi Allah'ın esmâ ve sıfatlarının kendi vassıf ettiği şekilde olduğunu söylemiştir. Burada tekvini dışarda tutarak hayat, kudret, ilim, irade, semî', basar ve kelim sıfatlarına yer vermiştir. Haberî sıfatları altıncı fasılda değerlendiren Sühreverdî, âyet ve hadislerle vârid olan bu sıfatların tamamını kabul etmesinin yanında bunları kabul etmenin tevhid fikrini güçlendireceğini de ifade etmiştir. Bunların teşbih ve ta'tile konu olmayacağını belirtir ve bu konuda çok düşünülmemesini, olduğu şekliyle iman edilmesi gerektiğini savunur.

⁶⁷ Kâne Allah (Allah vardı), 'inde'llah (Allah'ın katında) gibi ifadeler özel anlamlar kazanır.

⁶⁸ Sühreverdî ayrıca, sahih akideyi isteyen kimselere vahyin izlerini takip etmesi önerisinde bulunur.

İki müellif de rü'yetullah/Allah'ın görülmesi konusunu ayrı başlık altında ele almıştır. Kelâbâzî'ye göre rü'yet, müminler için ahirette aklen caiz naklen vaciptir. Ona göre dünyada Allah'ı görmek mümkün değildir. Bazı sûfilerin "Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı"⁶⁹ ayetinden hareketle Hz. Peygamber'in dünyada Allah Teâlâ'yı kalp gözüyle gördüğünü kabul ettiğini belirtir. Ancak Hz. Aişe'nin rivayetine⁷⁰ bağlı kalarak Hz. Peygamber de dahil bunun kimse için mümkün olmadığını söyler.

Sühreverdî ise bu meseleyi eserinin yedinci faslında değerlendirir. Sühreverdî'ye göre de rü'yet, ahirette müminler için mümkündür. Zira ahirette göz, bu dünyada ihtiva ettiği anlamın ötesine geçecek, mekân anladığımızdan farklı bir hâl alacak, renkler ve ışık ise farklı bir manaya kavuşacaktır. İnsanın fiillerinin yaratılması konusunu iki müellif de müstakil başlıklar altında ele alır.

Kelâbâzî, insanların bedenlerini yaratan Allah olduğu gibi fiillerini yaratanın da Allah olduğu düşüncesindedir. Hayır ve şer insanların yaptığı fiillerin tamamı Allah Teâlâ'nın kaderi, kazası, meşiyeti ve iradesi ile gerçekleşir. Ancak insanların da irade ve ihtiyar sahibi olduklarını cebren herhangi bir şeye zorlanmadıklarını, mükafat ve ceza verilirken bu fiilleri ve iktisaplarının esas alındığını ilave eder. Sühreverdî, insanın fiillerinin yaratılması konusunda bir muğlaklık olduğunu kabul eder. Ancak bu muğlaklığı insan idrakinin acziyetiyle ilişkilendirir. Bu konuyu Allah'ın kudreti meselesiyle birlikte değerlendirir. Ona göre Allah Teâlâ bütün varlıkları yaratma, yaşatma ve yok etme kudretine sahip olmasıyla kâdir-i mutlaktır. İnsanların sahip olduğu kudret ise Allah'ın onlara bu kudreti vermesiyledir. Kudreti ve kudret sahibini yaratan Allah, iradeyi ve irade sahibini de yaratır.

Sühreverdî, fiilin kaynağının kalpte bulunan irade olduğunu söyler ve failin fiilinde herhangi bir iradesi olmadığından bahseder. Yani ona göre fiiller, kalpteki iradeyle gerçekleşir ve kalpteki bu iradeyi yaratan da Allah'tır. Dolayısıyla fiiller Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Mutlak irade ve kudret sahibi Allah, yaptıklarından dolayı sorgulanmaz. Zira Allah, kafiri ve küfrü yaratır ancak ona imanı emredebilir. Kişinin yaptığı kötü fiillerden dolayı sorumlu olması, onun kesb etmesinden kaynaklanmaktadır. Yani fiilleri yaratan Allah, kesb eden ise insandır.

⁶⁹ en-Necm, 53/11.

⁷⁰ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, 47.

Herhangi bir cebir söz konusu değildir. Allah Teâlâ bütün alemleri bir hikmetle yaratmıştır.

İki müellifin de temas ettiği bir diğer konu şefaati meselesidir. Her ikisi de kıyamet günü Allah'ın izniyle şefaati mümkün görür. Bunun yanında peygamberlerin mucizeleri, evliyanın kerameti, ülü'l-emre itaat, cennet ve cehennem yaratılmış olduğu, sıratın, mizanın, havzın hak olduğu, kıyamet alametleri, hilafet müessesesi ve Kureyş'ten seçilmesi gerektiği, sahabenin fazileti ve onlara karşı muhabbet beslenmesi, kabir azabı ve Münker-Nekir'in sorgusu, sadık rüyalar, aşere-i mübeşşerenin cennetlik olduğu, kalbinde zerre iman bulunan kimsenin ebedi olarak cehennemde kalmayacağı gibi hususlarda müşterektirler.

İnsanın maslahat ve menfaatine uygun olan ne ise Allah'ın onu yaratması vaciptir anlamına gelen ve Mutezile'ye ait olan "aslah" prensibi hakkında Kelâbâzî, bunun mümkün olmadığını söyler. Kelâbâzî'ye göre buna inanmak, Allah kulları için en faydalı olanı yaratmıştır ve bunun ötesinde yapabileceği bir şey de yoktur anlamına gelir ki, Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Dolayısıyla bu anlayışı kabul etmez. Sühreverdî ise eserinde bu konuya temas etmemiştir. Çocuk yaşta ölenlerin hükmü, mükellefiyet, ruh, melek-peygamber üstünlüğü, zelle, fıkıh mezhepleri Kelâbâzî'nin temas ettiği ancak Sühreverdî'nin eserinde yer vermediği diğer konulardır.

Tasavvufun teşkilatlanmaya başladığı bir dönemde yaşayan Kelâbâzî, kaleme aldığı bu eserinde incelediği mevzular itibariyle ilk dönem kelimcilerinin temas ettiği meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Hareket noktası en temelde Kur'an-ı Kerim ve hadisler olmuş, bunun yanında mantikî izahlar getirerek meseleleri delillendirmiştir. Eserinde, sûfî anlayışta ehl-i sünnet çizgisini belirginleştirmek ve hâkim kılmanın yanında gerçek sûfilikle bozulmaya yüz tutan sûfilik arasındaki ayrımı da ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Ayrıca, sûfîlerin akidesini ehl-i sünnet anlayışıyla teminat altına almayı hedeflediği söylenebilir. Bu yönüyle eseri, tasavvufun İslam'ın bir parçası olarak kabul edildiği ve böylelikle kurumsallaşmanın önceki evresi olan dönemde, sûfîlerin ehl-i sünnet anlayışına uygunluğunun delili niteliği taşımaktadır. Nitekim Kelâbâzî'nin, temas ettiği inanç konularında ehl-i sünnet itikadının temel metinlerinden Fıkıh-ı ekber'i merkeze aldığı da anlaşılmaktadır.

Sühreverdî, itikadî konuları Eş'arî anlayışın düşüncelerinden faydalanarak izah etmiştir. İzah ve delillendirmelerini ayet ve hadisler ışığında yapan Sühreverdî, kelimcilerinin üzerinde ihtilaf ettiği ve

tartışmaların olduğu konularda çok fazla yorum yapmamıştır. Tasavvufî kişiliği sebebiyle teslimiyetçi yapısı onu, cedelden uzak tutmuştur. Böyle konularda insan aklını sınırlı görmüş, kişinin anlayışının aciz kalabileceğini söylemiştir.

Sonuç

Tarihi süreçte itikadî açıdan pek çok eleştiriye maruz kalan sûfiler; yapılan eleştirilerin aksini ispat etmek, sahih itikadî göstermek, kendi anlayışlarını ortaya koymak maksadıyla bu konuda eserler telif etmişlerdir. Biz de burada tasavvuf tarihinin ilk döneminde ve bu dönemden yaklaşık iki buçuk asır sonra kaleme alınan Kelâbâzî'nin *et-Ta'arrufli mezhebi ehli't-tasavvufu* ve Sühreverdî'nin *İ'lâmü'l hüdâ ve akîdetü erbâbi't-tükâ* isimli eserlerini yaptıklarını itikadî izahlar bağlamında karşılaştırdık.

İki müellif konuları ele alış itibariyle meselelere birbirlerinden farklı yaklaşmış olsalar da anlayış olarak bariz farklar olduğunu söylemek zordur. Aralarındaki en büyük farklılığın birinin diğerinden daha fazla meseleye temas etmiş olması diyebiliriz. Her ikisi de ehl-i sünnet itikadının görüşlerini farklı yönlerden ele almış ancak aynı şeyi söylemişlerdir. Bu durum bize, aralarında geçen yaklaşık iki buçuk asırda sûfî anlayışın, sûfilerin itikadî meselelere olan bakışının değişmediğini göstermektedir.

Kaynakça

- Arberry, Arthur John. *The Doctrine of The Sûfis*, London: At The Universty Press, 1935.
- Bağdâdî, Abdülkahir. *el-fark Beyne'l-fırak*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Bağdâdî, Abdülkahir. *Usûlü'd-dîn*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Buhârî. *Sahîh-i Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-Kübra Emiriyye, 1311.
- Çatak, Adem. *Şihâbeddin Sühreverdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane: Afşar Matbaası, 2012.
- Çelebi, İlyas. "İlk Dönem Süfilerinin İtikadî Konulara Bakışları", *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar II*, Der. Abdurrahman Dodurgalı, Ahmet Yücel (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zünûn*, İstanbul: Matbaa-i Behiyye, 1941.
- Eflâkî, Ahmed. *Menakübü'l-arifin*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, İstanbul: Otto Yayınları, 2017.
- Eş'ârî, Ebül-Hasan. *el-İbâne*, Beyrut: Dârü'l-Beyân, 1981.
- Göktaş, Vahit. *Hicrî IV. Asır 'Buhârâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, İstanbul: Meydan Yayınları, 2008.
- Gömbeyaz, Kadir. "İslam Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Huda, Kamer. *Şihâbeddin Ömer Sühreverdî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, çev. Tahir Uluç İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Karaağaç, Hilmi. "Kelam Konularına Tasavvufi Yaklaşım", *G.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 8, 2015.
- Karadaş, Cağfer. *Sûfi İtikadı*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Beyrut, Dâr'ul-Kütübü'l-İlmiyye, 2019.
- Müslim. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Kahire: Dârü'l-İhyâ, 1900.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr. *Usûlü'd-dîn*, Kahire: Mektebetü'l Ezheriyye, 1512.
- Popovic, Alexander ve Gilles Veinstein. *İslam Dünyasında Tarikatlar*, çev. Osman Türer, İstanbul: Sûf Yayınları, 2004.
- Râzî, Fahreddin. *İ'tikâdâtü Firaki'l-Müslimin ve Müşrikîn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982.
- Sâbûnî, Nüreddin. *el-Bidâye fi Usûlîd-dîn*, İskenderiye: Dârü'l-Maârif, 1969.

- Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982.
- Sühreverdî, Şehabeddin. *İlamü'l-hüdâ ve akîdetü erbâbi't-tükâ*, Beyrut: Mektebetü'n-nâşirûn, 2016.
- Sühreverdî, Şehabeddin. *Resâil Sühreverdî*, Beyrut: Dâru'l-Havl, 2018.
- Uludağ, Süleyman. "Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî", *DİA*, Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Yetik, Erhan. "et-Ta'arruf li-mezhebi Ehli't-tasavvuf-Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî", *Tasavvuf Klasikleri*, edt. Ethem Cebecioğlu, İstanbul, Erkam Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Şehâbeddîn Sühreverdî", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Tasavvuf Klasiklerinde Sûfilerin Sahâbe Algısı

Companion Perception of Sufis in Sufi Classics

Sevda Tezel

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
sevdatezel07@gmail.com

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Türkiye
ORCID:0000-0003-4906-450X

Doç. Dr. Veysel Akkaya

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
veysel.akkaya@izu.edu.tr

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4760-9951

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	27 Şubat February 2023
Kabul Tarihi Accepted	06 Nisan April 2023
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Cilt Volume	26
Sayı Issue	51
Sayfa Pages	83-107

Atıf | Cite as

Sevda Tezel – Veysel Akkaya, “Tasavvuf Klasiklerinde Sûfilerin Sahâbe Algısı”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 83-107.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sevda Tezel-Veysel Akkaya).

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Öz*

Sahâbîler, Hz. Peygamber'den hem zâhir hem bâtın yönden hisse alarak, onun rehberliğinde hayatlarını yeniden inşa etmiş ulvî şahsiyetlerdir. Onlar, Hz. Peygamber'den bir parça olmuş, her birinin kendilerinde sembolleşen özellikleri ile İslâm'ın temsilcileri olmuşlardır. Sonraki nesillere, İslâm'ın anlaşılmasında ve yaşanmasında büyük katkı sağlayan sahâbeden bazıları, zühd yönleriyle tebârüz etmişlerdir. Resûlullah Efendimiz vasıtasıyla aldıkları zühdî eğitim, ashâbın izinden gitme gayretini sarfeden tüm sûfilere, kalbi hayatı idrâkte ve hayata geçirmede kılavuzluk etmiştir.

Sûfîler, sahâbîlerin şeriat ve takvâ ile bezenmiş yoluna özlem duymuşlar, onların zühd esâslı hayatları gibi bir hayat yaşamayı hedeflemişlerdir. Onların ibâdet ve zühd eksenli hâllerine hâllenerek, dünyâyı, âhiret odaklı yaşamak sûretiyle "ümmeden vasata'ya" dâhil olmayı, hakiki Müslüman'ın bir vecibesi olarak benimsemişlerdir. Yazdıkları eserlerle ahlâk ve mânevîyatın toplumda teessüs etmesi, Asr-ı saâdet ruhunu, ilke ve ideallerini, kişinin hayatına uygulayabilmesi için, sahâbenin hayatından mânevî reçeteler sunmuşlardır. Makalemiz, Tasavvuf ilminin mihenk taşları sayılan klasik eserlerde, sufilerin önderi olarak görülen sahâbenin, tasavvufî anlayışa kaynaklık ettiklerinin tespiti ile tasavvuf ilmi ile sahâbe arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sahâbe, Asr-ı Saadet, Sûfi, Zühd,

* Bu makale "Tasavvuf'ta Sahâbe Algısı" adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.
This article has been generated from the master's thesis titled "The Perception of Companions (Sahaba) in Sufism"

Companion Perception of Sufis in Sufi Classics

Abstract

Companions are lofty personalities who followed the lead of the Prophet both externally and internally, and rebuilt their lives under his guidance. Some of the Companions, who made a great contribution to the understanding and living of Islam for the next generations, were distinguished by their ascetic aspects. Sufis longed for the way of the Companions adorned with sharia and taqwa, and aimed to live a life like theirs based on asceticism. They have become better with their worship and zuhd-oriented states, and they have adopted the idea that it is a duty for a true Muslim to be included in the "moral community" by living in this world in a hereafter-oriented way. Through the works they wrote, they offered spiritual prescriptions from the life of the Companions so that morality and spirituality could be established in society, and the spirit of the Age of bliss, principles and ideals could be applied to one's life. Our article reveals the relationship between the discipline of Sufism and the Companions, with the determination that the Companions, who are seen as the leader of the Sufis, are the source of the Sufi understanding in the classical works that are considered as the touchstones of Sufism.

Keywords: Islam, Sufism, Zuhd, Companions, Sufi

ادراك المتصوفة الصحابة في كلاسيكيات التصوفا

الملخص

الصحابة شخصيات نبلاء أقاموا حياتهم من جديد بإرشاد النبي صلى الله عليه وسلم بالأخذ منه حصّة ظاهرا وباطنا. هم أصبحوا قطعة من النبي وأصبحوا ممثلي الإسلام بمخاضهم التي ترمز في أنفسهم. تبرز بعض الصحابة بالزهد الذين ساهموا الاجيال خلفهم مساهمة كبيرة في فهم وعيش الاسلام. أرشد تربيتهم الزهدي بوسيلة رسول الله صلى الله عليه وسلم جميع المتصوفة الى ادراك الحياة القلبي وتنفيذها الذين يبذلون جهودهم لأن يسيروا في إرث الصحابة.

المتصوفة اشتاقوا الى سبيل الصحابة المزخرف بالشرعة والتقوى واستهدفوا أن يعيشوا حياة مثل حياتهم المبنية على اساس الزهد. قبلوا الدخول الى "امة وسطا" مسؤولة المسلم الحقيقي عن طريق العيشة في الدنيا من خلال التركيز الى الآخرة باتخاذ خاتمهم المحور بالعبادة والزهد. بالتأليف التي كتبوا عرضوا وصفات معنوية من حيات الصحابة لتأسس الأخلاق والمعنوية في المجتمع، ولاستطاعة الشخص التطبيق روح عصر السعادة، ومبادئه ومثله العليا في حياته

مقالتنا تثبت كون الصحابة التي ينظر اليهم كدليل الصوفيين مصادرا وأمثلة للفهم والمعيشة الصوفيتان وتكشف عن التعلق بين علم التصوف والصحابة في التأليف الكلاسيكية التي تعد محكا لعلم التصوف.

الكلمات المفتاحية: التصوف، الصحابة الكرام، عصر السعادة، الصوفي، الزهد.

1. Giriş

Âyet ve hadislerde pek çok övgüye mazhar olan sahâbîler, Kur'ân ve Sünnet'e olan bağlılık, Hz. Peygamber'e teslimiyetleri ile İslâm'ın doğru anlaşılmasında, yaşanmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında en büyük rol üstlenmişlerdir. Sahâbîlerin Hz. Peygamber'den elde ettikleri zühd hayatına yönelik öğretiler, kalbî hayatın anlaşılmasında ve tatbikinde sûfilere rehberlik etmiştir. Öyle ki tasavvufi hayata dair yazılan klasik eserlerde de temel vurgu, sahâbe döneminin zâhidlik esâsına dayandığı ve tasavvufun nüvelerini taşıdığı bilgisi üzerinedir. Bu açıdan sûfiler, imânın kemâle ermesinin ve istikâmet hali üzere yaşam sürmeyi, manevî terbiye yolunu sahâbenin zühd tavırlı yaşayışında bulmuşlardır.

Sahâbe-i kirâm hakkında akademik çalışmalar yapılmış, sahâbe ve hayatlarıyla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Sahâbe'ye dair araştırmaların özellikle Hadis, Tefsir, İslam Tarihi gibi ilim dallarında daha çok yer aldığı görülmektedir. Tasavvuf alanında da sahâbenin zühdî kişiliği ile ilgili çok az çalışma bulunmaktadır.¹ Bu makalede tasavvuf klasiklerinde sahâbe tasavvuruna dair görüşler tespit edilmeye çalışılacak ve sahâbe ile ilişkili bazı tasavvufi konulardan bahsedilecektir.

2. İslâmî İlimlerde Sahâbe

Sahâbe-i kirâm'ın, ümmete emsâl olmadaki kifâyeti, Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhâtaplarından olup âyetlerinin hükümlerini anlama ve fiiliyata geçirmedeki hassasiyetlerinden gelmektedir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi zahirî ilimler, özlerini Asr-ı saâdet'ten almıştır.² Hz. Peygamber'den sonra, Kur'ân'ı tefsir etme görevini sürdüren³ sahâbenin beyânı, tefsir ilminin ilk kaynakları olarak görülmüş ve sahâbîler⁴ tefsir mekteplerinin⁵ ilk muallimleri arasında yer almışlardır. Sahâbîlerin, yalan ve uydurma bir rivâyetin, hadis olarak Hz. Peygamber'e atfedilmesine

¹ Mustafa Yıldırım, İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları Sahâbe Dönemi, Hicri I. Ve II. Asır, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), Said Kobak, *Sahâbenin Mal ve Servete Bakışı (Ebû Zerr el-Ğifârî Örneğinde)*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.)

² Bkz. Hulusi Yavuz, "İslâm'da İlim ve Medeniyet Kaynağı ve Te'siri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7-10, İstanbul, (1995):16.

³ Bkz. Fatih Tiyek, "İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açısından Değerlendirilmesi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23 (2014): 157.

⁴ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, 8 bs. (İstanbul: Şule yayınları, 2018), 155.

⁵ Bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, 3 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 34.

Mekke Tefsir Okulu İbn Abbas; Medine Tefsir Okulu Übey b. Ka'b'; Irak Tefsir Okulu Abdullah b. Mesûd.

mahal vermemek, yanlış anlaşılmanın önünü kesmek amacıyla gösterdikleri hassasiyet⁶, tetkit ve tenkit⁷ hususunda gösterdikleri titizlikleri, hadîs usûlü ilminin özünü oluşturan nesil olarak görülmelerini sağlamıştır.⁸Rihle adı verilen yolculuklarla, hadîslerin korunmasında ve gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılmasında da belirleyici olmuşlardır. Fıkıh, nas merkezli ilke ve esâslar, sahâbe rivâyetleri ile gelişmiş, sistemleşerek günümüzdeki halini almıştır.⁹ Hz. Peygamber'den sonra fikhî konularda Hz. Ömer (ö.23/644), içtihatlarıyla İslâm hukukunda önemli değer olmuştur.¹⁰

Hadîslerden anlaşıldığı üzere, sahâbilerin kelâmî konularda Hz. Peygamber'e sordukları sorular ve husus ile ilgili konuşmaları¹¹, kelâm ilminin ilk temâyüllerinin tâyininde etken olmuştur.¹² Kelâm ilminin de kurucu nesli olarak görülen sahâbenin, efdâliyet ve dinî değerleri ile İslamî ilimlerin merkezinde yer aldıkları görülmektedir.

3. Tasavvufi Hayatın Kaynağı olarak Sahâbe

Hz. Peygamber ve sahâbenin yaşadığı dönem, Müslümanlar tarafından asırlardır en ideâl dönem olarak kabul edilmiştir. Asr-ı saâdet dönemi, tasavvufi hayatın ilk görünümü olan “zühd” hareketinin, ilerleyen dönemde “tasavvuf” adıyla anılmasının müsebbibi olarak görülmüştür.¹³ Dini hükümlerin bâtinî yönünü ele alan tasavvuf ilmi

⁶ Osman Yağmur, *Hâkim, En-Nisâbüri'nin Hadîs Usûlü Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 18.

⁷ Hadîsleri rivâyet etmede gösterdikleri hassasiyetin yanı sıra müzâkere yoluyla ortaya çıkan hataları da tashih etmişlerdir. Bkz. *Osman Yağmur, Hâkim En-Nisâbüri'nin Hadîs Usûlü Anlayışı*, 19.

⁸ Bkz. Huriye Martı, *Hadîs Usul ve Hayat*, 4bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 68.

⁹ Bkz. Şevket Pekdemir, “Fakihlere Göre Rivâyetin Kapsamı ve İslâm Hukukuna Etkiler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.18, S.1, (2008): 165.

¹⁰ Bkz. Murat Kaya, *Hz. Ömer'den 111 hayat ölçüsü*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 23.

¹¹ Abdullah İbn Deylemî: “Übey b. Kâ'b'in yanına varmıştım. Kendisine: 'İçimde kaderle alakalı bazı şüpheler belirdi. Bana (bu mevzuda) bir şeyler anlatır mısın? Umulur ki Allâh bu sayede kalbimde oluşan şüpheyi giderir' dedim. Benim bu sözlerime karşılık Übey b. Kâ'b dedi ki: 'Eğer Allâh göklerinde ve yerlerinde bulunan halka, azab etseydi onlara zulmetmiş sayılmazdı. Eğer onlara rahmetle muamele etseydi bu (onlar için) amellerinin karşılığında daha hayırlı olurdu. Eğer sen Allâh yolunda Uhud dağı kadar altın harcasan, kadere imân etmedikçe, kaderde sana isabet eden şeyin sana mutlaka erişeceğini, kaderde sana isabet etmeyen şeyin de sana erişemeyeceğini bilmedikçe, Allâh bunu senden kabul etmez. Eğer bundan başka bir inanç üzerinde ölürsen cehenneme girersin' dedi. Onun yanından ayrıldıktan sonra Abdullah b. Mes'ûd'un yanına vardım. O da bana buna benzer sözler söyledi. Sonra Huzeyfe b. el-Yemân'ın yanına vardım. O da aynı şeyleri söyledi. Sonra Zeyd b. Sabit'e vardım. O da bana Peygamber'den (s.a.s) buna benzer sözler nakletti. "Ebû Davud, "Fi'l-Kader", 4699.

¹² Bkz. Ekrem Demirli, *Şair Sûfiler*, 2 bs. (İstanbul: Süfi Yayınları, 2018), 216.

¹³ Bkz. Yıldırım, *İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları (Sahâbe Dönemi, Hicri I. Ve II. Asır)*, 1.

“sahâbenin yaşam biçiminden”¹⁴ neşet etmiştir. Bu düşüncenin temelini, sahâbenin Kur’an ve Sünnet ile inşa olmuş, zühd takvâ, tefekkür, zikir, ihlâs, nefis-tezkiye, muhabbet, sabır, şükür, rızâ, fakr gibi değerlerle yoğrulmuş yaşantıları oluşturmaktadır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi zahirî ilimler de özlerini Asr-ı saâdet’ten almışlar¹⁵ ancak zahirî ilimlerde doğrudan yer bulmayan manevî ve ahlâkî boyut, tasavvuf ilminde temsiliyet bulmuştur.

Sahâbe, tasavvuf ilminde daha çok zühd yönleriyle incelenmiştir. “Dünyaya karşı aşırı arzu ve rağbetin zıttı” olan zühd¹⁶, tasavvuf makamlarından biri olarak görülmüştür.¹⁷ Zühd, genel olarak tasavvuf ilminin zübdesi olarak görülmüştür. Kaynağını Kur’ân ve hadîslerden alan zühd telakkisi, âlimler tarafından teşvik edilmiştir.¹⁸ Zühdün bir başka anlam açılımı “Âhîret rahatı için dünyâ hayatını terk, elden çıkarılan şeyin kalpten de çıkarılması”¹⁹ şeklindedir. Dünya hayatının geçici ve değersiz oluşu Kur’an-ı Kerim de birçok âyette²⁰ ifade edilmiş, sûfilerce, “Her şeyden kalbini boşaltarak (tebettül) bütün gönlünle ona yönel”²¹ âyetinde geçen tebettül kelimesi, zühd kavramını en iyi açıklayan ilâhî bir lafız olarak görülmüştür.²² “Eğlence, süslenme, övünme, mal ve çocuk sahibi olma” gibi hevâ ve heveslere kapılmamak zühdün gereğidir. Hz. Peygamber’in kendi tercihi olan zühd hayatı, ailesine ve çevresine sirâyet etmiştir. Hz. Peygamber, geçici olan her şeye, dünyevî hazlara iltifat etmemeyi, ibâdet ve kulluk şuûru ile yaşamayı bizzat tatbiki ile sahâbeye öğretmiştir. Sahâbe de Peygamber Efendimiz gibi zâhid olmaya rağbet ederek dünyadan yüz çevirmiştir. Bu nedenle sahâbenin hayatında, azla yetinerek infâka yönelmenin ve dünyevîlikten uzak yaşamın örneklerini çokça görmek mümkündür. Sahâbiler, helalinden servet temin etmek mümkünken, hesap verme kaygısından buna mesafeli durmuş, hatta bazıları mirasçısı oldukları helal malı, kalplerinin fesâda uğrayacağı

¹⁴ Abdürrezzak Tek, *Tarihî Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 76.

¹⁵ Bkz. Yavuz, “İslâm’da İlim ve Medeniyet Kaynağı ve Te’siri”, 6.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “Zühd”, 4/419.

¹⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 203.

¹⁸ Demirli, *Şair Sûfiler*, 298.

¹⁹ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Ta’rifât*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 120.

²⁰ Bakara, 2/86; Âl-i İmran 3/185; Nisâ, 4/77; Kehf, 18/46; Lokmân, 31/33; Naziât, 79/88.

²¹ Müzemmil, 73/8.

²² Bkz. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsir*, (İstanbul: Sönmez Yayınları,1969), 6.

endişesiyle almamışlardır.²³ Hz. Peygamber'in, "Dünyâ'ya karşı en az meylî olan birini görmek isteyen, ona baksın"²⁴ buyurarak övgüde bulunduğu Ebû Zer (ö. 32/653), zühdün en önemli temsilcilerinden biri olarak anılmaktadır.²⁵ Zâhidâne yaşantı içerisinde ömrünü tamamlayan, üzerinde on iki yama bir gömlekle halka hutbe okuyan²⁶ Hz. Ömer, Şam ve çevresinde yayılan vebâ hastalığını yerinde teftiş etmek üzere oraya gittiğinde, zamanın valisi Ebû Ubeyde'yi (ö.18/639) ziyaret etmiş, evinde kılıç, semer, zırh ve birkaç parçadan başka eşya olmadığını görmüştür.²⁷ Teheccüd ehli olarak bilinen, ibâdet'e çok düşkün olan, Temîm ed-Darî (ö.40/661) "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar"²⁸ âyetini okuyunca çok ağlayıp dua etmiş, bir gece teheccüde kalkamayıp uyuması sebebiyle, ceza olarak bir sene boyunca oruç tutmuştur.²⁹ Abdullah bin Ömer (ö.73/693), kibir endişesiyle, sade ve yumuşak olmayan kıyafetleri giyinmeyi tercih etmiştir.³⁰ Abdullah bin Revâha (ö.8/629), Mûte gazvesine çıkılacağı zaman, veda etmek için ailesinin yanına gittiğinde orada ağlamış, kendisine neden ağladığı sorulduğunda, âhiretteki âkbetine dair, cehennem üzerine kurulan sırat köprüsünü ve herkesin oradan geçecek olmasının kaygısını taşıdığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Vallahi içimde hiçbir dünya sevgisi ve size karşı aşırı bir sevgi yoktur. Ancak ben Resulullah'tan şöyle dediğini duydum: "İçinizden oraya varmayacak kimse yoktur"³¹, biliyorum oraya varacağım, ancak oraya vardığımda orada ne olacağım".³² Abdullah b. Zübeyir (ö.73/692), çok oruç tutma, kırk sene boyunca aynı elbiseyi giyme gibi pek çok yönüyle zühdün ve Allah'a kul olmanın zirvesinde anılan bir sahâbî olmuştur.³³ Ebû Hüreyre'nin (ö.58/678) mal, servet edinme gibi dünyevî hiçbir meşguliyeti olmamıştır.

²³ Bkz. İmâm Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-dîn Tercümesi*, çev. Ahmet Serdaroglu, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 6/180.

²⁴ Ahmed b. Hanbel "Müsned", 147.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 2/215.

²⁶ Bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İshâhî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, terc. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız ve Zekeriyâ Yıldız, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1/72-73. (Bundan sonraki dipnotlarda müellifin ismi İshâhî olarak kullanılacaktır); Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk: Dr. Abdulhalim Mahmud, (Kahire: Darul-Kutubil-Hadisîyye, 1960), 173.

²⁷ Muhammed Abdür-raûf Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's sûfiyye*, (Beyrouth: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah, 1248-2008), 1/157.

²⁸ Câsiye, 45/21.

²⁹ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/159.

³⁰ A.g.e., 1/181-182.

³¹ Meryem, 19/71.

³² Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/192.

³³ A.g.e., 1/190.

Bilakis o, şiddetli fakirliğe sabretmiş, yumuşak ve ipekli giyinmekten Allah rızası için kaçınmıştır.³⁴ Ölümü yaklaştığında ağlamış, sebebi sorulunca, âhret azığının azlığından ve yolculuğun zorluğundan³⁵ cevabını vermiştir.

Tasavvufî anlayış ve yaşamın nüvelerinin, ilk olarak onların hayatından zuhûr ettiği kabul edilen³⁶ Ashâb-ı Suffe'nin, tebettül ve dünyayı terk hali, sûfilere ilham kaynağı olmuş, hatta sûfî kavramının "suffe" kökünden geldiği ileri sürülmüştür. Bu iddia gramer açısından olmasa da anlam açısından doğru kabul edilir. Suffe ehlini rehber edinen sûfiler, onların yaşayış ve anlayışlarının mirasçılarıdır.³⁷ Bu sebeple Serrâc onları, "ehl-i Suffe'nin bakıyyesi" olarak niteler.³⁸ Bilindiği üzere Ashâb-ı Suffe, bünyesinde daha çok fakir ve kimsesizlerin bulunduğu, kazançlara sevinmeyen, kayıplara üzülmeyen, aza kanâat eden, fakr halini bir tercih haline getiren şerefli bir zümredir.³⁹ Zahîdane yaşayışlarının özünü, fakr hali teşkil eder. Bir tasavvuf kavramı olarak fakr, "Dünyadan yakayı kurtarmak, kalbi şikâyet etmekten kurtarmaktır"⁴⁰. "Hz. Peygamber'e ait yüce bir haslet" olan fakrı gerçekleştirmek, ilahî ikramlara muhatap olmak demektir⁴¹. Fakr ehli olan Ashâb-ı suffe de hiçbir neslin veya kişinin ulaşamayacağı mânevî makamlara ulaşmışlar, ilahî ikrâmlara nâil olmuşlardır.⁴² Tasavvuf makamlarının sıralamasında dördüncü sırada yer alan fakrı⁴³ "İlk sûfiler "yoksulluk" anlamına gelen fakr ile "Allah'a muhtaç olma" anlamına gelen fakrı birleştirerek bunu kendi meslekleri ve gayeleri haline getirmişlerdi".⁴⁴ "Onlara göre fakr (derişlik) Allah'a giden yol, fakir de (deriş) bu yolun yolcusudur".⁴⁵

³⁴ A.g.e., 1/154.

³⁵ A.g.e., 1/155.

³⁶ Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Bakış*, (İstanbul: Erkam Yayınları 2011), 73, 75, 80.

³⁷ Bkz. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ. 5bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 61.

³⁸ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, (İslam Tasavvufu), çev. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 26.

³⁹ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/395.

⁴⁰ İbn Acîbe, *Sûfilerin El Kitabı mi'racu't-teşevvûf ilâ hakâiki't-tasavvuf*, trc. Ahmet Murat Özel, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 40.

⁴¹ Ahmet Murat Özel, *İbn Atâullah el-İskenderî Hayatı Eserleri ve Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları), 313.

⁴² İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/398. "İyiler zümresine yerleştirdiler, Naim bahçelerinde misafir edildiler ve tesnim özünden içirildiler".

⁴³ Serrâc, *el-Lüma'*, (İslam Tasavvufu), 47.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, "Fakr" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 132.

⁴⁵ A.g.e., 132.

Tasavvuf tarihi içerisinde, kulun dünyaya bel bağlamamasını esas alan zühdî tavra karşılık meslek edinip, kesbin terk edilmemesini tavsiye edenler az değildir. Sahâbe içerisinde kara ve deniz ticareti yapan, hurma işlerinde çalışan⁴⁶, kısacası âhiretini kazanmak için dünyayı vasıta kılan kimseler de mevcuttur. El emeğiyle geçinmeyi tercih eden Selmân el-Farisî (ö.36/656)⁴⁷ gibi sahâbiler, az ile yetinerek en hayırlı kazanca talip olmuşlardır. Nitekim sahâbelerin zühd yaşantısını oluşturan, Allah'ın kaza ve hükmüne râzı olma, dünyanın hile ve tuzaklarından uzak durma vb. yaşantıları, tasavvufî hayat ve düşünceye kaynaklık etmiştir.

4. Tasavvuf Klasiklerinde Sahabe Tasavvuru

Tasavvufî anlayışa göre, Hz. Peygamber'in maneviyatı önce sahâbenin kalbine nüfûz etmiş, sonra nesilden nesile ehil olan velî kimselere intikâl etmeye devam etmektedir. Allah'a ulaşmanın en iyi yolunun muhabbet ile mümkün olduğunu söyleyen sûfiler, sahâbileri muhabbet erleri olarak tavsif ederek eserlerinde muhabbetin tasavvufî açılımlarını yapmışlardır. Sûfiler, Asr-ı saâdet'e duydukları özlemle, o dönemin maneviyatının, sahâbenin ahlâkî, zühdî hal ve anlayışlarının idrâk edilmesini ve yaşanmasını amaçlamışlardır. Sahâbilerden gelen nakilleri, kendi anlayış ve görüşlerini oluşturmada, merkezî konuma yerleştirmişlerdir. Tabakât müellifi sûfiler, özellikle meşhur zâhid sahâbilere yer veren eserleriyle, asıl manevi yaşantının sahâbenin yaşayışında olduğunu vurgulamışlar, tasavvufun kişi ve toplum yaşamındaki ehemmiyetini hatırlatmışlardır. Yine dinî hükümlerin zâhirinden çok ahlâkî ve tasavvufî yönlerini ele almışlardır.⁴⁸ Sahâbenin ilâhî emre ve sünnete dair tatbikatlarının, tasavvufun meşrûluğunu ve özünü ortaya koymada, mühim bir konumda olduklarını örneklerle göstermeye çalışmışlardır.

Makalemiz için faydalandığımız bazı klasik eserlerde, sahâbilerin müstakil başlık veya bölüm olarak nasıl yer bulduğunu ifade edersek;

A-Serrâc, *el-Lüma'* (ö. 378/988) eserinde dört halife, Ashâb-ı suffe ve bazı zühd yönüyle ön plana çıkan sahâbeye yer vermiştir.

B-Hargûşî (ö. 406/1015), *Tehzîbü'l-esrâr fi tabakati'l-ahyâr'da*, dört halifeyi müstakil bir başlık altında ele almıştır.

⁴⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmî'd-dîn*, 3/180.

⁴⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/177.

⁴⁸ Bkz. Süleyman Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2001), 8.

C-Ebû Nuaym İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde, sırasıyla dört halife, ehl-i Suffe, ehl-i beyt, hanım sahâbiler yer alır. Sahâbenin ileri gelenlerinden, ibâdet ve zikirle meşhur olmuş önderlerden bahsettiğini ifade etmektedir.

D-Hücvîrî (ö. 465/1072), *Keşfu'l-mahcûb* adlı eserinin tabâkat kısmında dört halife, Hz. Hasan (ö.49/669), Hz. Hüseyin (ö.61/680) ve ehl-i Suffe'ye yer vermiştir.

E-Gazzâlî (ö. 505/1111), *İhyâ-u ulûmî'd-dîn* adlı eserinde, ölüm ve sonrasını andığı bölümde, dört halifenin irtihâllerinden bahseder. Sahâbenin faziletlerini, ayrı bir bölüm dâhilinde ele alır.

F-İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise *Sıfatü's-safve* adlı eserinde Hz. Peygamber'den sonra Aşere-i mübeşşire'ye yer verir. Devamında sahâbeyi beş tabakaya ayırdıktan sonra, hanım sahâbilerden de bahseder. Birinci tabakada Bedir'e katılan ensar, müttetikleri ve dostlarından İslâm'a girenler, ikinci tabakada Bedir'e katılmayan ve erken Müslüman olan muhacir ve ensarlar, üçüncü tabakada muhacir ve ensardan hendek ve sonrasına katılanlar, dördüncü tabakada Mekke'nin fethinde ve ondan sonra Müslüman olanlar, beşinci tabakada Resûlullah vefat ettiği zaman genç olanlar yer alır.

G-İbnü'l Arabî'nin (ö. 871/1467), *el-Fütûhâtü'l Mekkîyye* adlı eserinde, Hz. Selmân-ı Farîsî'ye ayrı bir başlık açtığı görülmektedir.

H-Mevlânâ (ö. 672/1273), *Mesnevî* adlı eserinde dört halifeden ve Bilâl Habeşî'nin de (ö.20/641) içinde bulunduğu az sayıda sahâbeden bahsetmektedir. Özellikle Hz. Ali'nin (ö.40/661) bahsi daha çok geçmektedir.

I-Münâvî (ö. 871/1467), *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's süfîyye* adlı eserinde, sırasıyla dört halife ve zâhid sahâbeye vermiştir.

İ-İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), *Mektûbat* adlı eserinde yer alan 251, 328, 349. mektuplarda dört halifeden bahsetmektedir. Ve yer yer sahâbenin faziletlerine değinmektedir.

J-Kuşeyri'nin (ö. 465/1072) *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-kulûb*, adlı eserlerinde sahâbe hakkında müstakil bir başlık veya bölüm bulunmamaktadır.

Sûfiler eserlerinde sahâbeyi saygı ve duâyıyla yadederek⁴⁹, sahâbe-i kirâm veya ashâb-ı kirâm şeklinde hürmetle bahsederek güzel vasıflarla anarlar.⁵⁰ Onlar, Resûlullah'a olduğu kadar, Ehl-i beyt'e ve sahâbeye selam göndermeyi ihmal etmezler. Sûfiler, dört halifeyi, ehl-i beyti ve tüm ashâbı kendilerinin imâmı ve muallimleri olarak ittihaz etmişlerdir. Nebvî sünnetin gerçek vârislerine muhabbet duymayı ve yolundan ayrılmamayı, ehl-i sünnet olmanın şartlarından saymışlardır.⁵¹

Sûfilere göre sahâbîler, sûfilerin kılavuzları, dini yaşama ve uygulama da önderleridir.⁵² Hayra anahtar, şerre kilit⁵³, takvâ sâhibi⁵⁴, peygamberin nuruyla tenevvür eden, basîretli, akıllı⁵⁵, mübârek⁵⁶, temiz ahlâklı, cömert⁵⁷, halkın önderleri⁵⁸, kendilerine hürmet edilen, rehber⁵⁹, kılavuzlukta, karanlıkları aydınlığa çeviren⁶⁰ yıldızlar gibidirler.⁶¹ Hz. Peygamber'in, hayatının ve ahlâkının yolundan giden⁶² dinî emirleri yerleştirmekte, ona yâverlik eden⁶³, İslâm dâvâsının muhâfızları⁶⁴, bâtılın kaynağını kurutan, hidâyete eren⁶⁵, sâf⁶⁶, her açıdan pâk⁶⁷, bûhtan ve hâinlikten uzak⁶⁸, Rablerinin hükümlerine boyun eğen⁶⁹ Allah'ın rızâsına

⁴⁹ İsimlerini anarken "Radiyallâhü Anh" ifâdesini kullanırlar.

⁵⁰ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*; Mevlâna, *Mesnevi*; Hücuvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*.

⁵¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Abdülkadir Akçipek, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1977), 1-241, 2/1030-1033.

⁵² Bkz. Hücuvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 131.

⁵³ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/527.

⁵⁴ A.g.e., 2/119.

⁵⁵ A.g.e., 2/189.

⁵⁶ A.g.e., 2/ 393, 5/225, 8/256.

⁵⁷ A.g.e., 2/513.

⁵⁸ A.g.e., 2/225, 7/149.

⁵⁹ A.g.e., 4/107, 7/149.

⁶⁰ A.g.e., 5/139.

⁶¹ A.g.e., 8/33.

⁶² A.g.e., 4/107.

⁶³ A.g.e., 6/12, 3/173.

⁶⁴ A.g.e., 4/225.

⁶⁵ A.g.e., 7/599.

⁶⁶ A.g.e., 4/313.

⁶⁷ A.g.e., 4/441, 5/139, 7/ 175.

⁶⁸ A.g.e., 6/195.

⁶⁹ A.g.e., 6/85.

erişen⁷⁰, Allah'a dost olan seçilmiş⁷¹ ve dünyânın süsüne, şeytanın hilelerine aldanmayan⁷² kimselerdir.

Sûfiler, Resûllullah'ı sevmekle ve sahâbeyi sevmek arasında ayrılmaz bir bağ olduğu görüşündedirler.⁷³ Onlara göre sahâbilerin az infâk ile elde ettikleri derecelere dâhi ulaşamaz.⁷⁴ Sûfilerin, Hak katında övülmüş şahsiyetler olan sahâbe hakkındaki bakış açıları nettir. Onlara göre, sahâbenin hata ve kusurları araştırılmaz. Sahâbiler, fazîletleriyle, saygı ve ihtirâma layıktırlar. Onları hayırla yad etmek, onlara karşı sûizan beslememek, haklarında olumsuz konuşmamak gerekir. Çünkü nübüvvetin nurundan nasıpdar olmaları, onların yanlıştan korunmalarına ve istikâmet üzere yaşam sürmelerine vesile olmuştur.⁷⁵ Sûfiler, Kur'ân'ı ve hükümlerini bize nakleden sahâbe-i kirâma karşı, yapılan saygısızlığın aslında Kur'ân ve hükümlerine karşı yapılan saygısızlık anlamına geldiğini⁷⁶ ve sahâbenin arasında çıkan ihtilâflar hakkında da tartışmalara girilmemesi gerektiğini ifâde ederler.⁷⁷ Sahâbenin kimi fazîlet, kimi ilim yönünden diğerlerinden üstündür ve onlara hürmetle tâzim edilmesi gerekmektedir.⁷⁸ Hz. Peygamber'in "Kader konusunda olduğu gibi, ashâbdan da bahsedilince de sükût edilmesi"⁷⁹ isteği, Müslümanlarca önemli bir kabul olmalıdır. Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi, Resûllullah da sahâbeyi övmüş, ancak bu övgüler onları gurura sevketmemiştir. Çünkü onlar da kibir ve ucû'tan eser yoktur.⁸⁰ Bu övgülerle kibre ve yahut tembelliğe düşmeyecek kadar, âli şahsiyetlerdir. Cennetle müjdelenmiş olmaları dahî mevcut hâllerinde hiçbir değişiklik meydana getirmemiştir.

Tasavvuf klasiklerinde, sahâbenin izlerini takip edenlerin selâmete ereceğini, tersi istikâmette yol alanların ise ziyânda olacağı mesajını veren sûfi müellifler, dini yaşantının hafife alınıp, sapmaların görüldüğü

⁷⁰ A.g.e., 5/459.

⁷¹ A.g.e., 6/339.

⁷² A.g.e., 6/451.

⁷³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, 2/1177.

⁷⁴ Bkz. A.g.e., 1/464.

⁷⁵ A.g.e., 1/329.

⁷⁶ A.g.e., 1/184.

⁷⁷ Bkz. A.g.e., 1/231.

⁷⁸ Ebû Tâlib El -Mekkî, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Aızığı)*, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi 8bs. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016),3/525.

⁷⁹ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/204. Bkz. Tirmizî, "Menâkıb", 58/3862.

⁸⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 1bs. (Suudi Arabistan: Darû'l Minhac, 2011), 5/569.

zamanda, onların şeriat ve takvâ ile bezenmiş yoluna olan özlemlerini dile getirmişlerdir.⁸¹

Sûfilerin Ashab-ı Kiram'la kurmak istedikleri bağ, tasavvuf kültüründe birçok kavram ve sembolik anlatımlarda yer bulmuştur. Silsile kavramı da sahâbe ile kurulan bu bağlardan biridir. Tarikat silsilelerinin, genellikle Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin aracılığı ile Hz. Peygamber'e ulaştığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin soyundan gelenler, İslâm toplumunda özel bir konumda yer almış, onlara gösterilen tâzim, dini bir vazife, Hz. Peygamber'e tâbi olmanın bir gereği olarak görülmüştür.⁸² Hz. Peygamber'in nesebinden gelme izzet ve itibarını taşıyan tarikat önderlerinin yaşadıkları dönemin coğrafyasında, dinamikleriyle topluma önemli tesirleri olmuştur.⁸³

Hz. Peygamber (s.a.v), en çok sevap kazandıracak amelin "Allah'ı zikretmek" olduğunu⁸⁴, zikir meclislerinin de dünyadaki cennet bahçeleri olduğunu buyurarak, sahâbeye bu meclislerden istifade etmeleri gerektiği tenbihâtında bulunmuştur.⁸⁵ Sahâbenin, Hz. Peygamber'in tavsiyesi olan zikirleri çekmek amacıyla, iplere düğüm atarak ya da hurma çekirdeklerinden tespih yaptıklarına dair rivâyetlerde bulunmaktadır.⁸⁶ Toplu zikirlerde yaptıkları bilinen⁸⁷ sahâbeden, günlük virdi, on iki bin olanların olduğu söylenmektedir.⁸⁸ Sahâbe döneminden itibaren Müslümanlar, ferdi ve toplu olarak farklı zikir uygulamaları yapagelmiştir. Bu durum tasavvufî tarikatlarda icra edilen zikirlerle de yansımıştır.⁸⁹ İlk zikir telkini, Resûlullah tarafından dört halîfeye verilmiş, tarikatlar kendi meşreplerine uygun olanı esas almışlardır.⁹⁰ "Tarikatlerde, hafi zikir,

⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu, 3 bs. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 6/786; Bkz. el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/370.

⁸² Ümit Güler, "Osmanlı Sosyal Hayatında Seyyidler: 18. ve 19. yy. Diyarbekir Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.30, S. 1 (2021):190.

⁸³ Bkz. Mustafa S. Küçükaşçı, "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, nşr. Halil İncancık-İsmail Erünsal vd., (İstanbul: İsam Yayınları, 2019) 127.

⁸⁴ Tirmizî, "Daavât", 6.

⁸⁵ Tirmizî, "Daavât", 113. Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 3/150.

⁸⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/ 468. Tirmizî, "Daavat", 114.

⁸⁷ Ahmed B. Hanbel, "Müsned", 4/124.

⁸⁸ Şehâbeddin Sühreverdi, *Avârifü'l Maârif Tasavvufun Esasları*, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, (İstanbul: İber Yayınları, 2022), 3/747.

⁸⁹ Hatice Çubukçu, "Sayı Sembolizminin Tasavvuftaki Zikir Sayılarına Etkisi" *Akademik Bakış Dergisi*, S. 60 (2017): 9.

⁹⁰ Mehmet Şirin Ayış, "*Tasavvuf Yolcularının El Kitabı* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 42. Genel kabul gören zikir telkin usûlleri şunlardır:

genellikle Hz. Ebû Bekir kanalıyla gelen Sıddikî meşreplerin; celi/cehrî zikir de Hz. Ali kanalıyla gelen Hayderî meşreplerin yöntemi olmuştur”.⁹¹

Resûlullah'ın yüce ahlâkıyla bezenmiş olan sahâbenin muhabbeti, teslimiyet, sadakât ve özveri içermekteydi. Hz. Peygamber'le olan ruhânî birlikteliğini zirve seviyede yaşayan Ebû Bekir, malını, canını, her şeyini ilahî muhabbet uğruna fedâ etmekten çekinmemiştir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'e, “Ailen ve çocukların için evde ne bıraktın?” sorusunu sorması üzerine, onun, Allah ve Resûlü'nün muhabbetini bıraktım”⁹² demesi, muhabbetle dolu gönül âleminin yansımasıdır. O'nun muhabbetinden en fazla payı alan sahâbî oluşuna da delil niteliğindedir. Bir sahâbinin, Resûlullah'a, kıyamet ne zamandır? suâli üzerine, Hz. Peygamber onun sorusuna soruyla cevap vermiş, kıyamete ne hazırladın? buyurmuştur. Hiçbir hazırlığın olmadığını, ancak Allah'ı ve Resûlünü sevdiğini söylemesine karşılık olarak, “O halde sen âhirette sevdiğinizle beraber olacaksınız.”⁹³ demiştir. Bu sözler, sahâbeyi çok sevindirmiş, verilen bu müjde sonraki nesillere ümit aşılayan, değerli bir hazîne hükmünde görülmüştür. Sahâbenin, Allah'a ve Resûlü'ne olan sevgisi, sûfîlerin tüm amellerindeki ana esâsı teşkil etmiş, muhabbet kavramı tasavvufî düşüncenin merkezinde yer almıştır.

Sûfîler, “Mü'min, ülfet eder, ülfet etmeyen ve ülfet edilmeyen kimselerde hayır yoktur”⁹⁴ hadîsini, rehber edinmişler, Hz. Peygamber'in sohbetinde yer alan sahâbîlerin, elde ettikleri rûhânî hazları yaşayabilme niyetiyle, kendi yaşamları boyunca sohbet halkalarında yer almışlardır. Hz. Mevlânâ da sûfî olmanın yolunun sohbetten, gönül birliğinden geçtiğini ifâde etmektedir.⁹⁵ Allah Resûlü'nün sohbetlerinin sahâbeye sirâyet etmesi ve

a. Sıddikiyye: Rasûlullah'ın, Mekke'den Medîne'ye hicret ederken, Sevr mağarasında, oturur vaziyette iken (murabba) Hz. Ebû Bekir'in kulağına üç kez telkin ettiği zikirdir. Hafî zikir bu şekilde neşet etmiştir.

b. Kübreviyye: Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'e Müslüman olduğu sırada tevhid kelimesini cehrî olarak telkin ettiği zikirdir. Hz. Ömer o anda oturduğundan (murabba), Kübrevîler de oturarak zikrederler.

c. Nurbahşiyîye: Hz. Peygamber'in, Hz. Osmân'a telkin ettiği zikir çeşidi, sessiz kalbî zikirdir.

d. Cehriyye: Rasûlullah'ın Hz. Ali'yi oturtup, tevhid cümlesini üç defa söylemiş, Hz. Ali'ye gözlerini kapalı vaziyette iken üç defa tekrar ettirmiştir. Bu şekil zikrin adı cehrî zikirdir.

⁹¹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 31 bs. (Ensar Yayınları: İstanbul, 2020), 186.

⁹² Ebû Dâvûd, “Zekât”, 40.

⁹³ Müslim, “Birr”, 163.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 2/400.

⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevi*, 1/76. “Öyleyse yakınlık dili bizâtihi başkadır, gönüldâşlık, dildaşlıktan iyidir.”

onları bu yolla eğitmesinden yola çıkılarak, sohbet irşâd yöntemi olarak da kullanılagelmiştir. Sûfiler nezdinde sohbet, tasavvuf yolunun ve Nebevî terbiyenin en önemli araçlarından biri kabul edilmiştir. Resûlullah'ın sahâbe ile olan sohbetlerinin devamı olarak görülen bu meclislerin, edep ve adâbına dair eserlerde yazılmıştır.⁹⁶ Ashâbın seyahatle irşâd metodu da, önemli bir ideâl olarak görülmüş ve bu metodun sürekliliği sağlanmıştır.⁹⁷ Bunun yanı sıra tekkelerde, tarihimizde Ashâb-ı suffe'nin ruhunu ve ilkelerini yaşatan müesseseler olarak kabul görmüştür.⁹⁸ Tekkeler, Mevlânâ, Aziz Mahmut Hüdâyî (ö.1038/1628), Merkez Efendi, (ö. 959/1552), Hacı Bayram-ı Velî(ö. (ö. 833/1430), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70) gibi, İslâm târih ve medeniyetine iz bırakan birçok sûfinin, yetiştiği merkezler olarak da bilinmektedir.⁹⁹

Sûfide bulunması gereken ahlâkî vasıflar, tasavvuf ilminde fütüvvet kavramı ile ifade edilmiş, sahâbe, fütüvvet kavramının kaynağı olarak da kabul edilmiştir. Sülemî (ö. 412/1021), fütüvvetin gereklerini sayarken sahâbeden misâller vermektedir.¹⁰⁰ Fütüvvet vasfı, Hz. Ali'ye Resûlullah'tan sirâyet etmiştir.¹⁰¹ Ahlâkî ile sûfilere emsâl gösterilen Hz. Ali, cesareti, kahramanlığı, fedâkârlık ve vefâkârlığı ile ön plandadır. Genel görüşe göre, Hz. Ali'nin şahsiyetini ve ahlâkî vasıflarını temsil eden bir olgu olarak karşımıza çıkan¹⁰² fütüvvet anlayışı hakkında, birçok sûfi yorumlarda bulunmuş, bu yorumlarına âyetlerden deliller getirmişlerdir.¹⁰³ Fütüvvet hareketi zamanla seyfi ve kavli olmak üzere iki kola ayrılmış, “kavli kol” Hz. Ebû Bekir'e “seyfi kol” Hz. Ali'ye bağlanmıştır.¹⁰⁴

⁹⁶ Gazzâlî, Abdülkâdir Geylânî, Necmettin-i Kübrâ, vd.

⁹⁷ Bkz. Muharrem Çakmak, “Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım -Seyahate Dayalı Tasavvufî İrşad Metodu”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.9, S.4 (2009), 140.

⁹⁸ Bkz. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 112.

⁹⁹ Bkz. Hamdi Tekeli, *Tasavvuf Kültürüne Giriş*, (İstanbul: Uludağ yayınları, 2011),148, 149.

¹⁰⁰ Bkz. Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977), 26, 27, 28, 29, 31.

¹⁰¹ İlyas Kayaokay, “Lâ Fetâ İllâ Ali”: Manzum Cenk-Nâmelerde Hz. Ali'nin Fütüvvet Ahlâkı, *Mecmau Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, (2022) 69.

¹⁰² Sezai Küçük, “Abdullah Ensar El-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: “Kitabu'l-Fütüvve”, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1 (2000):139.

¹⁰³ Bkz. A.g.e., 146-161; Enbiyâ, 60, Kehf, 13.

¹⁰⁴ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 312.

5. Sâhabe Hayatının Tasavvufî Hayata Yansıyan Yönleri

Klasik eserlerde, tasavvufî hayatın ilk basamağının, Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi olduğu ifade edilmiş, günümüzdeki tasavvufî prensip ve kavramların birçoğunun Asr-ı saâdette var olduğuna işaret edilmiştir. Sûfî müellifler, sahâbenin söz ve davranışlarına binâen verdikleri örneklerle kurtuluşun, onların yoluna sarılmakla mümkün olacağını savunmuşlardır. Onların, tasavvuf ilmine konu olan zühd esâslı vasıflarını¹⁰⁵ bela gelecek korkusu taşıyan, sıkıntı halinde yeis'e düşen, şükürden gâfil, servet peşinde koşan, îmân zafiyeti gösteren zamâne insanının hâlleriyle kıyas yapmaktadırlar. Helal hassasiyeti göstermeden kazanç elde edenlere, kendi îmânını sahâbe gibi kuvvetli zannedenlere, sitem etmektedirler.¹⁰⁶ Böylelikle kendi iç ve dış dünyamızı gözden geçirip, mukayese yapmamızı, âhret gerçeğini unutmamamızı, âkıbetimizi düşünmemizi sağlamaktadırlar.¹⁰⁷

Genel olarak sahâbenin telakkî ve eğilimleri, dünyeviliğe karşı mesafeli durmak, zühd ve takvâ hâlini tercih etmek yönünde olmuştur. Dünya hayatını, ahret mutluluğunu elde etmede bir geçiş yurdu olarak görmüşler, her an bu minval üzere yaşamaya gayret göstermişlerdir. Bazı sahabiler bu konuda daha ön plana çıkmıştır. Sûfiler de onların zâhidane hayatlarını örnek almış, insanlara örnek göstermişlerdir. Sahâbilerin halleriyle hallenebilme yönündeki tavsiyelerini efdâliyet bakımından ilk olarak Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) üzerinden başlatmışlardır¹⁰⁸. Her devrin Müslümanlarına ışık tutan örnek bir şahsiyet olarak tâzim ettikleri,¹⁰⁹ Hz. Ebû Bekir'in makam, mertebe ve fazilet yönünden diğer sahâbilerden üstünlüğüne dikkat çekmişlerdir. Bu da Hz. Ebû Bekir'in sahâbe içerisinde, sûfilerin öncüsü olarak kabul edildiğine dair bir delil teşkil eder. Sûfiler, cömertlik, zühd, îsar ve vera' gibi üstün vasıfları sebebiyle Hz. Ebû Bekir'e tâbi olmuşlar, fütüvvet ruhunu O'ndan almışlardır.¹¹⁰ Hz. Ebû Bekir'in,

¹⁰⁵ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 6/177-182.

¹⁰⁶ Bkz. A.g.e.,6/180.

¹⁰⁷ Bkz. A.g.e., 6/177-182; Bkz. el-Mekki, *Kütü'l-kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/370, 4/637,641, 643, 645.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/52; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/110, vd.

¹⁰⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)* 1/28.

¹¹⁰ Bkz. Kadir Özköse, "Tasavvuf Kaynaklarında Hz. Ebû Bekir", ed. Ali Aksu, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2019): 246.

harâma düşme endişesiyle helâli ve mübahı terketmesi¹¹¹ sebebiyle dini uygulamada, azîmetle hareket etmenin mihveri olarak görülmüştür. Bununla birlikte Hz. Ebubekr'in "Sıddîkiyet" mertebesinde olması, sahabenin en faziletlisi olarak görülmesinin sebebi olarak da marifetullahı kuşanmış olması zikredilmiştir.¹¹² Üstünlüğünün Resûlullah'ın kalbine akıttığı sırdan dolayı olduğunu söyleyen sûfiler, bu sırrı mârifetinin büyüklüğü ile ilişkilendirmişlerdir.¹¹³ Sûfilere göre, "Gördüğü her şeyden önce Allah'ı gören müşâhade ehlidir".¹¹⁴ Marifetinin büyüklüğü, Resûlullah'a olan derin bağlılığı, muhabbeti, cömertliği ve takvâsının yanı sıra, sahv, temkin, vera', fütüvvet, melâmet yönü ile ön plana çıkan Hz. Ebû Bekir, yüksek ahlâkı ile ona benzemek isteyenlere ve ahlâkını olgunlaştırma hedefinde olan sûfilere, nümüne-i imtisâl olarak sunulmuştur.

Sûfilere göre, Hz. Peygamber'in davranışlarıyla aynileşen¹¹⁵ Hz. Ömer ise, İslâmî esâsara tam riâyeti ile kul olmanın sorumluluğunun büyük hakikatini hiç unutmayan bir sahâbidir. Klasik eserlerde onun, Allah'a karşı mesûliyetlerini hakkıyla yerine getirebilme endişesi, mahşer günü vereceği hesabın muhâsebe hali içinde oluşu¹¹⁶, bu sorumluluk bilinci ile gece ibâdetine düşkünlüğünü, ağlayarak¹¹⁷ istiğfar ederek, Rabbine yönelişini¹¹⁸, namazın onun dünyâda kalma sebeplerinden ilki olması, dâimî namaz halinde oluşu anlatılmaktadır.¹¹⁹ O, inananlara güç veren, müşriklere de had çeken cesâret ve korkusuzluğuyla daima Hakkı savunan adaletiyle, peygambere olan sevgi ve bağlılığıyla, insanlara karşı merhametiyle, tevhid ve tebliğ odaklı halîfeliği ile kendi dönemine ve sonraki nesillere rehberlik eden bir sahâbidir. "Her şeyle beraber Allah'ı

¹¹¹ Ebû'l-Kasım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk: Dr. Abdülhalim Mahmud, (Kahire: Daru's-Şa'b, 1989), 214.

¹¹² Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, 131.

¹¹³ Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, 143; Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed Hargüşî, *Tehzibü'l-Esrâr fi Tabakati'l-Ahyâr*, (Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 2016), 201; İmâm Gazâlî, *Ihyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/189; Kelâbâzî, *Kitabü't-ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf (ar.)*, 50-51.

¹¹⁴ İbnü'l-Arâbî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, thk: Ahmed Şemseddin, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz), 2/336; İbn Arâbî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 9/290, 5/50.

¹¹⁵ Bkz İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/63.

¹¹⁶ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/119.

¹¹⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/119; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/74.

¹¹⁸ A.g.e., 1/118, 120; A.g.e., 74.

¹¹⁹ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/119.

gören¹²⁰ muhabbet ve mârifet ehli'dir.¹²¹ Hz. Ömer'in hal ve davranışları, zühd, takvâ, tevâzu, sabır, tevekkül ve şükür gibi hasletlerin, O'nda en mükemmel bir şekilde tecelli ettiğini göstermektedir. Havf, recâ, vera' kavramları onun üzerinde görünür bir kisve halindedir.

Hz. Osmân (ö.35/656), tasavvuf ilminde zâhidliği, edebi ile güzel ahlâk'ın simgesidir. O'nun en çok, korku ve ümit arasındaki hâs kulluğuna, Allah'ın kelâmını okumaya doymayan, gecesini gündüzünü ibâdet ile ihyâ eden hallerine değinilmektedir. Hz. Osmân, zenginliğe rağmen zühd ve takvâ içinde yaşanabileceğini gösteren teheccüt ehli, Kur'an aşığı, istikâmet ve sebât ehlidir.¹²² Muhâsara altındaki teslimiyeti, Nemrud'un, İbrahim'i (a.s) ateşe atacağı zamanki olay ile eşleştirilmiş, Hz. Osmân'ın İbrahimî makamda olduğu ifade edilmiştir.¹²³ Muhâsara altında öldürüleceğini bile Müslümanları korumak için savaşı emretmemesi, kendisini kurtarmaya gelecek olanları da reddetmesi,¹²⁴ Hak ve hakikate olan sadâkat ve hilminin yüksekliğindedir.

Hz. Ali, sûfiler nezdinde ilim, zühd, takvâ, ihlâs, kahramanlık ve şecâat gibi yüksek ahlâkî vasıfları ile anılmaktadır. Sûfiler, Hz. Ali'nin Kur'an, hadis ve özellikle fıkıh alanında olduğu gibi, tasavvuf alanında da otorite olduğu kanaatinde dirler.¹²⁵ Sûfilere göre tasavvuf, gerçekte Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye intikâl eden bâtın ilmidir".¹²⁶ Sûfî müelliflerin, Hz. Ali'nin sahip olduğu ilminin yanısıra hicret gecesindeki teslimiyeti, Resûlullah'a olan akrabalığı, muahât hadîsesinde, Hz. Peygamber'in onu kendine kardeş seçmesi gibi husûsiyetleri ele aldıkları görülmektedir.

Muhammedî makamın imâmılarından¹²⁷ olan Hz. Hasan'ın Hz. Ali gibi, Resûlullah'tan gelen bazı sırlara, bâtın ilmine sahip olduğuna işaret edilerek¹²⁸ makamının ve mârifet bilgisinin yüceliğine¹²⁹, görünüş ve

¹²⁰ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 13/205.

¹²¹ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/123.

¹²² Hargüşî, *Tehzibü'l-Esrâr fi Tabakati'l-Ahyâr*, 203.

¹²³ Bkz. Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, 135.

¹²⁴ Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, 148; Bkz. Hargüşî, *Tehzibü'l-esrâr*, 203.

¹²⁵ Veyssel Akkaya, "Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti", *Usul Dergisi*, C.32, S.32 (2019): 69.

¹²⁶ Ahmet Yıldırım, "Tasavvufî Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivâyetler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi*, S.22, (2019): 42.

¹²⁷ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 10/13.

¹²⁸ Bkz. Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, 137.

¹²⁹ Bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcub*, tr: Mahmud Ahmed Ebu'l-Azaim, (Kahire: Mektebetü's Sıfâfeti'd-Diniyye, 2008), 97.

ahlâkî açıdan Resûlullah'a benzerliğine¹³⁰, tevâzu ve cömertliğine¹³¹ değinilmektedir. Ona duyulan muhabbet, Resullullah'a muhabbet olarak değerlendirilmiştir.¹³²

Hz. Hüseyin ise şâhid olmanın bedeli sayılan şehitliği ile İslâm sancağını gelecek nesillere taşıma gayretinde olup, bu uğurda kendini fedâ etmekten çekinmeyen sûfilerin nişânesi olarak görülmüştür. Muhakkık velilerden sayılan Hz. Hüseyin¹³³, Yüce Allah'a ihlâsla boyun eğenlerin, huşû ehlinin haline emsal gösterilmiştir.¹³⁴

Üstün vasıflarla donanmış olan, klasiklerde ifrât ve tefritten uzak yaşantısıyla, zühd ve takvâsıyla anılan Selmân el-Fârisî, Peygamberimiz'in ehl-i beytten sayıp değer vermesiyle¹³⁵, ehl-i beytin kıymetine, saygınlığına, mirâsçı olmuştur. Bir parçasını yatak niyetine kullandığı, bir parçasını da üzerine elbise olarak giydiği aba ile hutbe okuyan, maaşının tamamını infâk eden¹³⁶, ibâdet, ilim ve hikmeti ile yücelmiş bir sahâbidir.¹³⁷ "Ashâb-ı suffe'dan oluşu, onun tasavvuf ehline benimsenme sebeplerinden birisi olmuştur".¹³⁸

Âhiret hesabının zorluğu ve korkusu karşısında, bir ağaç olarak yaratılmayı arzu eden¹³⁹ şiddetli fakirliğe sabredip, sadeliği tercih eden¹⁴⁰, kalbini meşgul edecek Allah'tan başka ne varsa uzaklaşan Ebû Zer, zühd denilince ilk akla gelen isimlerden biridir. Ahirette çetin bir hesaba mâruz kalınacağından dolayı, ihtiyacından fazla servetin mülkiyette tutulmasına karşı olan,¹⁴¹ kazanılan iki dirhem paranın birini helâl geçime, diğerini ahiret için sadaka verilmesi tavsiyesinde bulunan¹⁴², "Bekâ ve fenâ ilmi

¹³⁰ el-Mekki, *Kûtü'l-kulûb*, (Kalplerin Aziği), 4/435; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/162.

¹³¹ el-Mekki, *Kûtü'l-kulûb*, (Kalplerin Aziği), 4/386.

¹³² Bkz. Cemal Ağırman, "Hadîs Kaynaklarına Göre Hz. Hasan", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*, ed. Alim Yıldız, (Sivas, Asistan Yayıncılık, 2014), 60.

¹³³ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcub* (ar.), 101.

¹³⁴ el-Mekki, *Kûtü'l-Kulûb* (Kalplerin Aziği), 3/427.

¹³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri İbn Sa'd, *Tabakât*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 4/94.

¹³⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/197-198.

¹³⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/176.

¹³⁸ Abdülkadir Yılmaz, *Selmân el-Fârisî'nin Hayatı, İslam Tarihindeki Yeri ve Tesirler* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009),94.

¹³⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/199.

¹⁴⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/153; Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/163.

¹⁴¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/199.

¹⁴² A.g.e., 1/199.

hakkında da konuşan ilk kişidir.¹⁴³ O'nun, fanî olan dünyâ hayatına dâir bakış açısı ve zâhitlik yönü vurgulanmıştır.

İbn Ömer'de, zühd yönüyle döneminin simgesi olarak kabul edilmiş, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini, takip eden iyi bir gözlemcisi¹⁴⁴ takvâ ehli büyüklerden sayılmıştır¹⁴⁵. Köle âzad etmeyi, hayır işlemeyi, infâk etmeyi¹⁴⁶ çok sevdiği ifade edilmiştir. İbn Ömer'in, Peygamber Efendimiz'in yaşayış tarzını bire bir kendi hayatına tatbiki, emirlerine itâatte gösterdiği titizliği ile âbid, zâhid, tâkva hali, sûfiler için en güzel misâllerden biri olarak görülmüştür.

Müslüman olduktan sonra, hesap gününün çetin olmasından duyduğu kaygıdan dolayı,¹⁴⁷ ticareti bırakarak ibâdete ve ilme sarılan Ebû'd Derdâ, zâhid ve zâkir, takvâsı, ilmi, ibâdet düşkünlüğü ile bilinen, arif ve mütefekkir bir sahâbîdir.¹⁴⁸ Dünyâ hayatına meyletmeyen yaklaşımı, bâkî olana iştıyakı anlatılarak, Kur'an'ın hükümlerini, Hz. Peygamber'in hayatını ödün vermeden kendi yaşantısına uygulama çabası, sünnet-i seniyye'ye sıkı sıkıya bağlılığı ile simge isimlerden biri sayılmıştır.

Cömert, âbid, ilim ve takvâ sahibi olarak anılan Hz. Bilâl'in¹⁴⁹ güzel ahlâkı ve iyilikte koşması, Resûl'un hâllerinden bir hâl olarak görülmüştür.¹⁵⁰ Namaza ve Rabbine olan muhabbetinin yansıması olan ezân okuyuşu ile Hz. Bilâl üzerinden, namazın önemi, kişi için göz aydınlığı oluşu zikredilerek¹⁵¹, Hz. Bilâl'in aşk ve muhabbet hâlinin, Allah katındaki makbuliyetine değinilmektedir.¹⁵²

¹⁴³ Mûnâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/153; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/156.

¹⁴⁴ Mûnâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/181; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve, Resûlullah (sav) Ashabı ve Belde Belde Allah Dostları Hayatı ve Faziletleri*, terc. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016), 357.

¹⁴⁵ el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb (Kalplerin Azığı)*, 3/507.

¹⁴⁶ Mûnâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/182; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 258-261.

¹⁴⁷ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 1/208.

¹⁴⁸ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 286-292; Mûnâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/150.

¹⁴⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/158.

¹⁵⁰ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 6/158.

¹⁵¹ el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb Kalplerin Azığı*, 1/222.

¹⁵² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/1572.

Sonuç

İslâm dünyasında sahâbe nesli, vahyin şahidi olmuş, Hz. Peygamber'in Nebevî mirasının temsilcileri olarak Hz. Peygamber'den sonra en müessir şahsiyetler olarak kabul edilmiştir. İslâm dini, sahâbenin Nebevî ahlâk ile bezenmiş kalbi hayatı ile kökleşerek yayılmış, onlar vesilesiyle Nebevî mirasın nesilden nesile intikâli gerçekleşmiştir. Kur'an ve sünneti yaşama ve yaşatmada sarf ettikleri çaba onların ideal nesil olarak anılmalarının en önemli göstergesidir.

Sûfiler, Asr-ı Saadet döneminin hakikatini ve temsil ettiği ruhu, gelecek nesile taşıma görevini üstlenmişlerdir. Tasavvufun kaynağı olarak gördükleri Hz. Peygamber'in manevi yönünün, vefatından sonra sahâbe vasıtası ile sonraki nesle aktarıldığını düşünmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim ve hadîs-i şeriflerde, sünnete uyma, sahâbeye tabi olma ile ilgili emirleri, mânevî yolculukları açısından hayata geçirmeye ve bu çizgiyi muhafaza etmeye çalışmışlardır. Sûfi müellifler de sahâbenin mânevî hayatına dair her bilgiyi aktarmaya önem göstermişlerdir. Tasavvufî hayatın ve tasavvuftaki bazı kavramların kaynağının sahâbeye dayandığını, bu nedenle tasavvufî yaşayışın sahâbenin yaşam biçiminden neşet ettiğini savunmuşlardır. Zühd, tasavvuf ilminin zübdesi olarak görülmüş, klasik eserlerde de sahâbenin zühdî yönü ön plana çıkarılmıştır. Özellikle zâhid sahâbîlere yer verdikleri tasavvuf klasiklerinde, Müslümanların dünyâ ve âhiretlerini âbad edebilmelerinin çaresinin, İslâm'da, Kur'an'da, Hz. Peygamber ve sahâbenin yaşayışında olduğunu vurgulamışlar, tasavvufun kişi ve toplum yaşamındaki ehemmiyetini ve lüzûmunu işlemişlerdir. Bozulmaya yüz tutmuş toplumun, mânevî ve ahlâkının yeniden inşasında rehberlik etmek, dâimî hasret ile yâd ettikleri asr-ı saâdet dönemini yaşatmak niyetiyle sahâbe davranışlarından oluşturdukları reçeteleri, sahâbe nesli ile ilgili tasavvurlarını, yazdıkları eserlerle dile getirmişlerdir. Bu eserlerin üzerinden asırlar geçmesine rağmen üstlendikleri misyonla, vazifelerini halâ devam ettirdikleri görülmektedir. Takvâ, zühd, tevekkül, muhabbet murâkabe, ihlâs gibi birçok hasletin unutulmaması için, Asr-ı saâdet ruhu canlı tutulmaya çalışılmış, kurtuluşun ancak, dinin tam olarak zâhir ve bâtın yönüyle gelecek nesillere aktarımında ve koruma altına alınmasında, Nebevi eğitimden geçmiş neslin takip edilerek gerçekleşebileceği söylenmiştir. Sahâbenin günlük yaşamını, ibâdet ve taâtini tevekkül, tefekkür, havf ve recâ merkezli zâhidane yaşantılarından verdikleri örneklerle "Yaşayan Kur'an" olan Resûlullah'ın şâhidi, Kur'an

ve sünnetle beyân edilen hakîkatin ve hükümlerin uygulayıcısı olan sahâbenin, tasavvufa kaynaklık eden hayatı bizzat tatbik ettiklerini ortaya koymuşlardır. Görülüyor ki, anlatımları ve nasihatleri her döneme hitap etmiş, sahâbenin hayatı, hakikat yolcusu sûfilere rehber olmaya devam etmiştir.

Makalemizde ele aldığımız klasik eserlerde yer alan bazı zâhid sahâbiler örneğiyle sûfilerin hâl, tavır ve yaşamlarıyla, yazdıkları eserlerle, sahâbe izinde hareket ettikleri görülmektedir. Tasavvufun ameli vechesini teşkil eden zühdün, menbaini Asr-ı saâdet'ten aldığı, sûfilerin de hayat tarzı haline getirdiği bir nosyon olduğu saptanmaktadır. Sahâbenin hayatı, dünyevî olan her şeye daha çok yakınlığın arttığı zamanımızda bir panzehir, bir kurtuluş reçetesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed B. Muhammed B. Hanbel Eş-Şeybânî el-Mervezî, *el Müsned*, Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2008.
- Ağırman, Cemal. "Hadis Kaynaklarına Göre Hz. Hasan". *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*, ed. Alim Yıldız. Sivas: Asistan Yayıncılık, 2014.
- Akkaya, Veysel. "Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti". *Usul dergisi*. C.32, S.32 (2019): 69-90.
- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, 9 bs. İstanbul: Şule Yayınları, 2020.
- Ateş, Süleyman. *Sülemî ve Tasavvufî Tefsir*, İstanbul: Sönmez Yayınları, 1969.
- Ayış, Mehmet Şirin. *"Tasavvuf Yolcularının El Kitabı"*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Cürcani, Seyit Şerif. *Ta'rifât*, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Çakmak, Muharrem. "Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım-Seyahate Dayalı Tasavvufî İrşad Metodu". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.9, S.4 (2009): 127-148.
- Çubukçu, Hatice. "Sayı Sembolizminin Tasavvuftaki Zikir Sayılarına Etkisi". *Akademik Bakış Dergisi*. S. 60 (2017): 1-15.
- Demirli, Ekrem. *Şair Sûfiler*, 2 bs. İstanbul: Sûfi Yayınları, 2018.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi. *es-Sünen*. thk. Yâsir Han, İzzettin Dali, 1 bs. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2017.
- Mekkî, Ebu Talip Muhammed b. Ali b. Atiyye. *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. 8bs. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahih*. Râid b. Sabri Dâru'l-hadâra, 2015.
- Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*. 1bs. Suudi Arabistan: Darü'l Minhac, 2011.[Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-dîn Tercümesi* çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019].
- Güler, Ümit. Osmanlı Sosyal Hayatında Seyyidler: 18. ve 19. yy. Diyarbekir Örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.30, S. 1 (2021): 185-221.
- Hargûşî, Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed. *Tehzîbü'l-esrâr fi tabakati'l-ehyâr*, Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 2016.
- Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcub*. tr: Mahmud Ahmed Ebu'l-Azaim, Kahire: Mektebetü's-Sikafeti'd-Diniyye, 2008. [Hücvîrî, Ali b. Osmân Cüllâbî. *Keşfü'l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016].
- İbn Acibe. *Sûfilerin El Kitabı mi'racu't-teşevvüfilâ hakâiki't-tasavvuf*, trc. Ahmet Murat Özel. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 40.
- İbn Manzûr. Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Darelhadith, 2003.

- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. *Tabakât*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, thk: Ahmed Şemseddin, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz). [İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2017].
- İbnü'l-Cevzi Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali. *Sıfatü's safve Resûlullah Ashabi ve Belde Belde Allah Dostları Hayatı ve Faziletleri*, terc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016.
- İlyas Kayaokay, "Lâ Fetâ İllâ Ali": Manzum Cenk-Nâmelerde Hz. Ali'nin Fütüvvet Ahlâkı, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, (2022) 69-80.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed es-Serhendi. *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Abdülkadir Akççek. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1977.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz. [İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, çev. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015].
- Kaya, Murat. *Hz. Ömer'den 111 hayat ölçüsü*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Buhari. *Kitabüt-Ta'arruf li-Mezhebi ehli't-Tasavvuf* (2bs. Kahire: Mektebeti Hancı, 1994. [Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Buhari. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ. 5bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016].
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdîmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk: Dr. Abdülhalim Mahmud, Kahire: Daru'ş-Şa'b, 1989. [Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdîmelik. *Tasavvuf ilmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014].
- Küçük, Sezai. "Abdullah Ensar el-Herevi'nin Tasavvufi Fütüvvet Risâlesi: Kitabü'l-Fütüvve". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.S.1 (2000): 137-166.
- Küçükkaşçı, Mustafa S. *Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı. Osmanlı Araştırmaları*. nşr. Halil İnançık ve İsmail Erünsal vd. İstanbul: İsam Yayınları, 2019.
- Martı, Huriye. *Hadîs Usul ve Hayat*, 4bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Mevlânâ, Celâleddin er-Rûmî. *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu. 3bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Münâvî. *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's sūfiyye*, Beyrouth: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 1248-2008.
- Özel, Ahmet Murat Özel. *İbn Atâullah el-İskenderî Hayatı Eserleri ve Görüşler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 313.
- Özköse Kadir. "Tasavvuf Kaynaklarında Hz. Ebû Bekir". ed. Ali Aksu. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2019): 241-250.

- Pekdemir, Şevket. "Fakihlere Göre Rivâyetin Kapsamı ve İslâm Hukukuna Etkiler". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.18, S.1 (2018): 165-198.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*, 3 bs, İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- Serrâc, Ebu Nasr. *el-Lüma' (ar.)*. thk: Dr. Abdulhalim Mahmud, Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Hadisîyye, 1960.[Serrâc, Ebu Nasr. *İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016].
- Sühreverdî. Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer. *Avârifü'l Maârif Tasavvufun Esasları*, haz.Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz İstanbul: İber Yayınları, 2022.
- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.
- Tek, Abdürrezzak. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Tekeli, Hamdi. *Tasavvuf Kültürüne Giriş*, İstanbul: Uludağ yayınları, 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd. *el-Câmi u's-şâhih*. Beyrut: Dâru't-tâ'sil, 2016.
- Tiyek, Fatih. "İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açından Değerlendirilmesi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 23 (2014): 151-182.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995,132:134.
- Uludağ, Süleyman. *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2001.
- Yağmur, Osman. *Hâkim, En-Nisâbü'rî'nin Hadîs Usûlü Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2020.
- Yavuz, Hulusi. "İslâm'da İlim ve Medeniyet Kaynağı ve Te'siri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.7-10 (1995): 9-78.
- Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufî Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivâyetler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.22, (2019): 41-56.
- Yıldırım, Mustafa. *İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları Sahâbe Dönemi, Hicri I. Ve II. Asır*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yılmaz, Abdülkadir. *Selman El-Farisi'nin Hayatı, İslam Tarihindeki Yeri ve Tesirler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvufî Bakış*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 31 bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.

Tasavvufa Giriş: El-Mukaddime fi't-Tasavvuf

Introduction to Sufism: Al-Muqaddimah fi al-Tasavvuf

Doktora Öğrencisi Hatice Çalışkan

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ankara/Türkiye
hatca11132@gmail.com

Ankara University Institute of Social Sciences
Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7499-1116

Makale Bilgisi | Article Information**Makale Türü | Article Types****Geliş Tarihi | Received****Kabul Tarihi | Accepted****Yayın Tarihi | Published****Yayın Sezonu | Pub Date Season****Cilt | Volume****Sayı | Issue****Sayfa | Pages**

Kitap Tanıtımı | Book Review

10 Eylül | September 2022

17 Ekim | October 2022

30 Haziran | June 2023

Haziran | June

26

51

109-112

Atıf | Cite as

Hatice Çalışkan, "Tasavvufa Giriş: El-Mukaddime fi't-Tasavvuf". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 109-112.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by
iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının
telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC
BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal
retain(s) the copyright to their work licensed
under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hatice Çalışkan).

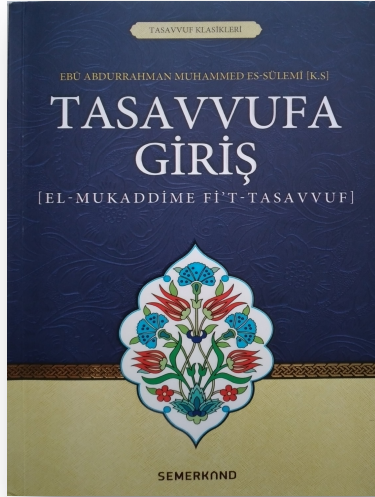
Tasavvufa Giriş

El-Mukaddime fi't-Tasavvuf

Ebû Abdurrahman Muhammed Es-Sülemî

ev. Abdullah Suat Demirtaş

Semerkind Yayınları, İstanbul, 2018, ss.120

“Güzel sonuç yalnız muttakiler içindir, düşmanlık ise ancak zalimler üzerinedir.” (s.27)

el-Mukaddime fi't-Tasavvuf müellifi İmam Sülemî'nin tam adı, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Musa es-Sülemî el-Ezdi en-Nisâbüri es-Sûfî'dir. 325/ 937'de Nişabur'da doğmuştur. Babası Hüseyin b. Musa, zâhid ve takva sahibi âlim bir zattır. İbn Nüceyd'in kızı olan annesi de zühd ve takva sahibi bir insandır. İmam Sülemî ilk derslerini dedesi İbn Nüceyd'den almış, onunla beraber ilim meclislerine katılmıştır. Müellif, daha çok ilim öğrenmek için seyahatlere çıkmıştır. Irak, Rey, Hemedan, Merv ve Hicaz'a ilim öğrenmek maksadıyla gitmiştir. Buralardaki muhaddis, mutasavvıf, müfessir ve fakih olan âlimlerle görüşerek onlardan ilim öğrenmiştir. Dârekutnî, Hâkim en-Nisâbüri ve Muhammed b. Ali Kaffâl gibi âlimlerden hadis, tefsir, tasavvuf ve fıkıh eğitimi almış çok sayıda eser ortaya koymuştur. İlk tabâkat kitabı *Tabakâtü's-sûfiyye*, ilk tasavvufi tefsirlerden *Hakâiku't-tefsir* ve ilk fütüvvet kaynaklarından *Kitâbü'l-fütüvve* başlıca eserleridir.

Tasavvufun esasının Kitap ve Sünnete uymak, bid'attan ve nefsin kötü arzularından uzaklaşmak, meşâyihe hürmet etmek ve halkın özürlerini kabul edip virde devam etmek olduğunu söylemiştir. Sülemî tasavvufla ilgili eserler yazarken Nişabur'daki zaviyesinde irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Yetiştirdiği âlimler arasında; Ebû Sa'id Ebu'l-Hayr, Abdülkerim el-Kuşeyrî, Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi şahsiyetler vardır. Ömrünü ilim öğrenme ve öğretme, İslâm'ı anlatma ve eser yazma yolunda geçiren Sülemî, 412/1021'de Nişabur'da vefat etmiştir (ss.12-23).

Tasavvufa giriş mahiyetinde kaleme alınan eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İmam Sülemî'nin hayatına yer verilmektedir. İkinci bölüm Sülemî'nin eserinin tercümesidir. Sülemî eserinde kavramları ele alırken ilk önce âyet ve hadislerle daha sonra sahabelerin sözleri ile açıklamaktadır. Eserinde ilk dönem zâhid ve mutasavvıfların sözlerine de yer vermiştir. Sûfilerle arkadaşlık etmek isteyenlerin nefislerini, kalplerini ve mülklerini yok saymaları gerektiğini söylemektedir. *Muhabbet*, kelimelere sığamayacak kadar latif ve yücedir. Marifet ise Hakk'ı isim ve sıfatları ile tanımaktır (ss.23-41).

Tevekkül, inananların yalnızca Allah'a bağlanmasıdır. "Her kim Allah'a tevekkül ederse O, ona kâfidir" (Talak 65/3). Ömer b. Hattâb (r.a), Allah Resûlünün şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Şayet siz Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, Allah sabah erken vakitte aç olarak çıkıp, akşam tok olarak dönen kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırır.

Hasan-ı Basrı'nin; kim tevekkül ve kanaat ederse, bu talep ettiği Şey karşılanır, sözü aktarılmaktadır (ss.49-51).

Tevekkül bahsinden sonra aynı üslupla tevekkül ehlinin özelliklerini, kifayet tevekkülünün sevabından bahsedilmektedir. *Rıza* kavramının kazanın acısına bile razı olmak, Őefkatin insanlara istediklerini vermek, *güzel ahlâk* ve *tevazuun* başa kakmayı terk ve nefsi feda olduğu anlatılmaktadır. Tavsiyeler kısmında farklı âlim ve mutasavvıfların insanlara öğütlerine yer verilmektedir. Son olarak tasavvufun Şartları kısmında dünyaya rağbet etmemek, zikir ve ibadetle meşguliyet, kazaya ve kadere razı olmak gibi hususlardan bahsedilmektedir (ss.69-113). Eserde her bir kavram izah edilirken farklı âlim ve mutasavvıfların sözlerine, hikâyelere ve Őiirlere yer verilerek açıklanan kavramın anlam katmanları ortaya çıkarılmaktadır.

İlk dönem klasiklerinden eserin akıcı çevirisi kolay okuma imkânı sunmaktadır. Yararlanılan kaynaklar dipnotlarda belirtilmiştir. Eserin içerik itibariyle günümüzün hem akademik hem de genel okuyucu kitlesine hitap ettiği söylenebilir.

Delilleriyle Ehl-i Beyt'e Meveddet - Yenâbiu'l-Mevedde li-Zevi'l-Kurbâ
Devotion to the Ahl al-Bayt with its Evidences - Yenabiu'l-Mawaddah li-Zawil-Qurba**Yüksek Lisans Öğrencisi Feyzâ Tartan Uzun**

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tasavvuf Anabilim Dalı
Ankara/Türkiye
ankara.ftuzun@ankara.edu.tr

Ankara University Institute of Social Sciences
Department of Sufism
Ankara/Turkiye
ORCID: 0000-0002-4465-2225

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Cilt | Volume
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Kitap Tanıtımı | Book Review
15 Eylül | September 2022
17 Ekim | October 2022
30 Haziran | June 2023
Haziran | June
26
51
103-116

Atıf | Cite as

FeYZa Tartan Uzun, "Delilleriyle Ehl-i Beyt'e Meveddet - Yenâbiu'l-Mevedde li-Zevi'l-Kurbâ".
Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 26/51 (Haziran 2023), 113-116.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

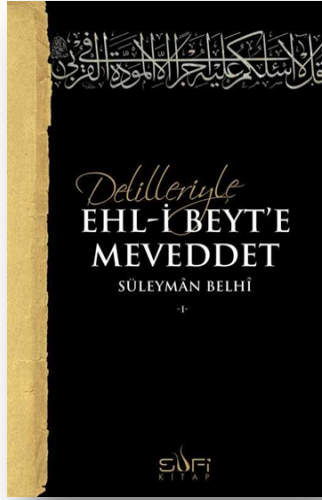
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (FeYZa Tartan Uzun).

Delilleriyle Ehl-i Beyt'e Meveddet - Yenâbiu'l-Mevedde li-Zevi'l-Kurbâ

Şeyh Süleymân b. İbrahim el-Kundûzî el-Hanefî el-Belhî

Çeviren: Adalet Çakır

Sufî Kitap, 2018, 400 sayfa

*“Ehl-i Beyt'in aşkı dolsun sadık olan müminine,
Salat ile selam olsun evladına hem Muhibbi'ne”*
Safer el-Muhibbî el-Cerrahî

Şeyh Süleyman Belhî tarafından kaleme alınan *Yenâbü'u'l-mevedde li zevi'l-kurbâ* isimli eser Türkçeye *Ehl-i Beyt'e Meveddet* ismiyle çevrilmiştir. Süleyman Belhî, Allah sevgisinin peygamber sevgisine, peygamber sevgisinin de Ehl-i Beyt muhabbetine kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Ehl-i Beyt'e muhabbet duyan herkesin bu sayede Allah Teâla'nın rızasını kazanabileceğini, kendisinin de eseri bu ümit ile kaleme aldığını anlatmaktadır. Bu bağlamda, eserin "Kişi sevdiğiyle beraberdir." (Buhârî, Edeb, 96; Müslîm, Birr, 163/165) hadisi rehber alınarak telif edildiği söylenebilir.

1220/1805 senesinde Belh'te dünyaya gelen yazarın tam ismi, Şeyh Süleyman b. Hâce Kelân'dır. Kendisi Buhara'da tahsilini tamamlayarak icazet almıştır. Afganistan ve Hindistan'a gitmiş, buralarda birçok şeyhin sohbetinde bulunmuş ve Kunduz'a dönmüştür. Kunduz'da bir cami, medrese ve hankâh inşa eden Belhî, 1269/1854'te talebelerinden ve müridânından yaklaşık üç yüz kişiyle birlikte ilim için Kunduz'dan hicret ederek Bağdat'a gelmiştir. Burada valinin ikramına mazhar olmuştur. Ardından Musul, Diyarbakır, Urfa, Halep ve sonrasında Konya'ya gelen şeyh, 1294/1879 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Vefatına kadar zamanını kitap ve risaleler yazarak geçirmesine rağmen eserlerinden sadece üç tanesi bilinmektedir. Bunlardan *Delilleriyle Ehl-i Beyt'e Meveddet* yayınlanmış olup diğer iki eseri *Mecmau'l-fevâid* ve *Maşriku'l-ekvan*'dan bu eser içinde bahsedilmiştir.

Eser, 1302/1887 senesinde İstanbul'da, 1308/1893'de Tahran'da ve sonra muhtelif yerlerde basılmıştır. Süleyman Belhî'nin Ehl-i Beyt'e muhabbeti kitaplaştırdığı eserinin kapağı sade bir tasarımla, siyah zemin üzerinde beyaz yazılarla sunulmaktadır. Kapağın üst bölümünde Şûrâ Süresi 23. Âyetin, "De ki: Ben buna (İslam'a çağırma) karşılık, yakınlıkta sevgi ve destek (Ehl-i Beyt'ime ve manevi varislerime muhabbet ve meveddet) dışında sizden hiçbir ücret istemiyorum." bölümü yer almaktadır. Eserin müellifi, bu âyeti Allah Teâla'nın Ehl-i Beyt'i sevmeyi bütün Müslümanlar üzerine farz kıldığı şeklinde te'vil etmektedir.

Süleyman Belhî, bir mukaddime ve yüz babdan oluşan eserinin girişinde hamd, sena ve salavata yer vermiştir. Bu dua ve salavatın ardından, Şûrâ Süresi 23. ve Ahzâb Süresi 33. âyeti kerimelere yer veren yazar bu âyetleri Ehl-i Beyt'e meveddetin kaynağı olarak okuyucuya

sunmuştur. Bilhassa Şûrâ Sûresi 23. âyette geçen “meveddet” kelimesinin muhabbetten daha kuvvetli olduğunun altını çizerek hangi ölçüdeki bir sevgiden bahsedildiğine açıklık getirmiştir.

İlk bablarda hadisler, ileriki sayfalarda ise ilintili âyetlerin tefsirleri ağırlıktadır. Bâbların başlıkları farklı olsa da ana konunun ortak yönü sebebiyle tekrara düşüldüğü görülmektedir. Müellif, Hz. Peygamber’i (sav) ve Ehl-i Beyt’ini sevmenin Allah’ın rızasını celbedeceğini belirtmektedir. Buna ulaşmak için onların fazilet ve menkıbelerinin ilmi yönden tetkik edilmesi gerektiğine değinen yazar, tefsir ve hadis kitaplarından istifade etmenin önemini de vurgular. Müellif, eserinde Ehl-i Beyt’i sevmenin sebepleri ve sonuçlarını anlatmakla yetinmez. Aynı zamanda geçen yıllar içinde, çeşitli siyasi ve fikri çatışmaların odağı haline getirilmeleri sonucu maruz kaldıkları haksız saldırılara karşı onları savunma gayreti de güder. Yazar, Ehl-i Beyt sevgisini mezhepler arası ortak bir alan olarak değerlendirmiş bu sebeple eseri telif ederken hem Sünnî hem de Şîi kaynaklara başvurmuştur.

Muhakkikin aktardığına göre eser, alanında yazılmış kitapların hemen tamamındaki rivayetleri bir araya getirmiştir. Müellif, *Meveddetü’l-kurba* ve *Maktelü Ebi Mihnef* kitaplarının tamamını, *Zehâiru’l-ukbâ*, *Savâiku’l-muhrîka*, *Cevâhiru’l-ikdeyn*, *Hârezmî ve İbnü’l Megâzîl’inin Menâkîb’ları* ve *Ferâidü’s-simtayn*’ın büyük bir kısmını ve *Künûzü’l-hakâik* ve *Firdevsî*’deki menkıbelerin hemen tamamını nakletmiştir. Buradan yola çıkarak el-Hüseynî, Süleyman Belhî’nin aslında Ehl-i Beyt’in menkıbelerini içeren bir ansiklopedi kaleme almaya niyet ettiğini ancak amacına ulaşamasa da buna yakın bir eser ortaya çıkardığını ifade etmektedir.

Bâblarda yer alan âyet ve hadislerin numaralandırılması, sûrelerin isimlendirilmesi, hadislerin kaynaklarının dipnotlarda gösterilmesi, imlâ, îrab hatalarının düzeltilmesi ve eser sonuna eklenen çeşitli fihristler çeviride esas alınan eserin muhakkiki Seyyid Ali Cemal Eşref el-Hüseynî’ye aittir. Konuya ilgi duyanlar için eserin akıcı bir dille Türkçeye çevrildiği söylenebilir.

Abdülkâdir Geylânî (k.s.)’den Yolun Esasları: 52 Sohbet Cilâü’l-Hâtır

Foundations of the Path according to Abdulqadir Gilani: 52 Discourses for
Purification of the Heart

Yüksek Lisans Öğrencisi Halil İbrahim Çelik

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tasavvuf Anabilim Dalı

Ankara/Türkiye

h.i.celik02@gmail.com

Ankara University Institute of Social Sciences

Department of Sufism

Ankara/Turkiye

ORCID: 0000-0001-8114-787X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types

Geliş Tarihi | Received

Kabul Tarihi | Accepted

Yayın Tarihi | Published

Yayın Sezonu | Pub Date Season

Cilt | Volume

Sayı | Issue

Sayfa | Pages

Kitap Tanıtımı | Book Review

15 Eylül | September 2022

17 Ekim | October 2022

30 Haziran | June 2023

Haziran | June

26

51

117-121

Atıf | Cite as

Halil İbrahim Çelik, "Abdülkâdir Geylânî (k.s.)’den Yolun Esasları: 52 Sohbet Cilâü’l-Hâtır". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 117-121.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.

No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

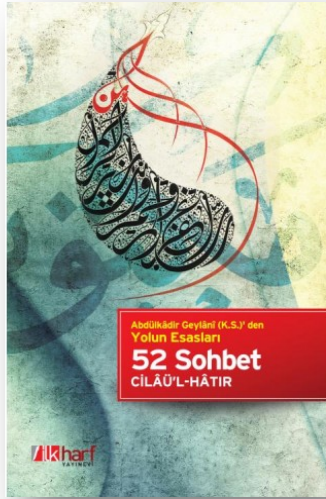
Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Halil İbrahim Çelik).

Abdülkâdir Geylânî (k.s.)’den Yolun Esasları: 52 Sohbet Cilâü’l-Hâtır

Çeviren: Doç. Dr. Dilâver Gürer, İlk Harf Yayınevi, 2015 (304 s.)

*“Hakk’a darılma yolunu
kendine kapa; bu yoldan
ayrıl” (s.48).*

Tanıtıma konu eserin müellifi Abdülkâdir-i Geylânî 470/1077’de, Hazar Denizi’nin güneybatısındaki Gilân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğmuştur. Arapçada “el-Cîlî, el-Cilânî”, Farsçada “Gîlî, Gilânî”, Türkçede ise “Geylânî” şeklinde telaffuz edilen nisbesiyle şöhret bulmuştur. Babası Ebû Sâlih Mûsâ’nın dindar bir kimse olduğu bilinmekte ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Nesebi, Hz. Hasan vasıtasıyla Hz. Ali’ye ulaşmaktadır. Hz. Hasan soyundan gelen şerifler İdrîsîler, Sa’dîler (Filâliyyûn) ve Kâdirîler şeklinde üç kola ayrılmaktadır. Babasının “Zengî-dost” (zenci dostu) unvanıyla anılması ve kendisinin Bağdat’ta a’cemî (Arap olmayan yabancı) olarak tanınması gibi hususlar

bahis konusu edilerek Hz. Hasan'a varan soy şeceresinin sonradan ortaya çıktığı iddialarını gündeme getirmiştir. Dönemin tanınmış zâhid ve sûfilerinden Ebû Abdullah es-Savmaî'nin kızı olan annesi Ümmü'l-Hayr Emetü'l-Cebbâr Fâtıma da devrinin saliha zatlarından kabul edilir.

Eserin tam adı *Cilâü'l-hâtır fi'l-bâtın ve'z-zâhir* şeklindedir. Olumlu anlamıyla hâtır, kişinin özellikle de sûfinin gönül dünyasına İlahî âlemden tecelli eden fikirler demektir. Bu durumda eserin adını dilimize, "Bâtınî ve zâhiri konularda gönül dünyasına yansıyan fikirlerin cilâsı" şeklinde çevirmek mümkündür.

Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur. Bunlar:

- 1- Kahire Üniversitesi Merkez Ktp., Tasavvuf, nr.: 15741.
- 2- Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi nr.: 685
- 3- Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi nr.: 369
- 4- Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa nr.: 586
- 5- İstanbul Üniv. Merkez Ktp., Arapça nr.: 2325
- 6- Şam el-Esedü'l-Vataniyye Ktp., nr.: 4849
- 7- Şam el-Esedü'l-Vataniyye Ktp., nr.: 8417

Yukarıdaki sıralamada yer alan son iki yazma nüsha esas alınmak suretiyle, Halid ez-Zer'i ve Abdünnasır Sırrı tarafından tahkikli olarak Şam'da basılmıştır. (1997, ikinci baskı, 232 s.)

Dilaver Gürer tercümeyle tahkikli nüshayı ve İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, nr.: 2325'te kayıtlı olan 98 varaklık yazma nüshayı esas almıştır. Gürer, eserdeki ayetleri bold(kalın), hadisleri ise italik(yatık) harf karakterleriyle yazmıştır. Gürer, ayet ve hadislerin kaynaklarını dipnot bölümünde göstermiştir ve metin arasında geçen şahısların vefat tarihlerini hem Hicri hem miladi olarak belirtmiştir.

Cilâü'l-hâtır, Abdulkadir Geylânî'nin vaazlarını bir araya getiren *el-Fethu'r-Rabbânî* gibi sohbetlerden oluşan müstakil bir derleme hatta onun devamı niteliğindedir. Bu vaaz ve sohbetler tasavvufla ilgilidir. Konular daha ziyade masıvayı terk ve gizli-açık her türlü şirkten uzaklaşma üzerinedir. Mevzular işlenirken âyet ve hadislere sıklıkla müracaat edilmiştir. Başka bir deyişle *Cilâü'l-hâtır*, Abdülkâdir Geylânî'nin yaklaşık iki buçuk aylık zaman zarfındaki vaazlarından oluşmaktadır. Vaazları derleyen şahsın kimliği belli değildir. İlk sohbetin tarihi 9 Receb 546/22 Ekim 1151, sonuncunun ise 24 Ramazan 546/4 Ocak 1152'dir.

Sohbetlerin içerikleri özetle şu şekildedir;

1. Sohbet: Haset, sadakat ve samimiyet üzerine yazılmıştır.
2. Sohbet: Mümin ve Münafık üzerine yazılmıştır.
3. Sohbet: Rıza ve Tevbe üzerine yazılmıştır.
4. Sohbet: Ariflerin Uykusu üzerine yazılmıştır.
5. Sohbet: Safa, Helal Lokma ve Sabır üzerine yazılmıştır.
6. Sohbet: Zühd ve Çile üzerine yazılmıştır.
7. Sohbet: Muhabbet ve Sadakat üzerine yazılmıştır.
8. Sohbet: Gerçek Fakirlik ve Kasr-ı Emel üzerine yazılmıştır.
9. Sohbet: Ölüme Hazırlık üzerine yazılmıştır.
10. Sohbet: Nefis Terbiyesi üzerine yazılmıştır.
11. Sohbet: İhlas ve Huşu üzerine yazılmıştır.
12. Sohbet: Mücadele ve nefse karşı savaşmak üzerine yazılmıştır.
13. Sohbet: Salih Amel ve Velayet üzerine yazılmıştır.
14. Sohbet: Sufiler üzerine yazılmıştır.
15. Sohbet: İbadet, Teslimiyet ve Nefs-i Emmare üzerine yazılmıştır.
16. Sohbet: Sufilere Zulmetmek üzerine yazılmıştır.
17. Sohbet: Fakirlere Yardım Etmek üzerine yazılmıştır.
18. Sohbet: Muhabbet ve Takva üzerine yazılmıştır.
19. Sohbet: İnanç(Hakk'ın yardımı) üzerine yazılmıştır.
20. Sohbet: Kadere Rıza ve Belaya Sabır üzerine yazılmıştır.
21. Sohbet: Zikir (Cenabı Hakkı Unutmamak) üzerine yazılmıştır.
22. Sohbet: Ölüme Düşünmek üzerine yazılmıştır.
23. Sohbet: Teveccüh(Hakk'a Yönelmek) üzerine yazılmıştır.
24. Sohbet: Kurbiyet (Cenab-ı Hakk'a Yakınlık) üzerine yazılmıştır.
25. Sohbet: Veliler üzerine yazılmıştır.
26. Sohbet: Sıhhatin ve Boş Zamanın Kıymetini Bilmek üzerine yazılmıştır.
27. Sohbet: Sadaka vermek üzerine yazılmıştır.
28. Sohbet: Zikir-i Daim ve Edep üzerine yazılmıştır.
29. Sohbet: Salih Amel üzerine yazılmıştır.
30. Sohbet: Kur'an Dinlemek üzerine yazılmıştır.
31. Sohbet: Dünyanın Geçiciliği ve Fakr üzerine yazılmıştır.

32. Sohbet: İnfak ve Mücadele üzerine yazılmıştır.
33. Sohbet: Ölüme Hazırlık üzerine yazılmıştır.
34. Sohbet: Muhabbet ve Marifet üzerine yazılmıştır.
35. Sohbet: Zühd üzerine yazılmıştır.
36. Sohbet: Ramazan ve Oruç üzerine yazılmıştır.
37. Sohbet: İhlas ve İnfak üzerine yazılmıştır.
38. Sohbet: Cennet Nimetleri üzerine yazılmıştır.
39. Sohbet: Belaya Sabretmek, Tevhid ve Vera üzerine yazılmıştır.
40. Sohbet: Zikir ve Muhasebe üzerine yazılmıştır.
41. Sohbet: Şükür üzerine yazılmıştır.
42. Sohbet: Kalp Katılığı ve Havf üzerine yazılmıştır.
43. Sohbet: Kıyamet Gününe Hazırlanmak üzerine yazılmıştır.
44. Sohbet: Güzel Ahlak üzerine yazılmıştır.
45. Sohbet: Belaların Hikmeti üzerine yazılmıştır.
46. Sohbet: Nefse ve Dünyaya Aldanmama üzerine yazılmıştır.
47. Sohbet: Sufiler ve Tevhid üzerine yazılmıştır.
48. Sohbet: Fenafillah ve Muhabbet üzerine yazılmıştır.
49. Sohbet: Sabır, Hüzün, Marifetullah ve Adab-ı Muaşeret üzerine yazılmıştır.
50. Sohbet: Kişinin Aczini Bilmesi ve Dünyayı Terketmek üzerine yazılmıştır.
51. Sohbet: Dünyaya ve Ahirete Karşı Zahid olmak üzerine yazılmıştır.
52. Sohbet: Sabır ve Kurbiyet üzerine yazılmıştır.

Tercümede akıcı ve sade bir Türkçenin tercih edildiği söylenebilir. Herkesin kendine has bir konuşma tarzı olduğu gibi vâiz ve hatip Abdülkâdir Geylânî'nin de kendine has bir üslubu vardır ve bu, tercümede okuyucuya hissettirmeye çalışılmıştır.

El-Behcetü'l-Ünsiyye fi'l-Firâseti'l-İnsâniyye

Al-Bahjatul-Unsiyyah fil-Firasatil-Insaniyyah

Doktora Öğrencisi Ahmet Bayır

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Konya/Türkiye
ahmdbayr17@gmail.com

Necmettin Erbakan University
Konya/Turkiye
ORCID: 0000-0002-2579-2839

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Cilt | Volume
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Kitap Tanıtımı | Book Review
17 Ocak | January 2023
27 Şubat | February 2023
30 Haziran | June 2023
Haziran | June
26
51
123-129

Atıf | Cite as

Ahmet Bayır, "El-Behcetü'l-Ünsiyye fi'l-Firâseti'l-İnsâniyye". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 123-129.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet Bayır).

El-Behcetü'l-Ünsiyye fi'l-Firâseti'l-İnsâniyye

Muhammed b. Muhammed el-Ğumrî Sibtu'l-Marsafî, thk.

Muhammed Yasir b. Muhammed Cemîl Zekkûr, Dârü'l-

kütübi'l-ilmîyye Lübnan, 2018.

(200 sayfa)

Firâset ilâhî bir nûrdur, mü'mine imânın kuvvetince verilir. (s. 46)

Tanıtımını yaptığımız bu kitap hicrî 10. yy'da yaşamış ve tasavvuf eserleriyle temâyüz etmiş olan Mısır Şâzelî şeyhlerinden Sibtu'l-Marsafî'ye aittir. Tam adı Zeynelâbidîn Muhammed b. Muhammed el-Ğumrî Sibtu'l-Marsafî'dir. Tasavvuf büyüklerinden biri sayılan dedesi Ali b. Halil el-Marsafî'ye nisbetinden dolayı tabakât eserlerinde adı Sibtu'l-Marsafî olarak geçmektedir.

Firâset ilmi batıda fizyonomi, klasik İslam literatüründe ise ilm-i firâset, ilm-i sîmâ ve ilm-i kıyâfet gibi isimlerle bilinmektedir. Bu ilim temelde insanın zâhirine bakan bir ilim olsa da Sibtu'l-Marsafî, *el-Behcetü'l-ünsiyye* ile *et-Tuhfetü'l-behiyye* adlı eserlerinde firâsetin, imânî ve keşfi esaslara dayanan tecrübi bir ilim olduğunu ifade etmektedir. Temelde hikmetle bakmak ve görmek denebilecek firâset, tasavvuf çevresinde çokça zikredilen kurb-i nevâfil ve mü'minin firâsetini ifade eden hadislere dayanmaktadır. Dolayısıyla firâset, tasavvufun bir ilim olarak temâyüz etmesinden önce dahî bazı ehlullâhın nezdinde bir meleke olarak vardı. Ele aldığımız bu eser firâset ve tasavvufun güzel ahlâka erişme yolunda insanlar için faydalı bir ilim olduğunu ortaya koymaktadır.

Müellif ilm-i firâseti; "Allah dostlarına imanlarının kuvvetinden dolayı verilen ledünnî bir ilim" şeklinde konumlandırmaktadır. Yani firâsetin tasavvufla olan doğrudan ilişkisine işaret etmektedir. Müellifin diğer bir ifadesiyle firâset: "Allah'ın mü'min kuluna bahşettiği ilâhî bir nurdur ki mü'min kişi o nur ile bakar. Firâset sahibi güzeli çirkinden, akı karadan, övülmüşü yerilmişten ayırır. Firâsetle bakan sâlik yürüdüğü yolda bahtiyar kişi ile bedbaht kişinin adımlarını görerek yürür ve insanın zâhirî yaratılışından bâtinî ahlâkını kavrar."

Tasavvuf insanı tezkiye ederek bâtinîni süsler, güzel ahlâka ulaşmasını ve kâmil insan olmasını salıklar. Zâhir ve bâtin ise bir bütünün iki ayrı yönü olmaları hasebiyle birbirlerinden ayrı oldukları kadar birbirleriyle alâkadardır. Bu bağlamda kişinin fiziksel özelliklerinin, ruhânî, kalbî ve derûnî diyebileceğimiz manevî hâller ile alakadar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sibtu'l-Marsafî bu eserlerinin telif nedenini açıklarken; "İnsan tabiatı gereği medenî bir varlıktır, toplumdaki koparılması mümkün değildir. Şer ise insanlar arasında çok yaygındır. Eğer bu ilimle, insanların hayır ve şer noktasındaki ahlâkları hakkında fikir sahibi olabilirsek, toplum için büyük bir fayda sağlanmış

olacaktır.” der. Bu çerçeveden bakıldığında insanların güzel ahlâklı kişileri bilmesinin ve şer odaklı insanlardan uzak durmasının yolu, zâhirî özellikleri ve bu özelliklerin bâtına dönük anlamlarını bilmesinden geçmektedir. Sülûk ehlinin ise seyr sürecinde, seyrinin sıhhati için her türlü şerden ve şerre götüren şeylerden uzak durması gerektiği bilinmektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda müellife göre tasavvuf ehlinin güzel ahlâka erişmesi yolunda, firâset ilmini bilmesi bir yöntem olarak önem arz etmektedir.

Bu kitap, Sibtu'l-Marsafî'nin firâsete dair kendinden önce yazılmış bilgileri toplayıp özetlemiş olması, müellifin yer yer tasavvufî yorumlarının olması ve tasavvuf ile ilm-i firâsetin birbirleriyle olan münasebetlerinin ortaya konması açısından önem taşımaktadır. Şüphesiz ki firâset ilmi Sibtu'l-Marsafî'den önce üzerine birçok eserin telif edildiği bir ilimdir. Müellif, bu eserlerden farklı olarak konu bütünlüğü açısından eksiksiz, muhteva açısından zengin, açıklama ve düzen açısından nitelikli bir eser vermiş olması nedeniyle firâset alanında yazılmış mihenk bir eser ortaya koymuştur.

Müellifin bu iki eseri 2018 yılında Lübnan'da Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye tarafından tek nüsha olarak yayınlanmıştır. Muhakkik ek olarak kitabın girişinde Sibtu'l-Marsafî'nin hayatı ve diğer eserleri hakkında çok kısa bilgiler vermiştir. Kitabın devamında sırasıyla önce şerh niteliğinde olan *el-Behcetü'l-ünsiyye* sonra da asıl metin olan *et-Tuhfetü'l-behiyye* metni gelmektedir. Muhakkik yer yer dipnotlarda güncel görsellerle metindeki açıklamaları destekleyecek eklemelerde bulunmuştur.

a- El-Behcetü'l-ünsiyye fi'l-firâseti'l-insâniyye

Eserin tam adı *el-Behcetü'l-ünsiyye fi'l-firâseti'l-insâniyye ve'l-behçetü'l-mardîyye fi'l-firâseti'l-imâniyye ve'l-hikemiyye*'dir. Müellif eserin hamdele ve salvesinde, yapısal özelliklere dayanan firâset bilgisinden önce “akla” atfen, “insanı zekâ ile güzelleştiren, akıl ile süsleyen, siyaset ve firâset ile kemâle erdiren Allah'a (c.c.) hamd olsun” diyerek başlamaktadır. Bu giriş ile müellif zâhire dayanan kuramsal bilgilere aklı önceleyerek aslında salt formalist olmadığını göstermektedir.

Firâsete dair ilk eseri olan *et-Tuhfetü'l-behiyye*'nin şerhi niteliğinde olan bu eserde önce ıstilahî açıdan firâset kavramını ele alır sonra naklî ve aklî delillere genişçe yer verir. Firâseti aklî bir ilim olması açısından doğa bilimlerine dayanan tıp ilminin bir altıdalı olarak izah eder. Bir mukaddime, iki keşf ve bir hatimeden oluşan bu eserinde, ilk firâset eseri olan *et-Tuhfetü'l-behiyye*'den farklı olarak önce “imânî firâsete” daha sonra “hikemî firâsete” yer vermektedir.

Müellifin metodolojik olarak izlediği yol, Kur'an, sünnet ve selef-i sâlihîn'in görüşlerini zikrettikten sonra aklî delillerle firâset ilminin tıp ilmi gibi tabiat ilimlerine dayandırması şeklindedir. İzah yoluna giderken tıbbî firâsete değinen Sibtu'l-Marsafî, önce ahlât-ı erbaa hakkında açıklamalar yapmaktadır. Ardından müellif “hikemî firâset” başlığı altında küllî ve cüz'î firâset ayrımı yapmaktadır. Küllî firâset bölümünde insanın menşe'inin, ebeveynin mizaçları ve diğer unsurların en güzel şekilde bir araya gelmesiyle ana rahminden itibaren başladığını detaylıca açıklar. Daha sonra kadın ve erkek arasında değişkenlik gösteren huyları, kişinin mülk satın alırken sahip olması gereken alâmetler bilgisini, insandaki örtülmesi farz olan bölgeler hakkında bilgileri ve erkeklerin fiziksel ve duygusal hâllerini ele almaktadır.

Cüzî firâset bölümünde ise bâtinî ahlâkın göstergeleri olan zâhirî biçimler tarif edilmektedir. Bu bölüm insanın fizikî özelliklerinin ve bu özelliklerin zâhir-bâtın münasebeti şeklinde ele alındığı bölümdür. Müellif burada baştan ayağa uzuvları tek tek analiz ederek ahlâkî açıdan nelere tekâbül ettiklerini izah etmektedir. Dolayısıyla bu başlık eserin en geniş bölümünü oluşturmaktadır. Uzuvlara dair yapılan açıklamalardan sonra şer'î açıdan firâsetle ilgisi olmayan alın ve avuç içi çizgilere geçer. Burada münecimlerin sözlerini yalnızca tecrübî bilgi olmaları açısından nakleder. Eserini bazı uzuvlardaki seğirmelerin/kasılmaların ne anlama geldiğini ve hasta bir kişinin vefat edeceğine işaret eden belirtilerin izahlarını yaparak hatimeye ulaştırır.

Son olarak kitabını bitirirken “nefsî firâset” terkiibini kullanarak kulun kendini muhasebe etmesi, hatalarını yoklaması, başkalarını bırakarak kendi ile meşgul olması ve ahireti düşünerek zâhid olması gerektiğini ifade eder. Varlık âlemini itbârî görerek ve varlığa yalnızca tefekkür nazarıyla bakarak Rabbi ile meşgul olması gerektiğini söyler.

İnsanın rahmet ve kurbet peşinde, zikirle meşgul, tek endişesi sürekli Allah'ın (c.c.) huzurunda olabilir miyim endişesi, dilinde sürekli şükür olması, hâl, fiil ve sözlerinde ise her zaman ihlâs ve sıdk üzere olunmasına dikkat çeker. Nasihat niteliğinde olan tavsiyelerini “adalet” vurgusuyla sonlandıran Sibtu'l-Marsafî insanlar arasında hakkı gözetmenin ehemmiyetine dikkat çekerek hatimesini yapar.

Müellif zikrolunan meseleleri detaylarıyla izah ederken şüphesiz kendinden önce bu alanda eserler vermiş isimlere müracaat etmiştir. Bazen eserlerine atıf yaparak bazen de isimlerini vererek Hipokrat, Aristo, Platon ve Polemon gibi Yunan bilginlerinden bilgi aktardığı gibi İmam Şâfiî, İbn Arabî, Fahreddin er-Râzî ve Kuşeyrî'den de sıkça istifade etmiştir.

b- Et-Tuhfetü'l-behiyye fi'l-firâseti'l-insâniyye

Sibtu'l-Marsafî'nin bu eseri, firâset ilmine dair kaleme aldığı ilk eseridir. *El-Behcetü'l-ünsiyye* diye isimlendirdiği diğer eserini ise *et-Tuhfetü'l-behiyye*'nin şerhi olarak kaleme aldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu eser hacim olarak daha küçük olup firâset ilminin vehbî olduğuna dair fikirlerini anlatmaktadır.

Esere firâsetin etimolojisinden ve bu ilmin menşeinden bahsederek başlayan müellif, ardından Kur'an, sünnet ve selef-i sâlihîn nezdinde firâsete delâlet eden bilgileri vererek eserine devam etmektedir. Firâset ilmini ikiye ayırarak; tabii-mîzâcî olan “hikemî firâset” ve ruhânî, nefsi ve vehbî olan “îmânî firâset” şeklinde taksim yapmaktadır.

Sibtu'l-Marsafî önce ikili firâset taksiminden hikemî firâseti ele alır ve hikemî firâset başlığı altında insanın bâtını kemâli için zâhirî görünen tüm paradigmaların mükemmel olması gerektiğini açıklar. Sırasıyla önce meninin rahme inzâlî, cimâ esnasındaki feleklerin konumu, doğum sırasındaki feleklerin hareketi, anne ve babanın mizaç açısından dengeli bir çift olmaları, anne ve babanın doğru beslenmiş olması ve bebeğin anne karnında iken annenin doğru beslenmesi şeklinde açıklamaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) örnek vererek; onun en dengeli, en hikmetli ve en ahlâklı hilkate sahip olduğunu söylemektedir.

Hikemî firâset konusunu tamamlarken fasıllar halinde alın, saç, ten rengi, kulak, kaş, göz, burun, ağız, yanak, yüz kızarıklığı, ses tonu, oturup kalkma hareketleri, boyun, göbük, omuz yapısı, bel, boy, ayaklar, topuk yapısı, bacaklar ve bedendeki tüm hatların nelere işaret ettiğini birer cümle ile izah eder. Yapısal olarak zikredilen bu özelliklerin tecrübeye dayanan bilgiler olduğunu ifade eden müellif, herhangi bir insanın teorik olarak bu bilgileri kullanmasıyla bir kanıya ulaşabileceğini ifade eder.

Müellif eserin ikinci kısmında ehlullahın firâset ile yani Allah'ın nûru ile baktıklarını ve bunun iman ile doğru orantılı olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir nazarla bakma hâline ulaşan Allah dostunun, birinci kısımdaki teorik bilgilere dayanan hikemî firâsete karşın kat'i surette hata etmeyeceğini söylemektedir.

Sibtu'l-Marsafî bir kalp ameliyesi ve hâl ilmi olarak tarif ettiği firâsete, Efendimiz'in (s.a.v.): "Mü'minin firâsetinden sakının çünkü o Allah'ın (c.c.) nuruyla bakar." hadisini istişhâd etmektedir. Zikredilen hadis bağlamında kim de Allah'ın (c.c.) nuruyla bakarsa hakkı hak, bâtılı ise bâtıl olarak görür diyerek keşfin firâsetten ibaret olduğunu söylemektedir. Hâl ve makamların kalıcı ve geçici olması durumu bağlamında müridlerin firâsetinin sabit olmadığını, zannî olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun da ancak tekrar ettikçe hâl olarak müritte kalacağını bildirmektedir.

Sibtu'l-Marsafî'ye göre firâset, Allah'ın (c.c.) sûfilerin kalbinde ilham yoluyla yarattığı vehbî bir ilimdir. Aynı zamanda havâtırın kimi zaman vasıtasız bir şekilde kalpte yaratıldığını ve rabbanî olduğunu ifade eden müellif bunun aslında firâset anlamını taşıdığını ve keramet olduğunu belirtmektedir. Firâsetin kuvvetini imanın kuvvetine bağlayan Sibtu'l-Marsafî kişinin kalbi, zikri, cennet sevdası ve cehennem korkusunu aşmış olması, hesap günü, emir, nehiy, va'd ve va'id vb. olgulara olan imanı nispetinde firâsetinin güçlü olacağını ifade eder. Kişinin kalbi eğer bu olgularla bezenirse sahih olan havâtıra yani ilhâm, keşf ve firâsete nail olacaktır.

**İktisadın İlahiyatından İlahiyatın İktisadına; Modern Dünyanın
Krizlerine Mütevazı Bir Merhem:
'Sûfilerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları'**
The Sufis' Understanding and Practices of Economy

Dr. Zülküf Oruç

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
Ankara/Türkiye
z.oruc@tika.gov.tr

Turkish Cooperation and Coordination Agency
Ankara/Turkiye
ORCID: 0000-0002-7853-2483

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Cilt | Volume
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Kitap Tanıtımı | Book Review
03 Şubat | February 2023
27 Şubat | February 2023
30 Haziran | June 2023
Haziran | June
26
51
131-136

Atıf | Cite as

Zülküf Oruç, "İktisadın İlahiyatından İlahiyatın İktisadına; Modern Dünyanın Krizlerine Mütevazı Bir Merhem: 'Sûfilerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları'". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 131-136.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.
No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Zülküf Oruç).

**İktisadın İlahiyatından İlahiyatın İktisadına; Modern Dünyanın
Krizlerine Mütevazı Bir Merhem:
'Sûfîlerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları'**

Tolga Keskin, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2022, 508 sayfa.

Tanıtım yapılan kitap Dr. Tolga Keskin'in Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Vahit Göktaş danışmanlığında 2021 yılında kabul edilen, aynı isimli doktora tezinden üretilmiştir. Kitapta tasavvuf-iktisat ilişkisi kavramlar, uygulamalar ve kurumlar bazında bütüncül bir perspektiften incelenerek teori ve pratikleriyle birlikte "tasavvuf iktisadı" kavramıyla ortaya konmaktadır.

"Tasavvuf iktisadı, belirli bir maksada yönelik olarak, ölçülü ve dengeli yaratılmış varlığın Hak olduğunu bilerek dikkatli yaşamak, her eşyâda ve zerrede Hakk'ın izini sürmek ve hakkını vermek, helâl lokma yemek ve maddî/mânevî tüm rızıkları yerinde kullanmak, dünyevîleşme ve ruhbanlaşmaya karşı madde-mânâ dengesini kurarak adâlet ve tevhidi gerçekleştirmek, varlığa tâzim ve merhamet duyarak her an bir hizmet ve faydalı iş peşinde olmak, tüm varlığın iyiliğini, kemâlini istemek; tüm

kâinatı ve hayatı hakikî varlık olan Allah ile okumaktır.” (Tolga Keskin, *Sûfîlerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları*, s. 472)

Nietsche bugün yaşasa tanrının ölümünü mutlaka twitter'dan duyururdu. Çarmıha gerilen, acılar çeken Tanrı gün gelir ölür de. 19. yüzyılda Batı düşüncesinin bir kadavraya dönüştürdüğü ikonik ve arkaik tanrı düşüncesinin, artık aklı başında kimsenin cemaati olmaktan şevklenmediği sıkıcı Pazar ilahilerini öyle aşkla terennüm etmediği kilisenin birkaç yüzyıldır can çekişen tanrısının artık ölü olduğunu söylemek aslında geçtiğimiz günlerde alayişle defnedilen müteveffa Britanya Kraliçesinin ölüm ilanı kadar doğaldı. Tanrının ölümü kesinlikle “trend topic” olurdu ve en az yirmi dört saat de listenin başında kalırdı. #tanrıöldümutlumusunuz hashtagi ile...

Modernizm evrenin neşesini çaldı. Aşkın büyüsünü, dağların sisini, denizlerin tuzunu, yıldızların parıltısını... Yerine çarklar, dişliler, fabrikalar, tarım ilaçları, egsoz dumanı, sera gazı ve atom bombası verdi. Payımıza çorak ülkeler, kurumuş ırmaklar, suyu çekilmiş göller, balıklarına kıyan denizler, bebek ölülerinin vurduğu sahiller düştü. Mahkeme kadiya mülk değil, tanrının öldüğü bir dünya Sultan Süleyman'a da kalmadı. Ne altın ne de döviz rezervleri ne FED'in yükselen faizleri, ne Bretton Woods'lar, İMF'ler derdine derman olamadı yaralı ceylanların. Neoklasikler, postkeynesyenler, monetaristler, nöroekonomistler, analistler, brokırılar kırılan kalbini onaramadı, yüzünü güldüremedi gözü yaşlı yağmur ormanlarının...

Sahte peygamberleri oldu modern asırların. Gür ve ağarmış sakalı ile Marks'ın hayaleti de Weber'in kapitalizmin ruhuna bandığı protestan ahlakı da hava kirliliğine, eriyen buzullara iki çift tatlı söz edemedi. Adam Smith'in görünmez eli elinden tutmadı kareta karettaların, fokların, mavi balinaların... Dünya Bankası, OECD hâlini hatırını sormuyor asırlık çınarların, meşelerin, ardıçların... Milenyum kalkınma hedefleri bir yaşına daha basar mı bilinmez ama 17 sürdürülebilir kalkınma hedefinin bir mucize vâdetmediği artık kesin. İnsani gelişmişlik endeksleri, karbon ayak izleri, gayrisâfi mutluluğumuzu arttırmaya yetmiyor.

Bizim cephe de pek yeni bir şey yok. Asr-ı saadetten beri iflah olmadık. Ne Alpaslanlar ne Fatihler ne Kanuni asırları soğutmadı içimizi. Tanzimat'tan Meşrutiyete kırılmayan mâkus talihimizin faturasını parapsikoloji ödese daha iyiydi. Oysa biz kolayına kaçtık “İslam terakkiye

manidir” deyip açtık içtihadın kapısını yedi düvele. İlerleme miti efsunluydu, başımızı döndürdü. Çoğumuz miskinlik eteğinden tutmak istemedi, kısa geldi zahir. Bir lokma bir hırka neyimize yetmezdi oysa, nohut oda bakla sofa bir eve razı olabilseydik. Ama bitmek tükenmek bilmeyen arzular garbın afakını sarınca gayrı ihtiyari biz de istedik, bizim de olsa fena mı olur dedik. Bilmem kaç motor, dört çarpı dört cipler, arabalar, AVM’ler, hanlar hamamlar, beş yıldızlı oteller, apartmanlar, huzur siteleri, akıllı telefonlar...

Ekonominin temelleri, mikro iktisadın prensipleri vardı. Homo-ekonomikus ve “ceteris paribusun” farklı bir amentüsü... Oysa dünyaydı işte. Ne çok kıymetlendirdik. Bir tarlaydı hepi topu, ekip biçip belki de harmanını göremeden gidecektik...

Dr. Tolga Keskin’in akademik çalışmasını bu düşüncelerle okudum: “Sûfîlerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları”. Emek mahsulü, hacimli bir eser. Bir derdi var. İşte hep anlattığım dert. Akademik lisanın sistematik, literatür ağırlıklı, soğuk ve mesafeli, dipnotlu, kaynakçalı dilinin dahi gizleyemediği bir dert. Var olmak, insan olmak derdi...

Sûfîler, dervişler... Varlığı ince eleyip sık dokuyan, bu dünyadan yürekleri ağızlarında kalpleri avuçlarında geçip gidenler... Sırtında yumurta kefesi taşıyanlar... Dünya denilen bu hemen kurulup dağılıveren tiz pazarda dükkân açıp, metanını alana satan, bir ulu şâra, gönül denen şehre tellal olan, pazarını götürü yapan, gülden terazi tutup gül alıp gül satanlar... Dünya denen bu gölgelikte azıcık soluklanan, oyalanmadan, takılmadan geçip gidenler.

İnsan öğüten bu değirmende, yiyeni sayrı kılan zehirli aşı bal sanıp tamah etmeyenler, tertemiz şarabı, âb-ı hayatı gözetenler, Hızır’a İlyas’a yoldaş olanlar. Dünya bir köprüdür gelen gider diyenler, alına yeşiline, nakışına, cilvesine aldanmayıp tuzakta kalmayanlar, dünya terkin vuranlar... Bize didar gerek dünya gerekmez diyenler...

Keskin, tüm bu hikâyeyi güncelliyor. Yolları bambaşka taşlarla döşenmiş dünya cenneti vadeden iktisat paradigmasının belirlediği günümüz dünyasında dünyaya sûfice bakmanın imkânlarını oldukça zengin bir tarihsel malzeme ile ele alıyor. Aslına bakılırsa zora talip oluyor, üzerinde pek de söz söylenmemiş bir alana eğiliyor. Bugünlerde disiplinlerarası denilen, aslına bakılırsa âlimâne bir yaklaşımla farklı bilimsel birikimlerin terkihi ile konuya eğiliyor, sosyolojiden, psikolojiye,

ilahiyattan iktisada uzanan geniş bir malzeme ile mümkün olduğunca geniş bir kazanda evirip çeviriyor bu demir leblebiyi.

Dinin “borçluluk, hesap, karşılık” gibi mânâları, İslam’ın “teslimiyet” mânâsı ve “tevhid, adalet ve denge dini” olması, tasavvufun ise “yokluk bilinciyle hakiki varlığa ulaşma” ve “hiçbir şeye malik olmama, hiçbir şeyin de insana malik olamaması” gibi mânâlarına vurgu yapıyor. Modern ekonominin “varlık yönetimi, ev idaresi, geçim ilmi, sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları karşılamak” gibi tanımlarına karşılık; iktisadın “orta yol, denge, ölçü, maksat, adalet” gibi geniş mânâlara açıldığına dikkat çekiyor. İktisadın üretim, tüketim, ticaret, para ve zenginlik gibi temel kavramlarına tasavvufi bakışa ve iktisadî yansımaları açısından zühd, tevekkül, kanaat, fakr gibi bazı tasavvuf kavramlarına yakından bakıyor.

Tasavvuf metinlerindeki pazar, sermaye, hazine ve kervan gibi yaygın iktisadî sembollere değiniyor, sûfilerin iktisadî alanlardaki bazı uygulamalarına; fütüvvet, ahilik, tekkeler ve vakıflar gibi tasavvuf merkezli ya da bağlantılı iktisadî ve sosyal müesseselere ayrıntılı biçimde yer veriyor eserinde. Anlamı güncelliyor...

“Hikmet-i dünyâ vü mâfihâ bilen ârif değil
Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâfihâ nedir”

der büyük sûfi şair Fuzûlî. Âşık sermesttir, adeta sarhoş gibidir. Ârif kişi de dünya ve içindekilerden habersizdir. Oysa modern dünya sürekli bir uyanıklık talep eder bizden. Kuvvetli bir hendese bilgisi, maddeden, paradan, borsadan, dövizden haberdar olmayı...

Keskin, sûfinin dünya ile kurduğu ilişkiye yeni bir çerçeve çizerken aslında tüm sûfi edebiyatının en temel ıstılahlarından biri olan “dünya” kavramına da bütüncül bir bakış sunuyor. Sûfi ne İsevî bir tarzla dünyayı bir kenara koyan kişidir ne de Kârûn gibi dünya peşinde koşan... Rabbini, o bilinmez hazineyi, nihayetinde kendini bilme yolunda mücadele eden sûfi yol boyunca yıkarak ve yerine yenisini inşâ ederek ilerler. Aslında tüm yolculuk dünya denen bu pazarda olur biter. Sûfi yokluk bilincine doğru yol alırken müstakil bir varlık talep eden her düşünceyi terk eder. İçine benlik ve varlık konulan, daraltan, sınırlayan, katılaştan, putlaşan her türlü düşünceyi tevhidin birleyici, bütüncüleyici güzü ile kırarak yol alır. Bunu yaparken ruhbanca bir yaklaşımla dünyanın ve hayatın dışında değil tam orta yerinde durur.

Alır satar, üretir, imar eder, inşa eder, ev kurar, yeri gelince kılıç çeker, vurur vurulur. Ama tüm bunları yaparken Allah'la alır verir. Muhatabını bilir, Hakk'ı tanır ve teslim eder. Tüm yeryüzünün yâr yüzü olduğu düşüncesiyle bir karıncaya ulu nazarla bakar. Bilgiyi, düşünceyi, maddeyi, ticareti, üretimi, tüketimi haktan ayrı görmez hakla, hakça yapar.

Dr. Tolga Keskin'in İslam sûfilerinin hayatı kucaklayan, yeryüzünü mâmur kılan bu yaklaşımını zengin tarihsel örneklerle ele aldığı bölümler özellikle değerli. İbadetin anlamını genişleten, hayatını, işini, ticaretini bir ibadet haline getiren; niyetini, muradını, gayretini, şevkini, beklentisini ona göre inşa eden sûfinin dünyası da artık denî değil âlâ olmuş, gönlüyle birlikte yücelmiştir.

Sûfi, düşünce ve davranışlarında, iman esaslarını ve tasavvufun insan ve varlık anlayışını dikkate alır. Mesleğini en iyi şekilde yapar. Helal lokma yer ve paylaşır. Tüketim girdabına kapılmaz. Ticarete doğru ve güvenilir. Parayı bir araç olarak görür. Mâlik değil emanetçi olduğunu bilir. Dünyadan elini değil gönlünü çeker. Toplum içindedir. Gayretli bir mütevekkil, kanaat, şükür ve rıza ehlidir.

Onun iktisadi motivasyonu helal lokma ve kul hakkına riâyet, kimseye yük olmama ve el açmama, mâlî ibadetleri yerine getirebilme, yardımlaşma ve sadaka-i câriyeden ibarettir. Her hareketi aynı zamanda sembolik bir değer taşır, adeta bir duadır. Kediye, köpeği, kuşu besler, yeryüzünün tüm güçsüzlerine el uzatır gibi. Fakir fukaranın ihtiyacını görür, hastaya bir yudum su verir, tüm takatsizlerin elinden tutar gibi. Hiçbir işi bireysel değildir, kamu âleme suyun üzerindeki halkalar gibi yansır ve aynı zamanda mutlaka bir de iç mânâsı vardır. Yoldaki taşı kaldırır, gönülleri açar gibi; kuru çeşmeleri onarır, âşıklara su verir gibi; yıkık bir duvarı tamir eder, memleketi imar eder gibi...

“Sûfilerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları” münbit ve bereketli bir eser olacağı benziyor. Bize sûfîyane bir inceliğin, derinliğin, estetiğin modern dünyaya, onun iktisadî çıkmazlarına, krizlerine, çevresel ve ekonomik etkilerine yönelik esaslı önerileri olduğunu söyleyen ve büyük bir boşluğu dolduran, giriş mahiyetindeki bu eserin yazarın bundan sonraki çalışmalarıyla derinleşeceği, aynı zamanda başka disiplinlerden araştırmacılara da ilham kaynağı olacağı muhakkak.

Yayın Esasları

- Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, hakemli, bilimsel, akademik bir dergidir.
- Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere bir yılda iki sayı yayımlanır.
- Dergide İlahiyat alanında, daha önce yayımlanmamış Türkçe, Arapça ve İngilizce telif makaleler; kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ile ilmî röportajlar yayımlanır.
- Dergiye gönderilecek yazılar, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvufdergisi/writing-rules> adresindeki “Yazım Kuralları”na uygun yazılmış olmalıdır.
- Dergiye gönderilecek makaleler, kaynakça hariç, dipnotlar dahil 9.000 kelimeyi; tanıtım ve değerlendirme yazıları 1500 kelimeyi geçmemelidir. Makalelerde İngilizce ve Arapça başlıklar, özetler ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Özetler 150-200 kelime, anahtar kelimeler en az 3 en fazla 5 adet olmalıdır.
- Dergiye yayın kabulü sadece <https://dergipark.org.tr/tasavvufdergisi> sitesi üzerinden yapılmaktadır. Dergipark’ta doldurulması mecburi alanlarda gerekli bütün bilgiler tam olarak girilmelidir.
- Dergiye gönderilen yazılar önce Editörler Kurulu tarafından gaye, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uyum bakımından değerlendirilir. Kabul edilen yazılar Yayın Kurulunun belirlediği iki hakem tarafından değerlendirilir. Gerek görüldüğü takdirde üçüncü hakem tarafından da değerlendirmeye alınabilir. Hakemlerden en az ikisinin “Yayınlanabilir” raporu vermesi durumunda yazı Yayın Kurulu tarafından tekrar değerlendirmeye alınarak yayına kabul edilir veya gerekçesi gösterilerek reddedilir.
- Dergide yayımlanan yazıların dil, bilimsel içerik ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep edilmemekte, hakemlere değerlendirmeleri için ücret ödenmektedir.
- Dergide çift taraflı kör hakemlik uygulaması esas alınmaktadır.
- Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı ve ticari hakkı süresiz olarak yazarlarına aittir.

Editorial Guidelines

- Tasavvuf Scientific and Academic Research Journal is an international, refereed, scientific, and an academic journal.
- The journal is published biannually in June and December.
- The publications of the journal include compilations of previously unpublished journal articles in Turkish, Arabic, and English; as well as reviews of books, journals, conferences, and scientific interviews.
- The articles that are sent for publication should first be checked to make sure they abide by the rules outlined in the "Article Guidelines" which can be found via <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvufdergisi/writing-rules>
- The articles that are sent for publication must not exceed 9.000 words without the bibliography and including the footnotes for journal articles and 1500 words for review articles. The articles must have English and Arabic titles, abstracts and keywords. The abstracts of the article must not exceed 150-200 words with at least 3 and at most 5 keywords.
- The applications for all publications must be made through the <https://dergipark.org.tr/tasavvufdergisi>. All necessary information must be provided to the publisher in the application form.
- The articles turned in for publication will be reviewed for purpose, subject, content, presentation style, and grammar by the Editorial Board. The articles that are accepted will then be reviewed by two referees that are appointed by the Board. If deemed necessary, a third referee will also be asked to review the article. So long as at least two referees vote in favour of publishing the article, the Board will review the article for the second time, either accepting the article to be published, or rejecting it on justified grounds.
- The language, scientific content, and the legal responsibility of the published article is the liability of the author(s).
- Authors are not charged any fee during the review and publication process while the referees are paid for their review.
- The journal uses double-blind review.
- The copyrights and the commercial rights of the published articles belong to their authors indefinitely.

Makaleler / Articles

Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî and Certain Opinions of Him on Sufism

Hatice Gargu Karadeniz

Veysel Akkaya

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin'in Ruzâ Hakkında Görüşleri ve Belâ ile Musibetlere Yaklaşımı

Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin's Views on Rida and His Approach to Troubles and Calamities

Selcan Nebioğlu

Hasan Kamil Yılmaz

Sûfilerin İtikâdî Konulara Yaklaşımı: Kelâbâzî ve Sühreverdî Örneği

Sufis' Approach to Theological Matters: The Cases of Kalâbâzî and Suhrawardî

Mücahit Akbal

Hasan Kamil Yılmaz

Tasavvuf Klasiklerinde Sûfilerin Sahâbe Algısı

Companion Perception of Sufis In Sufi Classics

Sevda Tezel

Veysel Akkaya

